SOCIAAL KOMPAS

TIJDSCHRIFT VOOR SOCIOLOGIE,
SOCIOGRAFIE, SOCIALE PSYCHOLOGIE
EN STATISTIEK

1e JAARGANG No. 3
SEPT.-OCT. 1953

UITGAVE VAN N.V. UITGEVERSMAATSCHAPPIJ PAX - 'S-GRAVENHAGE

V. 1:3
1953/54

Research Centrum en Planbureau:

Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut

Institut Catholique de Recherches Social-Ecclésiastiques | Catholic Institute for Social-Ecclesiastical Research | Katholisches Institut für Kirchliche Sozialforschung

Prof. G. H. L. Zeegers, Directeur-generaal – Prof. Dr. A. Oldendorff en Prof. Dr. L. J. Rogier, directeuren

Hoofdbureau: 's-Gravenhage — Paul-Gabriëlstraat 28–30 — Telefoon 774403/04 — Gironummer 515546

Regionale bureaux in Nederland:

Amsterdam	Keizersgracht 731	Tel. 38951
Rotterdam	Van Vollenhovenstraat 3	Tel. 23396
Leeuwarden	Westersingel 24	Tel. 4915
Nijmegen	Pontanusstraat 54	Tel. 21948

Het R.K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding

Mgr. Mr. F. J. C. M. Op De Coul, directeur

Adres: Bezuidenhoutseweg 275, 's-Gravenhage, Telefoon 772175, Gironummer 31114

SOCIAAL KOMPAS

TWEE-MAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VOOR SOCIOLOGIE, SOCIOGRAFIE, SOCIALE PSYCHOLOGIE EN STATISTIEK

REDACTIE: Paul-Gabriëlstraat 28–30, 's-Gravenhage.

ADMINISTRATIE: N.V. Uitgeversmaatschappij PAX, Jan van Nassaustraat 34, 's-Gravenhage, Telefoon 776145 Giro 94266.

ABONNEMENTEN: Deze kunnen worden opgegeven bij elke erkende boekhandel of rechtstreeks aan de N.V. Uitgeversmaatschappij PAX te 's-Gravenhage. De abonnementsprijs bedraagt *f* 15,— per Jaargang (zes nummers) bij vooruitbetaling te voldoen. Het abonnement kan ook worden voldaan in twee termijnen van *f* 8,— per halfjaar.

LOSSE NUMMERS: De prijs daarvan bedraagt *f* 3,— per nummer. De prijs van een dubbel nummer kan op *f* 5,— worden vastgesteld.

ADVERTENTIES: Tarieven voor het plaatsen van advertenties zijn op aanvrage bij de Administratie verkrijgbaar.

N.V. UITGEVERSMAATSCHAPPIJ PAX TE 'S-GRAVENHAGE

Auteursrechten voorbehouden. Gedeeltelijke overname met bronvermelding is toegestaan.

INHOUD VAN DIT NUMMER

Pag.

Sociografisch onderzoek over Priesterroepingen in Nederland, door J. Dellepoort, litt. drs., pr. . 1

De groei van de Nederlandse Bisdommen, door Dr B. van Leeuwen O.F.M. 7

Enkele beschouwingen over de aanpassing van de zielzorg aan de noden van onze tijd, door W. Stoop O.F.M., psych. drs. 15

Sociografische aspecten van de katholieke samenleving in de provincie Friesland, door W. Goddijn O.F.M., sociol. drs. 24

Rookgordijn om het kindertal, door Prof. G. H. L. Zeegers en Drs. J. Godefroy 34

Summaries — Zusammenfassungen — Résumés 36

SOCIAAL KOMPAS

TIJDSCHRIFT VOOR SOCIOLOGIE,
SOCIOGRAFIE, SOCIALE PSYCHOLOGIE
EN STATISTIEK

1e JAARGANG

UITGAVE VAN N.V. UITGEVERSMAATSCHAPPIJ PAX - 'S-GRAVENHAGE

Research Centrum en Planbureau:

Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut

Institut Catholique de Recherches Social-Ecclésiastiques

Catholic Institute for Social-Ecclesiastical Research

Katholisches Institut für Kirchliche Sozialforschung

Prof. G. H. L. Zeegers, Directeur-generaal

Hoofdbureau: 's-Gravenhage — Paul-Gabriëlstraat 28–30 — Telefoon 774403/04 — Gironummer 515546

Regionale bureaux in Nederland:	Amsterdam	Keizersgracht 731	Tel. 38951
	Rotterdam	Van Vollenhovenstraat 3	Tel. 23396
	Leeuwarden	Eewal 77	Tel. 4915
	Nijmegen	Pontanusstraat 54	Tel. 21948

Het R.K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding

Mgr. Mr. F. J. C. M. Op De Coul, directeur

Adres: Bezuidenhoutseweg 275, 's-Gravenhage, Telefoon 772175, Gironummer 31114

SOCIAAL KOMPAS

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VOOR SOCIOLOGIE, SOCIOGRAFIE, SOCIALE PSYCHOLOGIE EN STATISTIEK

REDACTIE: Paul-Gabriëlstraat 28–30, 's-Gravenhage.

ADMINISTRATIE: N.V. Uitgeversmaatschappij PAX, Jan van Nassaustraat 34, 's-Gravenhage, Telefoon 776145 Giro 94266.

ABONNEMENTEN: Deze kunnen worden opgegeven bij elke erkende boekhandel of rechtstreeks aan de N.V. Uitgeversmaatschappij PAX te 's-Gravenhage. De abonnementsprijs bedraagt *f* 15,— per Jaargang (zes nummers) bij vooruitbetaling te voldoen. Het abonnement kan ook worden voldaan in twee termijnen van *f* 8,— per halfjaar.

LOSSE NUMMERS: De prijs daarvan bedraagt *f* 3,— per nummer. De prijs van een dubbel nummer kan op *f* 5,— worden vastgesteld.

ADVERTENTIES: Tarieven voor het plaatsen van advertenties zijn op aanvrage bij de Administratie verkrijgbaar.

N.V. UITGEVERSMAATSCHAPPIJ PAX TE 'S-GRAVENHAGE

Auteursrechten voorbehouden. Gedeeltelijke overname met bronvermelding is toegestaan.

INHOUD 1E JAARGANG

	No.	Pag.
Ten geleide	I	1
J. DELLEPOORT, litt. drs pr.: Sociografisch onderzoek over Priesterroepingen in Nederland	III	1
A. v. d. ENDE, S.V.D. lic.: De situatie van de loonarbeider in Indonesië	V	11
W. GODDIJN O.F.M., sociol. drs: Sociografische aspecten van de katholieke samenleving in de provincie Friesland	III	24
Enige inleidende beschouwingen over propaganda als sociaal verschijnsel	V	18
Dr J. GODEFROY: De invloed der geboortebeperking op de spreiding der vermogens in Nederland	I	33
Dr J. GODEFROY en C. M. THOEN: Criminaliteit en Moraliteit onder Katholieken	II	1
Dr Mr F. H. HAVERMANS: Nog eens: Criminaliteit onder Katholieken	IV	14
L. J. S. DE JONGE, ec. drs: Enige beschouwingen over Woningdifferentiatie	IV	16
W. KUSTERS, ec. drs: Sociografische aspecten van de emigratie	II	31
Nationale en Regionale werkgelegenheidsproblemen	V	1
Dr B. VAN LEEUWEN O.F.M.: Echtscheidingen van Katholieken in Nederland	I	19
De groei van de Nederlandse Bisdommen	III	7
L. M. A. LUCAS, soc. drs: Sociale aspecten van de Papoea-bevolking te Hollandia op Nederlands Nieuw-Guinea	VI	1
Ir H. G. M. MEYERS, l.i. en Dr J. GODEFROY: Enkele bijzondere aspecten van het agrarisch bevolkingsvraagstuk in Nederland	IV	1
Prof. F. J. Th. RUTTEN: Over de eenheid van onderwijs en opvoeding	IV	29
W. STOOP O.F.M., psych. drs: Enkele beschouwingen over de aanpassing van de zielzorg aan de noden van onze tijd	III	15
Prof. Ir G. J. A. TERRA: Missie, welvaart en landbouw	VI	23
Prof. G. H. L. ZEEGERS: Universiteit en Maatschappij	II	13
Prof. G. H. L. ZEEGERS en C. M. THOEN: Sociografisch onderzoek bij de missionering	I	5
Prof. G. H. L. ZEEGERS en Dr B. VAN LEEUWEN O.F.M.: Entwurf eines Stützpunktplanes für die Norddeutsche Diaspora	I	39
Prof. G. H. L. ZEEGERS en Dr B. VAN LEEUWEN O.F.M.: Entwurf eines Stützpunktplanes für die Norddeutsche Diaspora (vervolg)	II	37
Prof. G. H. L. ZEEGERS en Dr J. GODEFROY: Rookgordijn om het kindertal	III	34
Sociografische aspecten van het R.K. Onderwijs in Amsterdam. Mededeling van het Bureau van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut	I	25
Missie, Islam en Nationalisme. Mededeling van het Bureau van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut	VI	12

BIJLAGEN IN NO. I:
Bistümer und Dekanate Deutschlands westlich der Oder-Neisse-Linie
a. Die Zu- und Abnahme der Katholiken 1940—1948
b. Anzahl Katholiken je Priester, Seelsorgerisch Tätig im Jahre 1948

BIJLAGEN IN NO. II:
a. Gebieden met een structueel tekort aan werkgelegenheid 1951
b. Emigratie (excl. Indonesië en Overz. Gebiedsdelen) per gemeente 1947—1951

SEGRETERIA DI STATO
DI SUA SANTITÀ

Dal Vaticano, li 24 Martii 1954

N° 320445

Praeclare Vir,

Gratum tibi erit a me nosse Augusto Pontifici peracceptum fuisse munus quattuor fasciculos, Ipsi abs te modo missos, Commentarii, cui inscriptio "Sociaal Kompas".

Opportunum sane et patriae tuae temporibus congruens est propositum, quod in exarando huiusmodi Commentario tibi et peritis viris, laboris tui sociis, praelucet. Vultis enim, ut christiana sapientia, cuius diligentes estis cultores, in publicos mores non languide influat, ut hos ad salutis vigorem et ad dignitatis formam et decorem restituat.

Optato operi isti alacrem adjicite animum neve siveritis caritatem vestram defervere, quam animis vestris sinceri nominis fides et locuples doctrina alat et acuat.

Quod ut in maiorem usque utilitatem cedat acditia vobis promerita pariat, Sanctitas Sua vobis atque universis iis, qui supra memoratum Commentarium fovent aut legunt, Apostolicam Benedictionem impertit.

Interea qua par est observantia me profiteor

tibi addictissimum

J.B. Montini
Prosecr.

Praeclaro Domino
D.no G. H. L. ZEEGERS
Professori Noviomagensis
studiorum Universitati

NOVIOMAGUM

Vertaling:

Geachte Heer,

Het zal U een genoegen zijn van mij te vernemen, dat de Heilige Vader de vier afleveringen van het tijdschrift „Sociaal Kompas", welke U Zijne Heiligheid onlangs hebt toegezonden, gaarne ten geschenke heeft aangenomen.

Het doel dat U en Uw kundige medewerkers bij het tot stand brengen van dit tijdschrift voor ogen staat, is inderdaad zeer prijzenswaardig en beantwoordt aan de behoeften van Uw land in deze tijd. Gij wilt immers de christelijke wijsheid, waarvan gij beoefenaars zijt, krachtig in het openbare leven doen doordringen, teneinde dit laatste heilzame kracht, waardigheid en schoonheid te hergeven.

Wij sporen U aan U met voortvarendheid op dit belangrijke werk toe te leggen en Uw toewijding in dezen niet te laten verflauwen. Moge zij door Uw besef van verantwoordelijkheid en door Uw grote kennis worden gevoed en versterkt.

Opdat Uw werk moge gedijen en rijke vruchten voor U moge afwerpen, verleent de Heilige Vader U allen, die aan bovengenoemd tijdschrift medewerken of tot zijn lezers behoren, zijn Apostolische Zegen.

Inmiddels groet ik U met verschuldigde eerbied
de U zeer toegenegen
MGR. J. B. MONTINI, *pro-secretaris*

1e JAARGANG No. 3 SEPT./OCT. 1953

SOCIAAL KOMPAS

Tweemaandelijks tijdschrift voor Sociologie, Sociografie, Sociale Psychologie en Statistiek

REDACTIERAAD

Mgr. Mr. F. J. C. M. Op de Coul, Voorzitter
Prof. G. H. L. Zeegers, Vice-voorzitter
Prof. Dr. A. H. M. Albregts
Prof. Dr. J. J. P. van Boxtel, pr.
Prof. Dr. F. J. J. Buytendijk
Prof. Dr. J. J. J. Dalmulder
Prof. Ir. W. J. Dewez
Mgr. Dr. W. M. J. Koenraadt
Prof. Dr. A. Oldendorff
J. F. Reesinck
Prof. Dr. L. J. Rogier
Prof. Mr. L. G. A. Schlichting
Dr. J. M. van Susante
Prof. Dr. Th. L. M. Thurlings
Prof. Dr. Ir. F. Ph. Tellegen
Prof. Dr. F. J. H. M. van der Ven
Prof. Mr. Dr. J. J. M. van der Ven
Prof. Dr. J. A. F. Wils

Secretariaat van de Redactie: Paul Gabriëlstraat 28-30 - Den Haag - Tel. 774403

Administratie: N.V. Uitgeversmaatschappij PAX, Jan van Nassaustraat 34, 's-Gravenhage - Tel. 776145 - Giro 94266

SOCIOGRAFISCH ONDERZOEK OVER PRIESTERROEPINGEN IN NEDERLAND

door J. DELLEPOORT, litt. drs. pr.

De belangstelling voor de menselijke zijde van de priesterroeping is ook bij de theologen groter geworden sinds Paus Pius X in 1912 als antwoord op het geruchtmakende boek van Lahitton[1]) de „kentekenen van roeping" formuleerde. De latere documenten van Rome, met name de encycliek „Over het katholieke Priesterschap" van Paus Pius XI in 1935 en de adhortatio „Menti Nostrae" van de thans regerende paus in 1950, hebben deze lijn doorgetrokken. In brede kringen werd het besef steeds meer levendig, „dat de roeping wortelt in de hele mens"[2]) en door alle mogelijke factoren van gezin en milieu wordt beïnvloed in haar uitgroei. In deze opvatting lag voldoende indicatie om de studie over de priesterroeping in nieuwe banen te leiden. De ontwikkeling van de moderne psychologie en sociologie hebben er de stoot toe gegeven.

Bepaalde sociologische verschijnselen hebben in het buitenland eerder dan hier het roepingenvraagstuk tot het onderwerp van een wetenschappelijk onderzoek gemaakt. Vooral in Frankrijk was dit het geval. Het tekort aan priesters heeft daar niet alleen de „Oeuvres des Vocations" opgeroepen, maar ook velen aangezet tot wetenschappelijke studie van het probleem. Met name het werk van kanunnik F. Boulard[3]) is baanbrekend geweest voor de studie van de sociologische zijde van dit vraagstuk. Het tijdschrift „Le Récrutement Sacerdotal"[4]) heeft al jaren op zeer deskundige wijze de grote problemen aangesneden, zoals de wijze van recruteren uit de parochies, de aanpassing van de seminaries aan de eisen van de moderne tijd, de toeneming van de late roepingen, de families en de streken waaruit de candidaten voortkomen. Kardinaal Suhard heeft er in zijn beroemde vastenbrieven de aandacht op gevestigd.

In andere landen bestaat hetzelfde probleem. In Duitsland en Oostenrijk is na de tweede wereldoorlog een bijna catastrophaal tekort aan priesters en religieuzen ontstaan en biedt de toekomst voor de seminaries een somber beeld. Dr Johann Linhardt gaf op de derde Arbeitstagung van het Pauselijk Werk voor Priesterroepingen te Vierzehnheiligen bij Bamberg in April 1952 als oorzaken daarvan aan: de ontbinding van het gezin, de zuiver materialistische

[1]) Lahitton, *La Vocation Sacerdotale*, Paris 1911.
[2]) Braet, H., *De Priesteropleiding naar de geest van Pius XI*, 1938, blz. 9.
[3]) Boulard, F., *Essor ou déclin du clergé francais*, Paris 1950.
[4]) Uitgegeven door het Centre de Documentation Sacerdotale te Parijs.

instelling van de jeugd en de laïcistische school. De bisschoppen o.m. van Berlijn, Weenen, Linz en Münster hebben herhaaldelijk de aandacht op het tekort aan roepingen gevestigd.
In de eerste studie van het Katholisches Internationales Soziologisches Institut für Flüchtlingsfragen (K.I.S.I.F.), getiteld: Entwurf eines Stützpunktplanes für die norddeutsche Diaspora, waarvan een samenvatting in dit tijdschrift is verschenen, wordt de aandacht gevestigd op het gemis aan inzicht in het probleem van het priestertekort in Duitsland en op de noodzaak van een diepgaande bestudering van dit verschijnsel. Dat er in grote delen van Duitsland, met name in de diaspora, een tekort aan zielzorgers bestaat kan niet ontkend worden. Het is echter niet duidelijk, of en in hoeverre dit tekort verholpen zou kunnen worden door een meer efficiënte besteding van de aanwezige krachten, door inschakeling van religieuzen en leken en door vormen van zielzorg die aan de bijzondere noden van de diaspora zijn aangepast.
In Engeland heeft het episcopaat dit jaar op Drievuldigheidszondag in een gezamenlijk herderlijk schrijven de aandacht van de gelovigen gevestigd op het ontstellend tekort aan roepingen. In de aanhef van dit schrijven zeggen zij o.m.: „Our need for vocations to the priesthood has never been greater than at the present time. The fast area of this Province, stretching from the Humber to the Channel Islands, contains just a million catholics; the need for vocations is the same everywhere. Certain well-established parishes have grown too large and must be divided. New towns are arising and new Mass centres must be provided. Yet we are acutely conscious that the present intake into the seminaries cannot enable us to meet these ever-increasing requirements. Nor is this shortage of vocations confined to candidates for the secular priesthood. There is not a religious order or congregation which could not extend its apostolic activities if it had more subjects. This applies to orders of men and women, for work both at home and in the mission fields. If the work of the Church is to be advanced we must have more priests, brothers and nuns. The needs of the mission-fields, to which this country has so proudly sent a steady supply of its sons and daughters, grow daily ever greater. At home the work in schools and hospitals, in Homes for aged and for dependent children, amongst God's poor, and in the cloister itself, cries out for more men and women ready to dedicate their lives to the service of their Divine Master". Aldus dit herderlijk schrijven ter inleiding van de Vocations Exhibition van 5 tot 12 Juli in Olympia (Londen) gehouden. Niet alleen zes diocesen rond Londen, maar ook een 160 orden en congregaties van priesters, broeders en zusters stelden zichzelf, hun werk en hun noden hierin aan de katholieken van Engeland en in het bijzonder aan de jeugd voor. De veronderstelling van de bisschoppen, dat onbekendheid een van de hoofdoorzaken van de weinige belangstelling is, schijnt te worden bevestigd door het feit, dat nog tijdens de tentoonstelling meer dan 300 jongens en meisjes zich voor de opleiding tot de geestelijke of religieuze staat hebben aangemeld.

Wanneer men kennis neemt van de enorme problemen die in de ons omringende landen door het tekort aan priesterroepingen zijn ontstaan, rijst al gauw de vraag of misschien niet in ons land een zelfde ontwikkeling dreigt. Inderdaad worden op sommige sectoren der religieuze roepingen reeds tekorten gevoeld, bijv. bij de congregaties van broeders en zusters, die bijna alle de grootste moeite hebben om de door hen ingenomen posten bezet te houden. Een analyse van de leeftijdsverdeling van het ledencorps van verschillende dezer congregaties doet verwachten dat het achterblijven van de roepingen hier binnen weinige jaren tot grote personeelstekorten zal leiden, waardoor de taakvervulling die deze congregaties op zich hebben genomen — in het bijzonder die welke gelegen zijn op het terrein der ziekenverpleging — in groot gevaar zullen worden gebracht. Aan een uitbreiding van hun activiteiten zowel hier te lande als in de missie kunnen deze congregaties in het geheel niet meer denken. Maar laten wij ons in dit artikel tot de priesterroepingen bepalen.

Bij een eerste vergelijking met de situatie in de ons omringende landen lijkt ons land er gunstig voor te staan. Volgens gegevens die ons ten dienste staan uit Boulard en uit de nieuwste druk van Fischer[5]) heeft Frankrijk 1 priester op 1030 katholieken, Duitsland 1 op 945, België 1 op 727 en Nederland 1 priester op elke 694 katholieken. Maar is dit laatste aantal voldoende of zijn er tekorten aan te wijzen? Zo ja, waar, en hoe kan men in die situatie verbetering brengen? Hier nu stoten wij op de *behoefteproblematiek* zoals die door Godefroy in zijn dissertatie aan de orde is gesteld[6]). Welke maatstaf zal men aanleggen om de behoefte aan priesters te meten? Een objectieve door ieder aanvaarde maatstaf ontbreekt. Laten wij de beantwoording van de hier gestelde vraag vanuit niet-katholieke maatschappij-opvatting buiten beschouwing. Zelfs dàn levert de beantwoording moeilijkheden op. Nemen wij bijvoorbeeld het voor de binnenlandse zielzorg gewenste aantal priesters. Deze behoefte is stellig niet onbeperkt. Maar wanneer is er sprake van een teveel en wanneer van een tekort? De laatste vraag lijkt gemakkelijker te beantwoorden dan de eerste. Wanneer zoals in sommige Franse ge-

[5]) Fischer-Ciceri, *Piu Sacerdoti per la Salvezza del Mondo*, Milaan 1950.

[6]) Godefroy, J., *De toekomst van de academisch gegradueerden opnieuw beschouwd*, 's-Gravenhage 1953, blz. 13 e.v.

westen de Heilige Mis niet minstens een maal per week kan worden opgedragen, op vele plaatsen het godsdienstonderwijs niet meer gegeven kan worden, is er ongetwijfeld sprake van een priester*tekort*. Maar wanneer is er sprake van een *teveel?* De gewenste omvang van het priestercorps wordt bepaald door de nodig geachte werkzaamheden en een redelijk geachte arbeidsprestatie. Het is duidelijk dat in de beide hier genoemde criteria (nodig en redelijk) een subjectief element schuilt. Bij het eerste criterium komt onvermijdelijk de qualiteit van de taakvervulling in het geding en daarnaast de wenselijkheid van taakverdeling, de tendenz naar specialisering die evenals in zovele andere beroepen ook in de zielzorg bespeurbaar is. En wat de arbeidsprestatie betreft: is het corps op bepaalde sectoren van zijn arbeid misschien *overbelast*, en is er elders misschien sprake van *inefficient gebruik?* Wij zijn t.d.a. zeer onvoldoende ingelicht en ook in dit opzicht onderscheidt het beroep van de zielzorger zich niet van andere beroepen[7]). Bij de beoordeling van de situatie in ons land moeten wij ons beperken tot de algemene opmerking dat men momenteel reeds klachten verneemt over een tekort aan jonge krachten in de zielzorg. Onrustbarend zijn deze stellig nog niet. Wanneer men daarom de bestaande verhouding tussen het aantal katholieken in ons land en het aantal in de zielzorg werkzame priesters als uitgangspunt neemt voor een behoefteberekening voor de zielzorg in de toekomst, verkrijgt men ongetwijfeld de minimale behoefte. Zo zullen wij dus ook in het onderhavige onderzoek met zgn. *dichtheidscijfers* moeten werken, geheel overeenkomstig door andere auteurs bij andere behoefte-onderzoekingen is geschied[8]).

Aanvang 1951 waren in ons land ongeveer 4100 priesters in de parochies werkzaam (rond 90% saeculieren en 10% regulieren), dat is één priester op elke 960 katholieke Nederlanders of als dichtheidscijfer berekend 1,04 priester per 1000 katholieken. Met behulp van dit verhoudingscijfer en een zgn. *bevolkingsprognose* voor het Katholieke volksdeel kan men het aantal priesters vooruitberekenen dat bijv. in 1970 of in 1980 in ons land voor de parochiële zielzorg beschikbaar zal moeten zijn. Het C.B.S. raamt de totale bevolking voor ons land in 1980 op rond 11 millioen zielen in de veronderstelling dat er tussen 1950 en 1980 een jaarlijkse emigratie zal plaats hebben van plm. 50.000 zielen[9]). Met een omvangrijker emigratie over een zo lange periode behoeft n.o.m. geen rekening te worden gehouden, gelet op de omstandigheid dat — eveneens volgens het C.B.S.[10]) — bij een grotere emigratie de leeftijdsopbouw van onze bevolking bepaald ongunstig zou worden beinvloed. Het lijkt ons zelfs raadzaam met een wat minder sterke emigratie rekening te houden. Volgens Zeegers en Godefroy [11]) zal het percentage katholieken onder de gehele Nederlandse bevolking in 1980 maximaal 45% bedragen. Deze minimale (C.B.S.) en maximale (K.S.K.I.) prognose combinerende verkrijgt men ongetwijfeld een uitkomst die niet te ver van de werkelijkheid zal afwijken, n.l. 0,45 × 11 millioen, dat is bijna 5 millioen katholieke Nederlanders in 1980.

Ons baserende op het eerder genoemde dichtheidscijfer (1,04‰) zullen er dus 5.000.000 × 0,00104 priesters voor de zielzorg beschikbaar moeten zijn of 5200, dat zijn er 1100 méér dan er in 1951 beschikbaar waren. Het aantal nieuwe wijdingen voor de zielzorg zal in die dertig jaren natuurlijk veel groter moeten zijn omdat van de priesters die thans in functie zijn een groot gedeelte zal moeten worden vervangen; 1e door emeritaat, 2e door sterfte of 3e anderszins door het verlaten van het beroep. Het lijkt raadzaam de grens voor het emeritaat wat hoger te stellen dan de in de burgerlijke beroepen gebruikelijke pensioneringsgrens. Ons baserende op de huidige verhoudingen zijn wij geneigd haar bij 70 jaar te leggen. Daartegenover moet gerekend worden met een wat hogere sterfte dan de gemiddelde bevolking (een onderzoek daarnaar is momenteel gaande). Wat de derde factor betreft, daaromtrent is quantitatief weinig bekend. Vergeleken met de beide andere tezamen is zij vermoedelijk van weinig betekenis.

Rekening houdende met deze factoren ramen wij dat er tussen 1951 en 1980 van de 4100 in functie zijnde priesters plm. 2900 zullen moeten worden vervangen, zodat het aantal nieuwe wijdingen voor de zielzorg zal moeten bedragen voor de uitbreiding in verband met de bevolkingstoeneming 1100 (zie boven) en voor vervanging 2900, dus rond 4000. Maar ook onder de nieuwgewijden zal uitval plaats hebben. Godefroy schat de uitval door sterfte (door hem „tweede vervangingsbehoefte" genoemd) op 3% voor een dertigjarig tijdvak[12]).

De wenselijk geachte aanvoer van nieuw gewijden zal dan voor de zielzorg bedragen: plm. 1,03 × 4000 = plm. 4120 in dertig jaren of rond 137 per jaar, waarvan — wanneer we ons baseren op de hierboven genoemde verhouding tussen saeculieren en regulieren — 90% saeculieren of rond 125 wijdingen per jaar, een aantal dat ons eerder te laag dan te hoog voorkomt en dat in het verleden nog nimmer werd bereikt, zoals uit de volgende tabel (kolom 2) kan blijken. Daaruit blijkt nog meer helaas, n.l. dat het gemiddeld aantal wijdingen van saeculieren vrij

[7]) De eerste wetenschappelijke analyse van een *artsen*praktijk bijv. is nog maar van zeer recente datum. Zie Deen, K.J. van, *Arbeidsanalyse in een plattelandspraktijk*, Groningen 1952.

[8]) Zie bijv. Zeegers, G. H. L., A. Oldendorff en W. R. Heere, *Artsenbehoefte en Artsenvoorziening*, 's-Gravenhage 1951.

[9]) *Berekeningen omtrent de toekomstige loop der Nederlandse bevolking*, Utrecht 1951, blz. 57.

[10]) t.a.p.

[11]) Zeegers, G. H. L. en J. Godefroy, *Demografie en Gezinspolitiek*, 's-Gravenhage 1953, blz. 44.

[12]) Aangehaald werk, blz. 112.

sterk terugloopt, hetgeen *gelet op de zich uitbreidende bevolking* een onrustwekkend verschijnsel geacht moet worden.

Aantal priesterwijdingen van saeculieren en regulieren in Nederland gemiddeld per jaar.

Tijdvak	Saeculieren	Regulieren		
		Oude Orden	Gemengd Actieven*	Zuivere Missiec.
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1853—1860 . .	45	10	3	—
1861—1870 . .	58	9	6	1
1871—1880 . .	66	14	11	2
1881—1890 . .	58	19	12	3
1891—1900 . .	66	38	18	11
1901—1910 . .	81	51	29	18
1911—1920 . .	78	37	35	21
1921—1930 . .	89	51	50	39
1931—1940 . .	109	104	91	87
1941—1950 . .	88	103	99	98
1951—1952 . .	87	94	73	89

*) Gedeeltelijk in het binnenland, gedeeltelijk in de missie werkzaam.

In de bij dit artikel geplaatste grafiek welke het gemiddelde jaarlijkse aantal wijdingen weergeeft per millioen katholieken, komt de hierboven gesignaleerde daling nog duidelijker uit. *Relatief gezien bedraagt het aantal wijdingen van saeculieren momenteel nauwelijks de helft van het aantal in het midden van de vorige eeuw!* Het totale aantal wijdingen van saeculieren en regulieren tezamen is wel is waar sterk gestegen, maar slechts een klein deel daarvan kan aan de zielzorg in het binnenland ten goede komen. *Bovendien schijnt ook daar het hoogtepunt te zijn gepasseerd.*

(zie onderstaande Grafiek)

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat de achteruitgang der saeculiere roepingen mede door de uitbreiding der reguliere roepingen werd veroorzaakt. Wij zullen niet in beleidsvragen treden door de vraag te beantwoorden of het dan in het belang van de zielzorg niet wenselijk ware te trachten de keuze der adspiranten zodanig te beïnvloeden dat zij zich meer naar de saeculiere roeping zou verleggen. Maar gesteld dient deze vraag wel te worden. Daarbij dient te worden bedacht dat een „behoefte-beoordeling" voor de reguliere roepingen veel meer moeilijkheden biedt dan voor de saeculiere. Wat de missie-activiteiten betreft — waaraan behalve de zuivere missiecongregaties ook de gemengd-actieve congregaties deelnemen — zou men bijv. kunnen stellen, dat minstens behouden moet kunnen blijven, wat thans reeds vanuit Nederland wordt verzorgd. Maar dat zal op zich zelve reeds grote inspanningen vergen. Per 1 Jan. 1950 werkten er bijna 3200 Nederlandse priesters in de missie, een respectabel aantal wanneer men het met de omvang van het binnenlandse corps vergelijkt en nog meer wanneer men lettende op onze katholieke bevolkingsomvang bedenkt dat 12% van de missionarissen in de wereldmissie Nederlanders zijn. Maar zijn we misschien niet over het hoogtepunt van onze activiteiten heen? De missionarissen werden per 1 Jan. 1950 geholpen door ongeveer 1000 broeders en ongeveer 2400 zusters, aantallen die tien jaren tevoren nog 1200 en 2750 hadden bedragen. In deze teruggang weerspiegelt zich ongetwijfeld de oorlog die in dit tijdvak viel en die de vervanging van het moederland uit heeft gehinderd. Maar daarnaast óók de omstandigheid ongetwijfeld dat de vervangingsbehoefte van het in het buitenland actieve corps van broeders en zusters *door de daar optredende veroudering relatief steeds groter werd*, een factor die ook

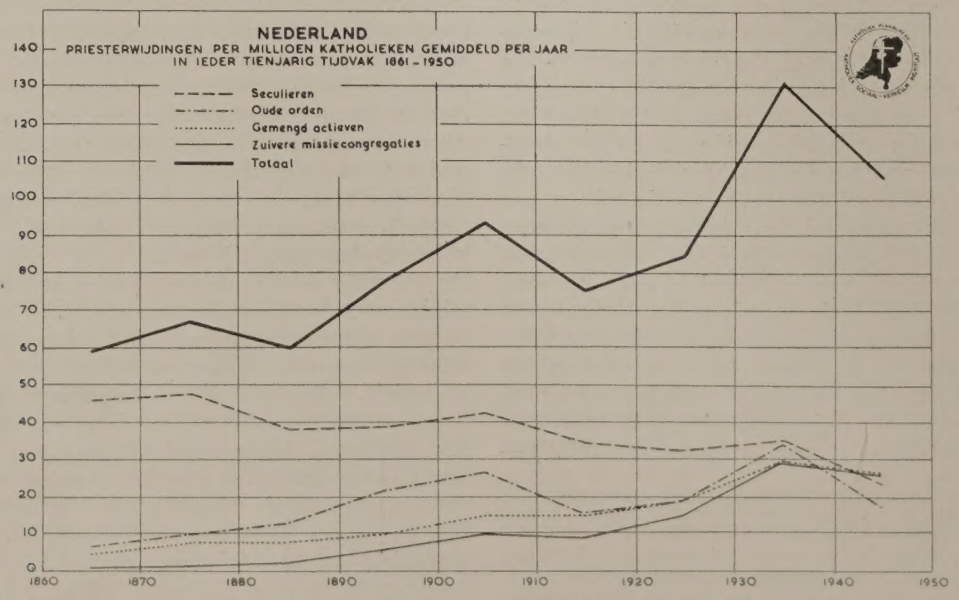

The average number of ordinations per million of catholics in each period of ten years 1861-1950. (secular priests; old monastic orders; mixed active orders; mere mission-orders; total number).

in het missionerende priestercorps steeds belangrijker zal worden. Wanneer men nu let op de stagnatie die de aanvoer-cijfers in de kolommen (4) en (5) van de tabel te zien geven, blijkt duidelijk, dat ook in deze sector waakzaamheid geboden is. De auteur van dit geschrift verzamelt thans gegevens, welke een nauwkeurige berekening van de vervangingsbehoefte mogelijk zullen maken. Pas daarna kan men de aanvoercijfers van deze tabel juist beoordelen. Tot optimisme stemmen zij thans zeker niet.

De hierboven gegeven quantitatieve analyse van de roepingen toont, hoe summier zij ook is, de wenselijkheid van een diepgaande bestudering van het roepingenvraagstuk duidelijk aan. Ter informatie van hen, wie dit onderzoek in het bijzonder aangaat en van wier medewerking het welslagen er van afhangt, mogen we hier wel enige der meest typerende problemen waarop de onderzoeker stoot, een kort ogenblik belichten. Daar is allereerst het probleem van de *omvang* en de *richting* van de *belangstelling* voor de priesteropleiding, zoals die in de aanmeldingscijfers tot uitdrukking worden gebracht. Een historische analyse van deze cijfers zal het eerste inzicht moeten verschaffen in de factoren waardoor deze belangstelling wordt bepaald. Vanzelfsprekend moet daarbij veel verder worden gedetailleerd dan in de bij dit artikel geplaatste tabel is geschied. Juist met het oog op de analyse der *wervingskracht* moet aandacht worden geschonken aan het verschil in aard en werkzaamheden van de vele orden en congregaties, welker cijfers in de tabel in slechts enkele groepen werden samengevat. Daarnaast moet *regionale detaillering* van de verzamelde gegevens plaats hebben. Op dit gebied zijn in ons land tot dusverre nog geen onderzoekingen van betekenis uitgevoerd. Men mag wel aannemen dat de ligging van een studiehuis op de recrutering uit de omgeving invloed uitoefent. Dit wordt door de schrijver thans voor een aantal orden onderzocht. We hopen daarbij tevens inzicht te krijgen in de wijze waarop het contact met de omwonende bevolking wordt onderhouden. Bij de regionale analyse stoot men op nog andere problemen: men denke aan de tegenstellingen tussen stad en platteland, tussen industriële en agrarische gemeenschappen, tussen streken met een bijna uitsluitend katholieke bevolking en gebieden of steden waar de katholieken een minderheid vormen of in diaspora wonen. Nu het Zuiden zo snel wordt geurbaniseerd, wordt inzicht in deze problemen voor de practijk van de werving bepaald urgent. Dat ook hier weer het *categoriale* aspect naar voren komt — de onderscheiding der orden en congregaties naar hun aard — ligt voor de hand. Uit welke gebieden recruteren voornamelijk de saeculieren? Waar vinden de oude orden en waar de zuivere missiecongregaties hun sterkste steunpunten? Zijn er streken die relatief bijzonder rijk zijn aan roepingen en andere die relatief arm zijn? Welke gebieden komen het eerst in aanmerking voor eventueel nog op te richten opleidingshuizen? Welke rol spelen met name de vier grote steden, die tezamen een vrij groot percentage der Nederlandse katholieken herbergen en die geen enkel seminarie in de naaste omgeving hebben?

De *sociale afkomst* van de priesterstudenten is in het verleden nog minder dan de regionale herkomst het voorwerp van onderzoek geweest. Het ligt voor de hand dat inzicht in de verdeling van de belangstelling voor de priesteropleiding over de verschillende maatschappelijke groepen, standen en klassen, van de allergrootste betekenis is, wanneer men door stimulering van de belangstelling de jaarlijkse aanvoer van nieuwe priesters zou wensen te vergroten. Wij hebben reden te vermoeden dat de relatieve achteruitgang van de roepingen in de laatste jaren niet in alle groepen even sterk is geweest; dat zij zich bijzonder bij de hogere standen heeft voorgedaan, en het minst is bij de lagere beroepen, terwijl bij de middengroepen meer interne verschuivingen hebben plaatsgevonden. Het thans in gang zijnde onderzoek wijdt ook aandacht aan dit aspect van de recrutering. Het strekt zich bovendien uit tot de grootte van de gezinnen waaruit de priesterroepingen voortkomen, het geboortenummer van de betrokkene en de frequentie der roepingen uit één gezin.

Van grote practische betekenis lijkt ook de analyse van de *late roepingen*. „D'un recrutement à base exclusive d'enfants, le clergé passerait-il lentement — comme aux premiers siècles de l'Eglise — à un recrutement majoritaire de jeunes hommes; de jeunes hommes apportant à la fois l'expérience de la vraie vie de travail et les ressources irremplaçables de la jeunesse?"[13])
In de moderne westerse maatschappij wordt de levenskeuze der individuen naar een steeds later tijdstip verschoven. Het is niet uitgesloten, dat in ons land, mede in verband met de uitbouw van het katholieke middelbare onderwijs, het aantal jongens, dat pas bij het verlaten van het Voorbereidend Hoger of Middelbaar Onderwijs zich naar een seminarie zal begeven, geleidelijk groter zal worden. Men bedenke hierbij, dat het rendement van de klein-seminaria vooral, door allerlei omstandigheden zeer laag is geworden, d.w.z. de uitval zeer hoog is (soms 70 à 75%)[14]). Vele ouders vooral uit de hogere standen nemen liever het zekere voor het onzekere en wensen dat hun zoon eerst gymnasium of H.B.S. zal aflopen, om hem pas daarna in staat te stellen zijn roeping te volgen. Het ligt voor de hand dat dit standpunt

[13]) Boulard, Aangehaald werk, blz. 160.

[14]) Om het onderzoek tot volle vruchtbaarheid te doen komen, moet het sociografisch onderzoek gepaard gaan met een onderzoek naar de psychologische factoren, die het ontstaan en de groei van een priesterroeping beïnvloeden.

van invloed is op de verdeling der belangstelling over de verschillende opleidingen, zo lang nog niet alle seminaries, die daarvoor in aanmerking komen, zelf een einddiploma geven. We stoten hier vermoedelijk op een der oorzaken die de achteruitgang der relatieve belangstelling voor de saeculiere seminaries kunnen verklaren. Wanneer men het aantal Late Roepingen de laatste jaren ziet toenemen, moet men bovendien denken aan de invloed van de moderne katholieke jeugdbeweging en aan die van het lekenapostolaat. Verdient het misschien, ter stimulering van de voor de zielzorg zo onmisbare saeculiere roepingen, niet aanbeveling het Franse voorbeeld te volgen, waar voor de Late Roepingen een Interdiocesaan Instituut is opgericht?

We hebben in dit artikel slechts enkele der problemen belicht uit het zeer ingewikkelde complex dat men het roepingenvraagstuk noemt. De quantitatieve analyse in de aanvang van dit artikel gegeven, toonde de wenselijkheid van onderzoek aan.
Een bijzondere moeilijkheid leverde tot voor kort het ontbreken van een centrale documentatie op. In de meeste andere landen doet zich dezelfde moeilijkheid voor, waardoor diepergaand sociologisch en sociaal-psychologisch onderzoek ten zeerste wordt geremd. In België en in Engeland kent men het jaarlijkse aantal wijdingen van saecularieren en regularieren niet eens. In Frankrijk heeft het boek van Kanunnik Boulard baanbrekend werk verricht. In Duitsland beschikt men te Keulen over de Zentralstelle für Kirchliche Statistik, een dienst die in het Kirchliches Handbuch regelmatig de belangrijkste cijfers publiceert. Voor een breed opgezette sociologische bestudering zijn echter ook die cijfers niet voldoende.

Het is daarom zeer toe te juichen, dat het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut te Den Haag sinds 1951 in een Afdeling Roepingen, zich tot taak heeft gesteld voor de toekomst een centrale documentatie van de meest essentiële gegevens te waarborgen. De medewerking van de seminaries der bisdommen en van de meer dan 120 huizen van de religieuze orden en congregaties is daarbij algemeen en getuigt van een diepgevoelde behoefte aan een wetenschappelijk inzicht in de grote problemen, die zich bij de priesteropleiding stellen.

Het Episcopaat heeft het initiatief van het K.S.K.I. krachtige steun gegeven door in Augustus 1952 de volgende verklaring te publiceren in de diocesane analecta of andere officiële organen: „In het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut te 's-Gravenhage wordt met goedkeuring van het Hoogwaardig Episcopaat een afdeling voor Roepingen opgebouwd, waar o.m. een Centrale Documentatie betreffende de roepingen voor het Priesterschap en de religieuze staat zal worden aangelegd.
Wij achten dit werk van een dergelijk groot belang, dat Wij aan de leiding van de bisschoppelijke Seminaries en van alle huizen voor priesteropleiding van de religieuze orden en congregaties, alsook aan alle generale oversten der congregaties van broeders en zusters en van de saeculiere instituten dringend verzoeken jaarlijks de gegevens, die door dit Instituut zullen worden opgevraagd, zo nauwkeurig mogelijk te verstrekken.
Bovendien verzoeken Wij uitdrukkelijk op dit gebied geen enquêtes of onderzoekingen in te stellen zonder zich eerst te hebben verstaan met de Directie van dit Instituut. De veelvuldige ondeskundige enquêtes, die de laatste jaren zijn ingesteld, zijn een belemmering gebleken voor de deskundige onderzoekingen.
De genoemde oversten zullen er dus goed aan doen aan niemand bepaalde gegevens over roepingen te verstrekken, tenzij het onderzoek geschiedt onder auspiciën van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut, dat zijnerzijds de gegevens gaarne beschikbaar stelt voor ieder verder onderzoek en te zijner tijd — indien dit door het Hoogwaardig Episcopaat gewenst wordt — voor de publicatie van een en ander zal zorg dragen".

Onder leiding van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut nadert thans een sociografische en psychologische studie over de priesterroepingen haar voltooiïng. Bovendien zijn door dit Instituut de eerste stappen gezet voor een soortgelijk onderzoek bij de vrouwelijke religieuze congregaties, in welke de opgesomde problemen nog veel scherper naar voren treden. Het initiatief daartoe werd genomen op het Congres voor Actieve Vrouwelijke Religieuzen, dat dit voorjaar op Bouvigne bij Breda werd gehouden. Een onderzoek bij de congregaties van broeders en paters ligt in het vooruitzicht.

DE GROEI VAN DE NEDERLANDSE BISDOMMEN

door Dr B. VAN LEEUWEN O.F.M.

Om de toename van het aantal katholieken in de Nederlandse bisdommen te leren kennen, staan ons twee bronnen ter beschikking, de kerkelijke statistiek van de vijf bisdommen en de resultaten van de volkstellingen. Om twee redenen moet de voorkeur worden gegeven aan de volkstellingen. De eerste is, dat de kerkelijke registratie en statistiek niet voldoende betrouwbaarheid bezitten. Wanneer de keuze wordt gesteld tussen kerkelijke en burgerlijke registratie en statistiek, gaat de voorkeur over het algemeen uit naar de tweede. Het apparaat en de methode van de kerkelijke registratie en statistiek is zo gebrekkig, dat slechts met de grootste voorzichtigheid en kritische zin hieruit conclusies kunnen worden getrokken. De burgerlijke statistiek, vooral die welke gebaseerd is op de volkstellingen en door het Centraal Bureau voor de Statistiek verzorgd wordt, bezit in Nederland een hoge mate van exactheid en betrouwbaarheid. Het tweede motief, waarom aan de getallen van de burgerlijke statistiek de voorkeur moet worden gegeven is, dat de kerkelijke statistiek niet volledig is, grote hiaten vertoont en dus door schattingen aangevuld zou moeten worden.

Het is echter niet zo eenvoudig uit de burgerlijke statistiek, met name uit de getallen van de volkstellingen per provincie en per gemeente, de groei van het aantal Katholieken in de vijf bisdommen vast te stellen. De grenzen van de bisdommen — met uitzondering van het bisdom Roermond — stemmen niet overeen met de grenzen van de provincies en in een aantal gevallen zelfs niet met de gemeentegrenzen. De grensbepaling van de Nederlandse bisdommen in 1853 was grotendeels een bevestiging van bestaande grenzen; dit geldt voor de drie zuidelijke bisdommen, welke bijna zonder verandering van vicariaat tot bisdom werden; het geldt ook voor de bisdommen Utrecht en Haarlem, welke — met enkele wijzigingen — een continuering vormen van het Aartspriesterschap Holland en Zeeland enerzijds en de overige Aartspriesterschappen van de Hollandse Zending anderzijds. Dit is de oorzaak, dat een deel van Gelderland bij het bisdom Den Bosch bleef behoren, dat van de provincie Zeeland alleen Zeeuws-Vlaanderen aan het bisdom Breda werd toegewezen, dat de grenslijn tussen de bisdommen Utrecht en Haarlem hier en daar op grillige wijze van de provinciegrenzen afweek en dat de provincie Brabant op zeer ongelijkmatige wijze over de bisdommen Den Bosch en Breda verdeeld bleef. Vóór de goedkeuring van de door de bisschoppen verduidelijkte grensbepalingen van Rome verkregen was, stelde de apostolische nuntius Mgr Belgrado in de vergadering der bisschoppen voor, dat het deel van Gelderland, behorend tot het bisdom Den Bosch, aan het bisdom Utrecht gegeven zou worden, dat Noord-Holland en Zuid-Holland geheel tot Haarlem gerekend zouden worden en dat de gehele provincie Zeeland tot het bisdom Breda zou behoren. De strekking van dit voorstel was, de grenzen van de bisdommen zoveel mogelijk te laten samenvallen met de provinciegrenzen. Dit voorstel kunnen we beschouwen als een uiting van de algemene tendens om de kerkelijke grenzen zoveel mogelijk te laten aansluiten bij de burgerlijke grenzen. Het is echter in 1853 niet gelukt in de eenmaal gegroeide verhoudingen nog verandering te brengen. Het is jammer dat deze gunstige kans voorbijgegaan is. In 1853, bij het herstel van de kerkelijke hierarchie, telde Nederland ongeveer 1.185.000 Katholieken. Dit aantal was — wanneer we Breda buiten beschouwing laten — tamelijk gelijkmatig verdeeld over de bisdommen. Wanneer we de Nederlandse bisdommen vergelijken met Duitsland of met België, blijkt dat Nederland met vijf bisdommen, gemiddeld 237.000 Katholieken per bisdom, royaal bedeeld is geweest. België telde omstreeks 1850 ongeveer 4.500.000 Katholieken, gemiddeld 750.000 per bisdom. Duitsland telde in 1858 12.213.000 Katholieken en ongeveer 20 bisdommen.

Het herstel van de Nederlandse bisdommen heeft plaats gevonden vlak vóór het aanbreken van een nieuwe sociaal-economische periode, waarvan de eerste tekenen reeds omstreeks 1860 merkbaar zijn en welke zich omstreeks 1870 ten volle heeft doorgezet. Voor een normale organisatie van de zielzorg was het werkelijk hoog tijd.

Terwijl tevoren de bevolking vrijwel gelijkmatig toenam in de provincies, in de steden zowel als op het platteland, begint in deze nieuwe periode een

TABEL I. **Aantal Katholieken in de Nederlandse bisdommen 1849—1947** (Zie grafiek I)

	Utrecht	Haarlem	Breda	Den Bosch	Roermond	Nederland
1849	267.962	271.810	127.152	299.978	199.354	1.166.256
1859	284.923	292.946	131.627	306.491	210.466	1.226.453
1869	298.400	324.523	137.767	328.375	218.700	1.307.765
1879	320.263	377.862	152.586	353.746	234.680	1.439.137
1889	343.818	452.060	166.372	383.638	250.594	1.596.482
18.99	370.762	540.201	185.864	416.824	276.452	1.790.103
1909	413.536	633.265	210.949	470.982	324.153	2.052.885
1920	480.638	745.034	240.333	561.978	416.534	2.444.517
1930	557.988	855.545	268.516	693.230	514.743	2.890.022
1947	737.095	1.046.151	332.327	924.613	646.716	3.686.899

geweldige trek van het platteland naar de stad, veroorzaakt door de beperktheid van de bestaansmiddelen op het land en mogelijk gemaakt door de uitbreiding van bestaansmogelijkheden in de steden. Door de nood gedwongen, niet zozeer aangetrokken door de steden als veeleer afgestoten door het platteland, trokken de bewoners van het land naar de steden. Dit verschijnsel is vrijwel algemeen in West-Europa. Elders leidden deze volksverhuizingen tot de vorming van millioenen-concentraties. In Nederland ontstond in het Westen een gordel van steden, genaamd de Randstad Holland, met Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht als concentratiepunten.

In 1849 telde Amsterdam 224.035 inwoners, waarvan 48.856 Katholieken; Rotterdam 90.073 inwoners waarvan 26.867 Katholieken, Den Haag 72.225 inwoners, waarvan 22.058 Katholieken, Utrecht 47.781 inwoners, waarvan 16.968 Katholieken, Haarlem 25.852 inwoners, waarvan 9.514 Katholieken. Deze vijf steden telden in 1849 124.263 Katholieken tegenover 598.636 in 1947. Hierbij moet rekening worden gehouden met de gebiedsuitbreiding van deze steden. De ontwikkeling van de vijf bisdommen toont, in welke mate de Katholieken in de algemene bevolkingsstroom in de tweede helft van de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw zijn meegetrokken. In 1849 liggen de drie bisdommen: Den Bosch, Haarlem en Utrecht nog dicht bijeen; Den Bosch heeft het grootste aantal Katholieken, daarna volgen Haarlem en Utrecht; Roermond heeft 100.000 Katholieken minder dan Den Bosch en Breda heeft slechts ruim 125.000 Katholieken. Tot 1869 blijft Den Bosch het grootste bisdom; in 1879 heeft Haarlem de leiding van Den Bosch overgenomen en blijft daarna met ruime voorsprong de leiding behouden. In 1947 is het aantal Katholieken in Haarlem de millioen gepasseerd; Den Bosch, dat volgt met 925.000 Katholieken, heeft bijna 200.000 Katholieken meer dan Utrecht. In het bisdom Haarlem zijn er nu ongeveer evenveel Katholieken als in 1849 in geheel Nederland. In 1947 was het aantal Katholieken in Nederland groter dan de totale bevolking van Nederland in 1849.

De vergelijking van de ontwikkeling in de afzonderlijke bisdommen wordt duidelijker, wanneer we voor de vijf bisdommen en voor geheel Nederland het aantal Katholieken eerst in 1849 en daarna in 1899 op 100 stellen en daarmee de volgende jaren vergelijken. Gerekend vanaf 1849 hebben de vier bisdommen Utrecht, Breda, Den Bosch en Roermond tot 1909 een ongeveer gelijke ontwikkeling doorgemaakt. Het aantal Katholieken is in 1909, vergeleken met 1849, ruim anderhalf maal zoveel geworden. Breda staat bovenaan met 166, daarna volgen Roermond met 163, Den Bosch met 157 en Utrecht met 154. Alleen het bisdom Haarlem neemt van meetaf een uitzonderlijke plaats in; onmiddellijk vanaf 1850 neemt Haarlem de leiding. In 1900 is het aantal Katholieken in Haarlem bijna verdubbeld en in 1909 is het indexcijfer gestegen tot 233. Tot 1909 geeft de grafiek het beeld van een uitzonderlijk sterke bevolkingsconcentratie in het Westen van het land (bisdom Haarlem) en voor het overige een gelijkmatige groei in de andere delen van het land (zie Grafiek II). Vanaf 1909 echter wordt de groei van het bisdom

TABEL II. **Ontwikkeling van het aantal Katholieken in de afzonderlijke bisdommen en in geheel Nederland.** Het aantal Katholieken is voor **1849** op 100 gesteld. (Zie grafiek II)

	Utrecht	Haarlem	Breda	Den Bosch	Roermond	Nederland
1849	100	100	100	100	100	100
1859	106.3	107.8	103.5	102.2	105.6	105.2
1869	111.4	119.4	108.3	109.5	109.7	112.1
1879	119.5	139.0	120.0	117.9	117.7	123.4
1889	128.2	166.3	130.8	127.9	125.7	136.9
1899	138.4	198.7	146.2	139.0	138.7	153.5
1909	154.3	233.0	165.9	157.0	162.6	176.0
1920	179.4	274.1	189.0	187.3	208.9	209.6
1930	208.2	314.8	211.2	231.1	258.2	247.8
1947	275.1	384.9	261.4	308.2	324.4	316.1

GRAFIEK I

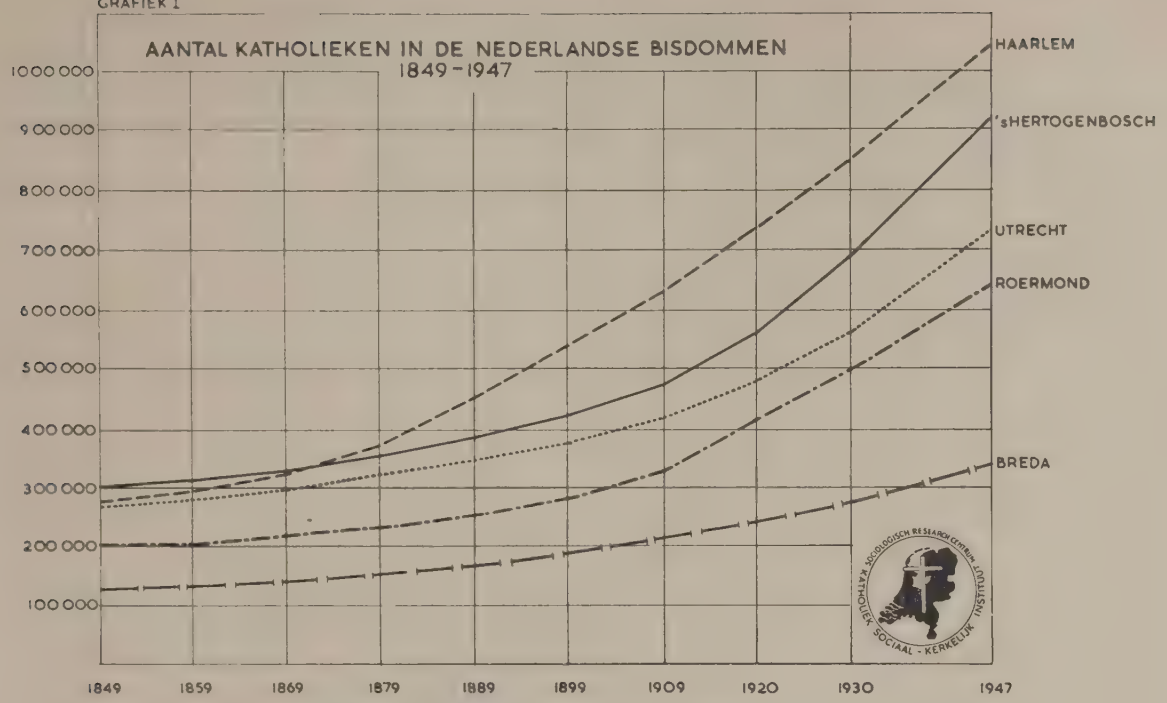

NUMBER OF CATHOLICS IN THE DUTCH DIOCESES
1849 - 1947

GRAFIEK II

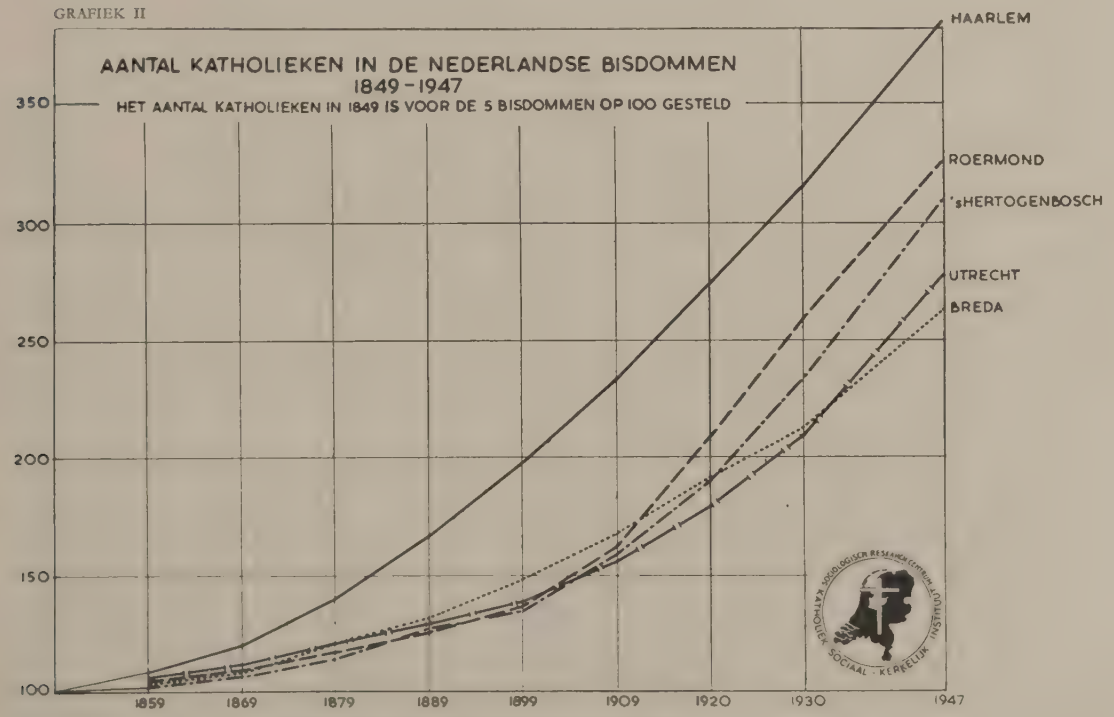

NUMBER OF CATHOLICS IN THE DUTCH DIOCESES
(The number of catholics in 1849 for the 5 dioceses = 100)

TABEL III. **Ontwikkeling van het aantal Katholieken.**

Het aantal Katholieken is voor **1889** op 100 gesteld. (Zie grafiek III)

	Utrecht	Haarlem	Breda	Den Bosch	Roermond	Nederland
1899	100	100	100	100	100	100
1909	111.5	117.4	113.5	113.0	117.3	114.7
1920	129.6	137.9	129.3	134.8	150.1	136.6
1930	150.5	159.4	144.5	166.3	186.2	161.4
1947	198.8	193.5	178.8	221.8	233.9	206.0

TABEL IV. **Ontwikkeling van het aantal Katholieken.**

Het aantal Katholieken is voor **1930** op 100 gesteld.

	Utrecht	Haarlem	Breda	Den Bosch	Roermond	Nederland
1930	100	100	100	100	100	100
1947	132.1	122.3	123.8	133.4	125.6	127.6

Haarlem — in vergelijking met de andere bisdommen — vertraagd en lopen de vier bisdommen, die tot dan toe gelijkmatig groeiden, uiteen. Vanaf 1909, maar reeds voorbereid vanaf 1899, manifesteert zich een buitengewone groei in het bisdom Roermond. Vanaf 1920 begint een versnelde toename van het aantal Katholieken in Den Bosch; vanaf 1930 volgt Utrecht het voorbeeld van Roermond en Den Bosch. Alleen het bisdom Breda blijft de gewone lijn van het verleden volgen en komt daardoor in de laagste positie terecht.

Uit deze grafiek blijkt, dat we twee perioden kunnen onderscheiden: de eerste periode, waarin alleen Haarlem een uitzonderlijke positie inneemt en een tweede periode, waarin de groei van Haarlem naar verhouding vertraagd en de ontwikkeling van de overige bisdommen, Breda uitgezonderd, versneld wordt.

Wanneer we niet 1849, maar 1899 of 1909 als uitgangspunt nemen, ontstaat daarom een ander beeld. (verg. tabel III en bijbehorende grafiek III). Vanaf 1899 gerekend staat Roermond bovenaan met 234; daarna volgen Den Bosch met 221, Utrecht met 199, Haarlem met 194 en Breda tenslotte met 179. Gerekend vanaf 1930 (Tabel IV) staat Den Bosch bovenaan met 133, maar onmiddellijk daarna volgt Utrecht met 132; daarna volgen Roermond met 126, Breda met 124 en op de laatste plaats Haarlem met 122. Relatief genomen is dus in de laatste periode Den Bosch het snelst groeiende bisdom en Haarlem het traagst groeiende bisdom.

Het beeld van de groei wordt gecompleteerd, wanneer de verdeling van het totaal aantal Katholieken over de vijf bisdommen wordt nagegaan (Tabel V). Haarlem stijgt van 23.3% in 1849 tot 30.9% in 1909, maar daalt daarna tot 28.4% in 1947. Utrecht stijgt aanvankelijk van 23.0% in 1849 tot 23.3% in 1859, maar daalt daarna ononderbroken tot 19.3% in 1930, om daarna weer te stijgen tot 20.0% in 1947. Den Bosch daalt van 25.7% in 1849 tot 22.9% in 1909, maar stijgt daarna weer bijna tot het oorspronkelijke procent: 25.1% in 1947. Roermond stijgt — evenals Utrecht — aanvankelijk van 17.1% in 1849 tot 17.2% in 1859, daalt daarna tot 15.4% in 1899 en stijgt tot 17.8% in 1930, om daarna weer te dalen tot 17.5% in 1947.

Het algemene beeld is, dat Haarlem tot omstreeks 1900 de boventoon voert en dat daarna de twee zuidelijke bisdommen Den Bosch en Roermond terrein gaan heroveren. Alleen Breda continueert ononderbroken de dalende lijn.

In 1849 wonen van de Katholieken 53.7% in de drie zuidelijke en 46.3% in de twee noordelijke bisdommen. In 1889 wonen er in de drie zuidelijke bisdommen alles tezamen nog slechts 5.000 Katholieken meer dan in de twee noordelijke bisdommen. In 1909

TABEL V. **Procentuele verdeling van de Katholieken over de vijf bisdommen.**

(Het vetgedrukte getal is het hoogste, het met een * gemerkte getal is het laagste procent.) (Zie grafiek IV)

	Utrecht	Haarlem	Breda	Den Bosch	Roermond	Nederland
1849	23.0	23.3*	**10.9**	**25.7**	17.1	100
1859	**23.2**	23.9	10.7	25.0	17.2	100
1869	22.8	24.8	10.6	25.1	16.7	100
1879	22.2	26.3	10.6	24.6	16.3	100
1889	21.6	28.3	10.4	24.0	15.7	100
1899	20.7	30.2	10.4	23.3	15.4*	100
1909	20.1	**30.9**	10.3	22.9*	15.8	100
1920	19.7	30.5	9.8	23.0	17.0	100
1930	19.3*	29.6	9.3	24.0	**17.8**	100
1947	20.0	28.4	9.0*	25.1	17.5	100

GRAFIEK III

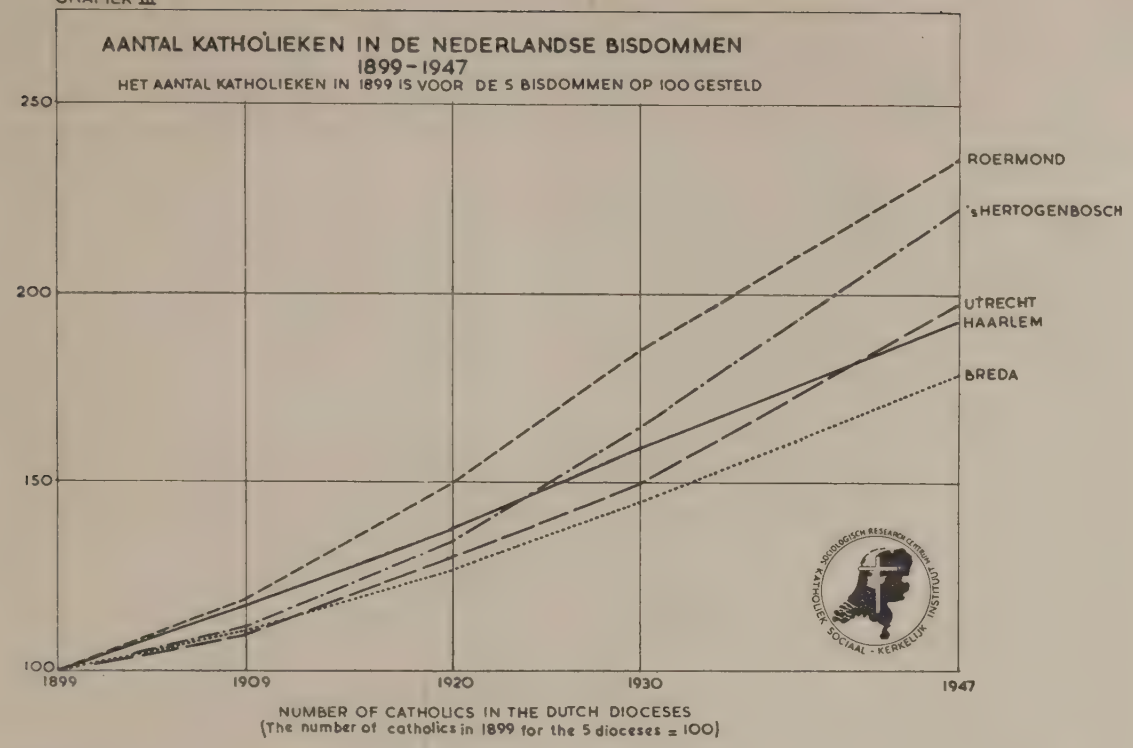

GRAFIEK IV

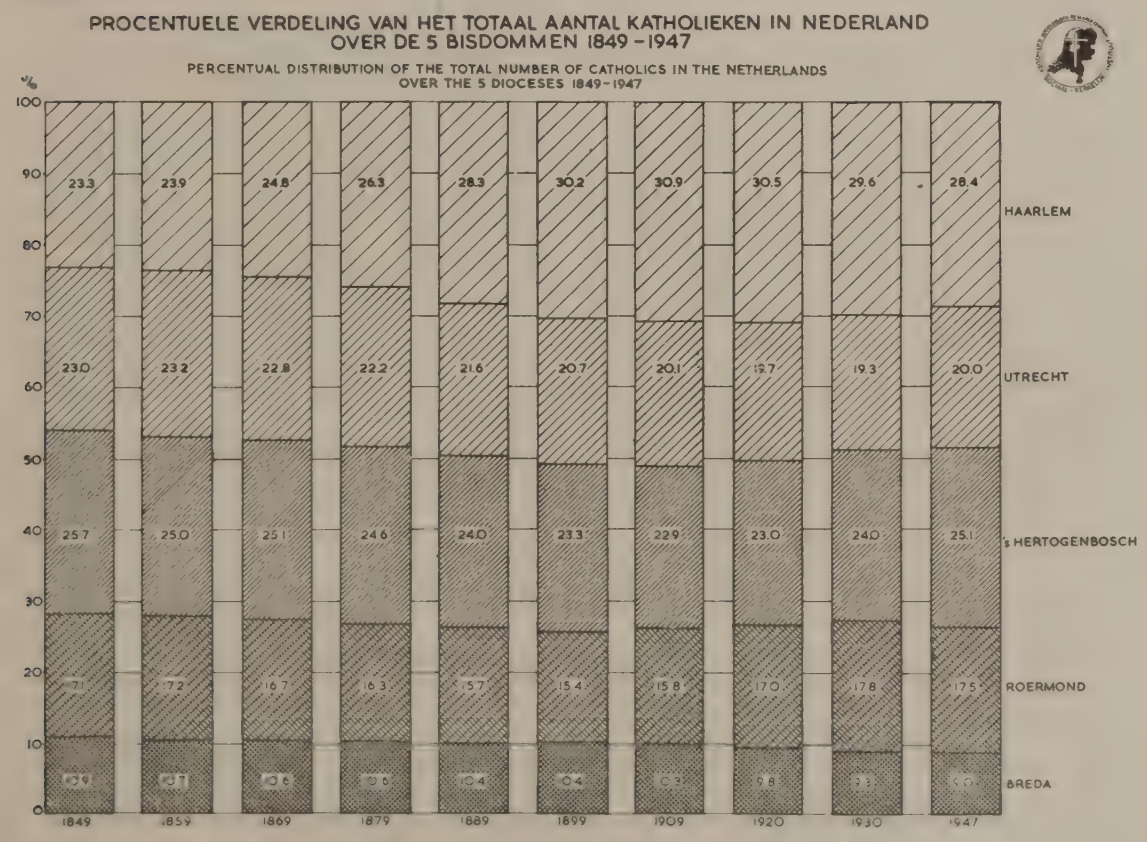

TABEL VI. **Aantal Katholieken in de provincies 1849 en 1947**

	Katholieken 1849	% v. d. bevolk. in de prov.	% v. d. Kath. in Ned.	Katholieken 1947	% v. d. bevolk. in de prov.	% v. d. Kath. in Ned.	Indexcijfer (1849:100)
Groningen . . .	13.885	7.4	1.2	27.029	6.0	0.7	194.66
Friesland	21.721	8.8	1.9	33.524	7.3	1.0	154.33
Drenthe	4.885	5.9	0.4	19.080	7.0	0.5	390.58
Overijssel . . .	69.916	32.4	6.0	193.827	30.3	5.2	277.22
Gelderland . . .	139.396	37.6	12.0	391.390	38.1	10.6	280.77
Utrecht	56.576	37.9	4.8	173.266	31.5	4.7	306.25
Noordholland . .	131.788	27.6	11.3	519.907	29.3	14.1	394.50
Zuidholland . .	138.944	24.7	11.9	559.304	24.5	15.2	402.53
Zeeland	42.167	26.3	3.6	67.085	25.7	1.8	169.08
Noordbrabant .	347.624	87.7	29.8	1.055.320	89.4	28.6	303.58
Limburg	199.354	97.1	17.1	646.716	94.5	17.6	324.35
Nederland . . .	1.166.256	38.2	100.0	3.703.526	38.5	100.0	316.13

woont 51% van de Katholieken in de bisdommen Utrecht en Haarlem, maar in 1947 is dit gedaald tot 48.4% tegenover 51.6% in de bisdommen Den Bosch, Roermond en Breda.

Een meer gedetailleerd beeld van de groei van de bisdommen wordt verkregen, wanneer voor de afzonderlijke delen van de bisdommen de ontwikkeling wordt nagegaan (zie Tabel VI).

Friesland, Groningen en Zeeland, de drie zeeklei-provincies, zijn in de algemene ontwikkeling het sterkst achtergebleven. De oorzaak hiervan is, dat juist door de uitstekende kwaliteit van de bodem een aanzienlijke verbetering door middel van kunstmest niet mogelijk was, terwijl in deze provincies industrialisatie geen voldoende bestaansmogelijkheid bood. Opvallend is, dat de Katholieken in Friesland en Groningen naar verhouding nog sterker zijn teruggelopen dan de totale bevolking van deze provincies. In 1849 woonden in deze provincies 3.1% van alle Katholieken in Nederland; in 1947 was dit nog slechts 1.7%. Het procent Katholieken is in Groningen gedaald van 7.4 tot 6.0 en in Friesland van 8.8 tot 7.3. Het diaspora-karakter van deze provincies is dus eerder versterkt dan verzwakt. De stijging van het procent Katholieken in de provincie Drente moet verklaard worden door de immigratie van een groot aantal Katholieken in de veenkolonies. De opvallende teruggang van het procent Katholieken in de provincie Utrecht en, in mindere mate in Overijssel, kan verklaard worden doordat in deze provincies de steden, met een geringer procent Katholieken, nu veel meer overheersen dan het platteland, waar het procent Katholieken betrekkelijk hoog is. Het platteland van Utrecht is in de 16de en 17de eeuw voor een groot deel katholiek gebleven. Dit blijkt nog uit het hoge percentage Katholieken in 1849 (37.9). Door de groei van de steden, waar naar verhouding een geringer procent Katholieken wonen, was het onvermijdelijk dat het procent Katholieken in de gehele provincie daalde. Door de bevolkingsbeweging ontstaat er dus in deze provincies een nivellering; het aandeel van de Katholieken in deze provincies vertoont de neiging zich aan te passen bij het algemeen gemiddelde van de confessionele structuur. Dit was niet het geval in de provincies Noord-Holland en Zuid-Holland, omdat hier de Katholieken ook op het platteland een geringer percentage vormden en derhalve de groei van de grote steden geen merkbare vermindering van het percentage Katholieken veroorzaakte.

Een nog meer gedetailleerd beeld zou verkregen kunnen worden, wanneer de ontwikkeling van het aantal Katholieken in de afzonderlijke gemeenten en in groepen van gemeenten zou worden nagegaan. We zouden dan constateren, dat kleine katholieke minderheden over het algemeen slechts weinig groeikracht bezitten en daardoor dikwijls in de algemene bevolkingsontwikkeling achterblijven. Groningen en Friesland kunnen als voorbeeld hiervan gelden, maar er zouden nog meer gevallen aan te halen zijn. Bijv.: het deel van de provincie Zuid-Holland, dat tot het bisdom Utrecht behoort telde in 1849 3.999,in 1899 4.231 en in 1947 4.444 Katholieken. Deze beschrijving in details, hoe belangwekkend ook, valt echter buiten het bestek van dit artikel.

Wanneer we de groei van het katholieke bevolkingsdeel in het verloop van 100 jaren voor geheel Nederland vergelijken met de algemene bevolkingstoename, blijkt dat er geen verschil is, wanneer we alleen het beginpunt en het eindpunt van deze 100-jarige periode in de vergelijking betrekken. In 1849 vormden de Katholieken 38.15% van de bevolking; in 1947 was dit percentage slechts iets hoger: 38.47%. Daartussen ligt echter een voortdurende daling van het katholieke aandeel in de bevolking van 38.15% in 1849 tot 35.02% in 1909 en daarna een stijging, waardoor de achterstand ingehaald is. De oorzaak van deze daling tot aan 1909 moet niet gezocht worden in afval van Katholieken of in emigratie; de Katholieken bleven achter in de algemene bevolkingsbeweging, doordat een betrekkelijk groot aantal Katholieken ongehuwd bleef of op latere leeftijd huwde. Zoals derhalve het groter aantal kinderen van Katholieken de voornaamste oorzaak is van de stijging van het procent Katholieken na 1909, zo is het geringer aantal kinderen van Katholieken de

voornaamste oorzaak geweest van de daling van het procent tot aan 1909. Vanaf het einde van de vorige eeuw heeft grotere kindersterfte onder Katholieken invloed uitgeoefend, terwijl vanaf het begin van deze eeuw de geloofsafval zich als ongunstige factor heeft doen gelden.

De groei van de Nederlandse bisdommen zal zonder twijfel blijven voortduren, al kan de maat waarin dit binnen de grenzen der bisdommen geschieden zal, niet nauwkeurig bepaald worden. In 100 jaar tijd is het aantal Katholieken in Nederland meer dan verdrievoudigd. In het bisdom Haarlem is het aantal bijna verviervoudigd; in het bisdom Breda, waar de toename, niet slechts in absolute aantallen, maar ook in verhoudingsgetallen het geringst is geweest, is het aantal Katholieken toch meer dan 2½ maal zoveel als 100 jaar terug. In 1947 telde Nederland 3.703.572 Katholieken op 9.625.490 inwoners. Op 31 December 1952 telde Nederland 10.425.892 inwoners. Het aantal Katholieken was toen dus reeds gestegen tot ongeveer 4.066.000. Wanneer Nederland binnen afzienbare tijd 12 millioen inwoners zal tellen, waarvan ongeveer 40% Katholiek zal zijn, zal het aantal Katholieken zijn toegenomen tot 4.800.000. Wanneer we aannemen, dat dan nog dezelfde procentuele verdeling over de bisdommen zal gelden, zal Haarlem ongeveer 1.373.000, Den Bosch 1.205.000, Utrecht 970.000, Roermond 840.000 en Breda 413.000 Katholieken tellen. Voor Haarlem, waar de groei vertraagd is, zal dit aantal waarschijnlijk te hoog en voor Den Bosch, het snelst groeiende bisdom, zal het waarschijnlijk te laag geschat zijn.

Herhaaldelijk is in Nederland, ofwel in gesprekken ofwel in publicaties, de vraag gesteld, of de Nederlandse bisdommen, met name Haarlem, Utrecht en Den Bosch, niet te groot zijn geworden en of een splitsing in kleinere bisdommen niet gewenst is.

TABEL VII. **Katholieken en bisdommen in een aantal landen.**

	Katholieken	Bisdommen enz.	Gemiddeld aantal katholieken per bisdom
België	8.341.000	6	1.390.000
Duitsland (1936) .	21.760.000	25	870.000
„ (1950) .	25.849.000	23	1.124.000
Oostenrijk . . .	5.388.000	6	898.000
Nederland	4.048.000	5	810.000
Spanje	28.217.000	62	455.000
Frankrijk . . .	34.215.000	87	393.000
Portugal	5.694.000	15	380.000
Zwitserland . .	1.583.000	5	317.000
U.S.A.	26.754.000	114	235.000
Italië	46.000.000	270	170.000
Engeland . . .	3.585.000	27	133.000
Ierland	3.182.000	26	122.000
Canada	5.416.000	46	117.734

De Nederlandse bisdommen blijken inderdaad betrekkelijk groot te zijn. In bovenstaand voorlopige en grove overzicht (Tabel VII), in hoofdzaak ontleend aan het Annuario Pontifico van 1951 en 1952, tekenen zich reeds duidelijk drie groepen af. Met België, Duitsland en Oostenrijk behoort Nederland tot de eerste groep, gekenmerkt door een groot aantal Katholieken per bisdom. Vanaf Spanje, met 455.000 Katholieken per bisdom tot de U.S.A., met 235.000 Katholieken per bisdom, kan men de tweede groep plaatsen. Italië, Engeland, Ierland en Canada vormden de derde groep met een betrekkelijk gering aantal Katholieken per bisdom.

Bij de verklaring van deze cijfers spelen een groot aantal factoren mee. In een aantal landen is de grote uitgestrektheid van belang, bijv. in Canada en de U.S.A. In Engeland heeft het diaspora-karakter van het Katholicisme invloed uitgeoefend op het grote aantal bisdommen. Ter verklaring van de situatie in Ierland kan o.a. worden genoemd, dat het aantal Katholieken hier sterk verminderd is. In 1861 telde Ierland, zonder het Engelse deel, 3.934.000 Katholieken; in 1926 was dit gedaald tot 2.751.000 en in 1946 was dit aantal practisch gelijk gebleven: 2.786.000. In Ierland heeft dus een bevolkingsbeweging plaats gehad, welke volkomen tegenovergesteld is aan die in Nederland. In andere landen, bijv. België en Duitsland heeft, evenals in Nederland een sterke bevolkingstoename plaats gehad, maar Nederland neemt met een ruime verdrievoudiging van de bevolking toch een zeer uitzonderlijke positie in.

De waardering van de cijfers, welke in de tabel het aantal Katholieken in de verschillende landen aangeeft, kan zeer uiteenlopend zijn. Men kan bijv. de vraag stellen, in welke mate degenen, die in België en vooral in Frankrijk als Katholieken worden geteld, werkelijk als katholiek beschouwd kunnen worden. Slechts een minderheid van de ruim 34.000.000 in Frankrijk is practiserend Katholiek. Daar staat tegenover dat degenen, die slechts in naam Katholiek zijn of hun kerkelijk leven tot het minimum beperken, niet buiten de zielzorg gesteld mogen worden en dus voor de grootte van het bisdom wel degelijk meetellen.

Het gemiddeld aantal Katholieken per bisdom is in de meeste gevallen het resultaat van de vermenging van zeer grote, middelmatige en kleine bisdommen. Duitsland telt drie bisdommen met meer dan twee millioen Katholieken (Köln, Münster en Paderborn) en 7 bisdommen met een aantal Katholieken tussen de één en twee millioen. In België telt het Aartsbisdom Mechelen meer dan drie millioen Katholieken; Brugge, Luik, Doornik en Gent tellen meer dan één millioen Katholieken; alleen Namen blijft daaronder met 571.000. In Frankrijk telt Parijs meer dan drie millioen Katholieken, gerekend volgens zo breed mogelijke maatstaf; er zijn in Frankrijk drie bisdommen met meer dan één millioen Katholieken en 40 bisdommen met minder dan 300.000 Katholieken. In Italië telt het bisdom Milaan 3.500.000 inwoners;

Turijn en Napels tellen meer dan één millioen Katholieken; er zijn in Italië ongeveer 130 bisdommen met nog geen 100.000 Katholieken, waarvan ongeveer 54 met nog geen 50.000 Katholieken. In Ierland is de verdeling het meest gelijkmatig; het grootste bisdom is Dublin met 640.000 Katholieken; alle andere bisdommen blijven beneden de 200.000 Katholieken; er zijn 13 bisdommen met minder dan 100.000 Katholieken, waarvan slechts 4 met minder dan 50.000 Katholieken.

De structuur van de katholieke hierarchie is zeer gevariëerd. Bij de explicatie hiervan is het van belang onderscheid te maken tussen de landen, waar de Kerk in een vroeg stadium is gevestigd en waar derhalve de oude opvatting van het bisdom bewaard is gebleven en de landen, waar de Kerk in een latere periode is gevestigd of hersteld. In Italië, met name in het gebied van de vroegere Kerkelijke Staat, is het normaal, dat iedere stad van enige betekenis met het omliggende gebied een bisdom vormt. Overigens is de situatie zeer verschillend in Zuid-, Midden- en Noord-Italië. In Ierland zijn de bisdommen ontstaan vanuit de kloosters. Een gedetailleerde historische studie zou het onderscheid, dat tussen de bisdommen in de verschillende landen bestaat, moeten aantonen en nuanceren. Naast de historische verklaring speelt echter ook de bevolkingsbeweging in de 19de en 20ste eeuw een belangrijke rol.

Het is duidelijk, dat de functie van het bisdom voor het kerkelijk leven zeer verschillend kan zijn en dat de grootte van het bisdom daarop belangrijke invloed uitoefent. De oorspronkelijke opvatting, dat de Bisschop de eigenlijke zielzorger is van zijn Kerk, de prediker voor de hem toevertrouwde kudde, is in kleine bisdommen op een betrekkelijk klein territorium het best gerepresenteerd. Zonder een oppositie te forceren, kunnen we daar tegenover stellen de opvatting van het diocees als organisatie- en bestuursvorm van de Katholieke Kerk in een bepaald gebied, welke in de grotere bisdommen duidelijker vorm aanneemt. We zouden dit onderscheid misschien kunnen uitdrukken in de termen „bisdom" en „diocees".

De vraag, hoe groot een bisdom behoort te zijn, wat de optimale grootte is van een bisdom, wanneer splitsing gewenst is, kan in zijn algemeenheid niet beantwoord worden. Dit hangt af van de plaatselijke uitgebreidheid, het aantal Katholieken, de sociologische structuur van het bisdom; het hangt bovendien in niet onbelangrijke mate af van de opvatting welke men van het bisdom heeft, wat men in het kerkelijk leven van het bisdom verwacht. De vraag kan dus niet louter sociologisch of sociografisch beantwoord worden, maar veronderstelt op de eerste plaats een theologie van het bisdom.

Enkele beschouwingen over de aanpassing van de zielzorg aan de noden van onze tijd

door W. STOOP O.F.M., psych. drs

INLEIDING

Een van de bronnen, waaruit de activiteit van de zielzorger telkens opnieuw gevoed wordt, is het besef van de wanverhouding, die er bestaat tussen de universaliteit van de mensen, voor wie het Evangelie bestemd is en het aantal mensen, dat in feite het Evangelie aanneemt. De drang tot activiteit zal sterker zijn naarmate deze wanverhouding de zielzorger meer concreet voor ogen staat. Maar hiervoor is nodig dat hij zich een beeld vormt van de godsdienstige situatie in het gebied, waarin hij werkzaam is.

Dit is echter niet gemakkelijk. In de eerste plaats omdat de godsdienstigheid zelf een gecompliceerd en zeer genuanceerd verschijnsel is. En voorts omdat de zielzorger zelf niet altijd in de meest gunstige situatie verkeert om dit alles te constateren en te beoordelen. Het is immers niet voldoende vast te stellen hoe groot de non-paschantie in een parochie is, men moet zich ook op de hoogte stellen van het qualitatieve gehalte van de godsdienstigheid. Men komt voor de vraag te staan: in hoeverre is er nog van een echt en waarachtig godsdienstig leven sprake? Weliswaar komt een zielzorger met de godsdienstigheid van zijn parochie nauw in aanraking, maar toch zal hij — wanneer hij zich de toestand in zijn eigen parochie tracht te realiseren en zijn ervaringen voor zich zelf of voor anderen onder woorden probeert te brengen — zich er over het algemeen weinig van bewust zijn, hoe sterk zijn ervaring beïnvloed wordt door de neiging tot veralgemening van enkele sprekende gevallen.

Daar komt nog bij, dat hij de mensen altijd in zijn functie van zielzorger ontmoet en dat ook de reacties van de mensen tegenover hem door die hoedanigheid worden bepaald. Bovendien is zijn ervaring beperkt tot zijn eigen parochie of tot enkele andere parochies, waarin hij werkzaam is geweest. Het kan gemakkelijk gebeuren, dat het verband tussen godsdienstigheid en niet direct met de zielzorg samenhangende verschijnselen hem ontgaat. Zijn overladen werkprogram laat hem weinig tijd en gelegenheid zijn ervaringen zorgvuldig te verzamelen en te vergelijken en zich op de algemene achtergronden te bezinnen.

Het wetenschappelijk onderzoek echter, dat zich met het verschijnsel van de godsdienstigheid bezig houdt, tracht de ervaring van de gewone zielzorger te zuiveren en de beperktheid daarvan zoveel mogelijk te ondervangen. Het zal daarin misschien niet volledig slagen, maar de kennis die door het wetenschappelijk onderzoek wordt verworven, zal toch grotere zekerheid en meer algemene gelding bezitten dan die welke in de dagelijkse practijk van de zielzorg werd verkregen.

Zo tracht de wetenschap de zielzorg te dienen door hem te helpen zich de godsdienstige situatie zo concreet mogelijk voor ogen te stellen. Ondanks het belangrijke werk van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut is het echter nog niet zover — en kán het alles in aanmerking genomen nog niet zo ver zijn — dat een volkomen bevredigend beeld van de godsdienstige situatie van de katholieken in Nederland gegeven kan worden. Vooral wat de qualiteit van de godsdienstigheid betreft zijn er nog veel lacunes in het wetenschappelijk inzicht. Er is echter één kenmerk, dat reeds duidelijk naar voren komt en dat is dat het verval van het geloofsleven zich in het algemeen in de stad massaler en sneller voltrekt dan op de dorpen, waarin de invloed van de stad nog in geringe mate is doorgedrongen. Dit geldt niet alleen voor de grote steden in het Westen van het land, zoals Amsterdam, den Haag en Rotterdam, waar de ontstellende cijfers van de non-paschantie duidelijke taal spreken, maar dit geldt ook voor het Zuiden. Weliswaar is hier het percentage non-paschanten niet zo groot als in het Westen — al is het groter dan men meestal wil geloven — maar steekproeven hebben uitgewezen, dat de mensen er in ernstige mate van de godsdienstige waarden vervreemden. En dit is des te verontrustender, omdat deze vervreemding achter een loos en broos traditionalisme schuil gaat. De kennis van de concrete godsdienstige situatie is niet alleen een stimulans voor de activiteit van de zielzorger, hij schenkt hem tevens de gelegenheid zijn activiteit op een meer doeltreffende wijze aan de concrete situatie aan te passen. Men vergenoegt er

zich immers niet mee de godsdienstige situatie te beschrijven, maar men stelt ook een onderzoek in naar de factoren, waaraan dit verval van het godsdienstig leven kan worden toegeschreven. Nu kan men tussen twee soorten van factoren onderscheiden: de oorzaken en de voorwaarden. Deze onderscheiding is hier van belang, omdat zij enigszins de grens aangeeft van het sociologisch en sociaalpsychologisch onderzoek. Onder voorwaarden verstaan wij de factoren, die in het sociaal, cultureel of godsdienstig milieu gelegen zijn en die het ontstaan, het onderhouden of tot bloei brengen van het godsdienstig leven kunnen bevorderen of belemmeren. Op zichzelf zijn deze voorwaarden niet voldoende om de bloei of het verval van het godsdienstig leven te verklaren. Zelfs de meest gunstige omstandigheden zijn niet bij machte iemand tot een werkelijk godsdienstig mens te maken. Omgekeerd is het volstrekt niet noodzakelijk, dat een mens, zelfs niet in de meest ongunstige omstandigheden, godsdienstig tot verval komt. Wat er van de mens op godsdienstig gebied wordt, is per slot van rekening afhankelijk van zijn eigen houding tegenover deze gunstige of ongunstige omstandigheden. De oorzaken van bloei of verval moeten dan ook in de vrije wilsbeschikking van de mens gezocht worden. Wel bestaat er een nauw verband tussen oorzaken en voorwaarden. De omstandigheden kunnen van dien aard zijn, dat het zó moeilijk wordt tot een godsdienstig mens te rijpen, dat alleen mensen van zeer bijzonder formaat hierin zullen slagen. Niet zozeer om principiële redenen dus, alswel om redenen van feitelijke aard beperkt zich de sociologische en sociaalpsychologische studie tot het opsporen en bestuderen van de voorwaarden van een verschijnsel. Deze factoren nu, die voorwaarden zijn voor de bloei of het verval van het godsdienstig leven, zijn talrijk. Wij zullen ons in deze beschouwing beperken tot een onderzoek naar de sociaal-psychologische voorwaarden van het feit, dat het verval van het godsdienstig leven het sterkste naar voren treedt in de gebieden van een overheersende steedse beschaving. Daarna willen wij nagaan in hoeverre de zielzorg er op is afgestemd deze voorwaarden te beïnvloeden. Tenslotte zullen wij enige suggesties trachten te geven over de methode, waarmee de zielzorg in dit opzicht doeltreffender kan worden ingericht.

§ 1. BESCHRIJVING VAN DE SOCIAALPSYCHOLOGISCHE SITUATIE.

De volgende beschouwingen steunen voor een belangrijk gedeelte op de ervaringen, die de schrijver heeft opgedaan als medewerker aan een onderzoek van het Mgr. Hoogveld-Instituut. Dit Instituut heeft gedurende enige jaren een onderzoek ingesteld naar de sociaal-psychologische factoren, die de moderne jeugd op haar weg naar de volwassenheid belemmeren[1]). Met dit doel werd op verschillende plaatsen in Brabant en Limburg een onderzoek ingesteld[2]). Er werden een kleine 900 gesprekken gevoerd met de jeugdigen apart en in de gezinnen met de ouders. In deze gesprekken werd zoveel mogelijk vermeden, dat de geïnterviewde op de interviewer(ster) als vertegenwoordiger van een of andere sociale stand of functie zou reageren. Het eigen standpunt van de interviewer bleef zoveel mogelijk onbekend en er werd een sfeer geschapen, waarin het eigen inzicht en de eigen opvattingen van de geïnterviewde zo onbelemmerd mogelijk konden worden uitgesproken. Het materiaal, dat men op die wijze verkreeg, werd zorgvuldig opgetekend en met elkaar vergeleken en men zocht naar motieven en redenen, die de feiten konden verklaren. Uit de gevonden resultaten bleek, welk een reusachtige verscheidenheid er onder de mensen bestaat. Er zijn geen twee mensen precies dezelfden, geen twee die onder invloed staan van precies dezelfde sociale omstandigheden. Maar toch bleek bij de vergelijking van de afzonderlijke personen en van hun sociale omstandigheden, dat verschillende groepen van de bevolking kenmerken vertonen, die min of meer bij alle personen van dezelfde groep voorkomen en die van een zelfde soort sociaal-psychologische omstandigheden afhangen.

a. *Het probleem der urbanisatie*

In de laatste 50 tot 70 jaar hebben er belangrijke sociale veranderingen plaats gevonden. In Nederland is de bevolking zeer sterk gegroeid. De communicatiemiddelen, zoals radio, film en verkeer zijn zeer sterk in aantal en omvang toegenomen. Voornamelijk onder invloed van deze factoren is zich een sociaal proces gaan voltrekken, dat men de urbanisatie pleegt te noemen, een verbreiding van het steedse beschavingstype. De steden zijn gegroeid, niet zozeer door de gewone geboorteaanwas alswel door import van buiten af. Vele dorpelingen zijn naar de stad getogen. Dorpen worden in de steden geïncorporeerd. De dorpelingen gaan in de stad werken. De dorpse tradities komen met die van de stad in conflict. De bewoners van de dorpen komen in aanraking met allerlei andere gewoonten, met andere verhoudingen in hun werk en in hun arbeidsmilieu, met verschillende levensopvattingen en met mensen met zeer uiteenlopende belangen. Het ligt voor de

[1]) De resultaten van dit onderzoek zijn gedeeltelijk neergelegd in het werk: *Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid*, Staatsdrukkerij, Den Haag, 1953. Verschillende punten van de in het eerste deel van dit artikel gegeven beschrijving van de sociaal-psychologische situatie vindt men in dit werk meer gedetailleerd en in den brede gemotiveerd terug.

[2]) Uit de publicatie van onderzoekingen in andere delen van het land blijkt, dat de verschijnselen, die wij hier willen beschrijven, niet alleen in Brabant en Limburg voorkomen. Zie het Bronnenboek, bevattende gegevens, welke ten grondslag liggen aan het rapport *Maatschappelijke Verwildering der Jeugd*, Staatsdrukkerij, Den Haag, 1953.

hand, dat het urbanisatieproces een sterk traditieverlies en een relativering der waarden met zich brengt. Door het contact met een niet te overziene menigte van vreemde mensen is het ontstaan van persoonlijke bindingen onmogelijk. Er ontstaan slechts maatschappelijke relaties, die men zou kunnen typeren als een vluchtig, nergens de verantwoordelijkheid aansprekend contact van velen met velen[3]). Deze drie kenmerken komen in de verschillende steden en dorpen, waarin zich het urbanisatieproces voltrekt, bij de verschillende sociale groepen in verschillende mate voor.

Niettegenstaande het ontbreken van de innerlijke sociale bindingen vormen de mensen, die bij deze versteedsing betrokken zijn, toch geen chaotisch door elkaar lopende menigte. Door de maatschappelijke organisatie wordt deze menigte namelijk van buiten af een structuur opgelegd. In de eerste plaats door allerlei wettelijke regelingen. Zeer vele dingen zijn aan wettelijke regelingen en bepalingen gebonden: het verkeer, de prijzen van de goederen, de werktijd, de huur enz. Voor alle mogelijke werkzaamheden zijn wettelijk voorgeschreven diploma's nodig. Kortom het maatschappelijk leven is in verregaande mate geordend en geregeld.

Maar ook binnen deze wettelijke organisatie wordt de ordening van het maatschappelijk leven door het persoonlijk initiatief voortgezet. Er ontstaan allerlei geordende belangengemeenschappen, waarin de individuele mens zijn arbeid verricht en zijn brood verdient.

b. *De situatie van de burgers*

De plaats, welke de verschillende groepen van de bevolking in deze maatschappelijke organisatie innemen, is niet voor alle dezelfde. Onder een eerste groep vallen de geschoolde arbeiders, het kantoor- en winkelpersoneel, de ambtenaren en voor een groot gedeelte ook de vrije beroepen. Zij staan allen op verschillende sporten van de maatschappelijke ladder en koesteren allen de verwachting, dat zij daarop zullen stijgen; zo niet zij zelf, dan toch hun kinderen. Het onderling verkeer wordt daarom in belangrijke mate bepaald door de maatschappelijke gelding, welke zich uit in wedijver en rivaliteit. De normen, waardoor het onderling verkeer geregeld wordt, zijn in veel gevallen slechts zakelijke middelen. Zij zijn de spelregels voor het maatschappelijk verkeer; uiterlijk-maatschappelijke fatsoensnormen.

Naast het leven in deze maatschappelijke organisatie leeft deze groep echter in de gemeenschap van het gezin. In het gezin bestaan geen zakelijke, maar persoonlijke betrekkingen. De normen, die in het gezin gelden, zijn daarom andere dan die, welke in het maatschappelijk leven de toon aangeven. Om de normen in de gemeenschap van het gezin te kunnen handhaven isoleert men het gezin van het maatschappelijk leven. In de wijken waarin deze mensen leven, bestaat weinig straatleven. De buren kennen elkaar nauwelijks. De toegang van buiten naar binnen is voor de vreemde bezoeker door de gesloten deur versperd. Niemand heeft iets te maken met wat zich binnen het gezin afspeelt. Er is zelfs een tegenstelling tussen het leven in het gezin en dat van de maatschappij. Maar juist omdat het gezin niet meer door de gemeenschap gedragen wordt, krijgt het een moeilijke taak van verinnerlijking.

Overal waar het urbanisatieproces nog niet zover is voortgeschreden en de verhoudingen in het maatschappelijk leven niet zozeer door zakelijke als wel door persoonlijke betrekkingen zijn geregeld, treden deze kenmerken niet of op een veel minder uitdrukkelijke wijze naar voren. Het duidelijkste voorbeeld hiervan is het dorp, dat nog gesloten gebleven is. Hier gelden de normen van het gezin ook in de dorpsgemeenschap. Tussen gezin en dorpsgemeenschap ontstaan dan ook weinig spanningen. Het tegendeel is eerder het geval; het gezin vindt zijn steun in de gemeenschap en daardoor kunnen de normen vanzelfsprekend en zonder veel critiek worden gehandhaafd. Het gevolg hiervan is dat het gezin in het gesloten dorp niet zulk een grote taak van verinnerlijking toevalt als dit het geval is met de gezinnen, die in het urbanisatieproces betrokken zijn. De onderlinge verhoudingen in het dorpsgezin zijn dan ook veel minder gecompliceerd, natuurlijker en eenvoudiger. De omgang met elkaar wordt door een goedmoedige zakelijkheid gekenmerkt.

Wanneer men het gezin in het gesloten dorp vergelijkt met dat van het steedse beschavingstype treden de kenmerken van het laatste scherper naar voren. De betrekkingen tussen de gezinsleden zijn in de stad veel gecompliceerder. De normen van het onderling verkeer zijn veel moeilijker te handhaven. Er zijn meer conflicten. De verhoudingen zijn veel meer persoonlijk.

De groep, die op deze wijze in het sociale leven staat, noemen wij de burgers. Wij zien hier dus nadrukkelijk af van alle andere betekenissen, die men aan het woord burgers zou kunnen hechten. Maar zoals uit het bovenstaande duidelijk zal blijken, mag men deze groep niet als een homogene massa beschouwen. Hij is zeer genuanceerd naar gelang van de maatschappelijke situatie.

Aan de hand van de wijze waarop de burgers op hun sociale positie reageren, kan men hen in drie typen onderscheiden.

Het eerste type omvat die burgers, die in de verinnerlijking van de gezinsverhoudingen slagen. Dat betekent dus, dat de verhoudingen tussen ouders en kinderen en tussen de kinderen onderling worden geregeld door de persoonlijke waardering, die men voor elkaar heeft. Deze zijn de harmonische ge-

[3]) Banning, W. *Het sociologisch aspect*, publicatie no. 8 van de Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werk, „De vrouw in het bedrijf", Haarlem, 1951.

zinnen. Degenen, die tot dit type behoren weten ook het zakelijk maatschappelijk leven van persoonlijke elementen te doordringen.
Het tweede type omvat de burgers, die er niet of slechts ten dele in slagen hun gezin te verinnerlijken. Het gezin wordt minder gemeenschap en meer organisatie. De normen en principes, die het onderling verkeer in het gezin regelen, zijn niet in de eerste plaats op de onderlinge waardering gebaseerd en worden daarom gemakkelijk op een abstracte en dus onredelijke wijze gehandhaafd. Er heerst bijna altijd een zeker formalisme. Men is sterk op uiterlijk fatsoen gesteld. Terwijl bij het vorige type de factor van persoonlijke waardering de maatschappelijke verhoudingen doordringt, is het bij dit type juist omgekeerd. De zakelijk-maatschappelijke gelding doordringt hier de persoonlijke verhoudingen van het gezin en dit kan in allerlei schakeringen voorkomen.
Het derde type omvat de burgers, die een poging doen de normen te verwerken, maar daarin niet of nog niet zijn geslaagd. Zij hebben hevige critiek op iedere vorm van formalisme en burgerlijkheid, maar zij zijn er nog niet in geslaagd tot persoonlijke positieve waardering te komen. Onder de vertegenwoordigers van dit type vindt men veel intellectuelen.

c. *De situatie van de ongeschoolden*

Naast de groep van de burgers vindt men een andere bevolkingsgroep, wier sociale positie in vele opzichten van die van de eerste verschilt. Wij zullen dezen hier de ongeschoolden noemen, omdat deze groep voornamelijk uit ongeschoolde arbeiders bestaat. Onder ongeschoolden verstaan wij arbeiders(sters), die geen scholing hebben gehad op de ambachtsschool of in het bedrijf. Het werk dat zij doen is eenvoudig repeteerwerk, ook wanneer het buiten de fabriek wordt verricht. Men kan het dus in zeer korte tijd leren, soms in enkele uren, soms in enkele dagen of weken. De z.g. geoefende arbeiders vallen bij deze indeling soms onder de categorie van de ongeschoolden, soms onder die der geschoolden, al naar gelang van de aard hunner geoefendheid.
De plaats, welke deze ongeschoolden in de maatschappelijke organisatie innemen is een andere dan die, welke de burgers bekleden. De ongeschoolde bevindt zich nl. op de onderste sport van de maatschappelijke ladder. Hij leeft niet in de overtuiging, dat hij daarop zal stijgen. Met de normen van de burgerlijke maatschappij voelt hij zich niet verbonden, want deze burgerlijke maatschappij is een andere dan de zijne.
De ongeschoolde arbeider leeft in een gemeenschap van persoonlijke bindingen. Maar deze persoonlijk gebonden gemeenschap is voor hem niet, zoals voor de burger, alleen het gezin, maar ook de buurt waarin hij woont en de groep waarin hij werkt. In de wijken, waarin de ongeschoolden leven, heerst druk straatleven. Altijd staan er vrouwen op straat te praten. 's Avonds zijn ook de mannen buiten. Zij zitten op de stoep of staan in kleine groepjes te praten. Wanneer men iemand het adres van een ander vraagt, weet hij U aanstonds te zeggen waar de juffrouw woont, dikwijls ook of zij thuis is, waar zij naar toe is, wanneer zij thuis komt enzovoort. In vele gevallen zal men de deur open vinden of zit er een klink op de deur, waardoor iedereen kan binnentreden. Buurvrouwen lopen vlot even binnen, kinderen lopen in en uit. Door de geopende deur stroomt de intimiteit naar buiten en komt de publiciteit naar binnen. Uit alles blijkt, dat men zeer goed van elkaars doen en laten op de hoogte is.
Kortom, terwijl het gezin van de burger gesloten is, is dat van de ongeschoolde open. Er bestaat een zeer frequent contact met elkaar. Wat er in het gezin gebeurt, weet ook een groot gedeelte van de buurt. Men controleert elkaar. Als iemand een nieuw kledingstuk aan heeft vraagt de buurt zich onmiddellijk af: waar kan hij het van doen? Men grijpt ook in elkaars leven in. Er ontstaat gemakkelijk ruzie, die echter over het algemeen ook weer snel vergeten is. Het verkeer onder elkaar wordt geregeld door het directe persoonlijke contact. Iemand, die zich voor de buurt te goed acht, wordt uitgestoten en heeft in de buurt een moeilijk leven. Er bestaat een sterke solidariteit en een onderscheid tussen hoog en laag wordt niet geduld. Dit zelfde vindt men bij de ongeschoolden ook op het werk. Iemand, die door ongewone ijver bij de baas in een goed blaadje tracht te komen, verbreekt de solidariteit en wordt door de groep geboycot. Burgerlijke wedijver wordt binnen de groep niet geduld.
Hoewel er ogenschijnlijk veel punten van overeenkomst bestaan, is de verhouding tussen de buurt en het gezin bij de ongeschoolde in het urbanisatieproces anders dan de verhouding tussen het gezin en de dorpsgemeenschap in het gesloten dorp. Ook in het dorp weet men veel van elkaar. Ook daar oefent de gemeenschap een controlerende en sanctionerende functie uit. Maar het verschil tussen het dorp en de ongeschooldenbuurt zou men aldus kunnen uitdrukken: in het dorp is de openheid van het gezin het gevolg van een niet-verborgen-*willen*-houden; in de buurt der ongeschoolden van een niet-verborgen-*kunnen*-houden. In het dorp zijn de normen van het gezin ook die van de dorpsgemeenschap; zij worden dan ook door de dorpelingen niet becritiseerd. Bij de ongeschoolden echter hoort men veel critiek op de buurt. Maar deze belet hen niet volop aan het buurtleven deel te nemen. De ongeschoolde bezit wel een aantal normen en paedagogische beginselen, die afwijken van die, welke in de buurt in feite gelden, maar hij is niet bij machte deze ook in praktijk te brengen. Hij weet wel, dat men een kind niet in alles moet toegeven, maar hij is niet in staat dit in-

zicht te verwezenlijken. De ongeschoolde koestert wel de wens zijn kinderen een vak te laten leren, maar hij is niet in staat het meer verwijderd belang van het kind te laten praevaleren boven de druk van een actuele nood.
De ongeschoolde zit als het ware beklemd in zijn sociale situatie en de buurt heeft een nivellerende uitwerking. De ervaring van zijn onmacht om bepaalde normen te verwezenlijken en zijn affectieve openheid voor de nood van een ander maken de ongeschoolde gemakkelijk toegankelijk voor iedere buitenstaander, die hem weet te benaderen met sympathie; dat wil zeggen op grond van zijn werkelijke menselijke hoedanigheid en niet op grond van zijn toevallige plaats in een burgerlijke structuur. De ongeschoolde verschilt echter in belangrijke mate van de asociale. Ook het gezin van de asociale is open. Maar het is een ongelimiteerde openheid. Iedereen gaat met iedereen om en iedereen bemoeit zich met de zaken van een ander. Er heerst een geest van grote ruwheid. Het interieur is verwaarloosd; iets dat men in het gezin van de ongeschoolde zelden zal aantreffen. Zelden of nooit zal een buitenstaander in het gezin van een asociale critiek op de buurt horen. Zelden of nooit wordt men iets gewaar van een besef van sociale of paedagogische waarden, die men wel zou willen, maar die men niet kan realiseren. Een buitenstaander wordt in de buurt van de asociale met wantrouwen en achterdocht bekeken.
Zoals bij de burger kan men ook onder de ongeschoolden verschillende typen onderscheiden naar gelang van de verschillende reacties op hun sociale situatie. Beschrijving van de verschillende typen ligt echter buiten het bestek van dit artikel en is hier ook niet nodig. De kenmerken van de ongeschoolden, welke wij hier beschreven hebben, komen bij het grootste gedeelte van hen voor.
Uit dit alles zal, naar wij hopen, duidelijk zijn, dat de mentaliteit van de ongeschoolde in belangrijke mate van die van de burger verschilt. Voor de burger is de ongeschoolde iemand, die op de laagste sport van de maatschappelijke ladder staat. Voor hem is de ongeschoolde „de mindere man". Daardoor is het voor hem onmogelijk echt begrip voor de ongeschoolde op te brengen. Zelfs wanneer hij zich op het gebied van sociale zorg of zielzorg met de ongeschoolde bemoeit, worden zijn reacties meestal bepaald door zijn burgerlijke mentaliteit en daardoor wordt hij voor de ongeschoolde onaanvaardbaar. Op die manier missen de ongeschoolde en de burger beiden de steun en de correctie, welke zij elkaar zouden kunnen geven.
Met het bovenstaande hoop ik te hebben gemotiveerd, waarom ik de parochie van de stad in twee groepen: de burgers en de ongeschoolden, liet uiteenvallen. Men verlieze daarbij echter niet uit het oog, dat er allerlei overgangen en individuele uitzonderingen zijn.

§ 2. WAT BETEKENT DIT VOOR KERK EN RELIGIE?

Wij willen ons nu trachten te realiseren, wat dit alles voor het godsdienstig en kerkelijk leven betekent. In de kern van de parochie zijn in hoofdzaak twee typen van burgers te onderscheiden. Ten eerste de burgers uit de harmonische gezinnen. Zij zijn er in geslaagd de levenswaarden, ook de godsdienstige waarden, innerlijk te verwerken. Daardoor wordt het geloof een levende kracht voor hen. De kerk als organisatie, met haar wetten en voorschriften, is voor hen een middel om tot een echt religieuze gemeenschap te komen. De tweede groep burgers zijn de formalistisch-verstarden. De kerk als organisatie met wetten en voorschriften is voor hen geen middel, maar doel op zichzelf. De voorschriften zijn uiterlijke gedragsnormen voor de kerkorganisatie en voor het persoonlijk leven. Men gaat naar de kerk en ontvangt de sacramenten, bijna uitsluitend omdat „het zo hoort". Zij zijn de plichtsgetrouwen, maar de levende religieuze bezieling ontbreekt hun. Zij luisteren welwillend naar de Zondagse preek, maar worden er volstrekt niet door ontroerd. Zij aanvaarden alles op gezag, maar er ontwaakt in hen geen medeverantwoordelijkheid voor hun geloofsgenoten. Er heerst bij hen geen apostolische bezorgdheid over hun medeparochianen, die „er niets meer aan doen." Dit traditionalisme wordt juist door het urbanisatieproces steeds verder uitgehold. Een geringe aanleiding is dikwijls voldoende om deze uiterlijke band met de kerk te verbreken.
Het derde type burgers van de parochie zijn diegenen, die in een geestelijke crisis leven. Deze groep van parochianen bezorgt de geestelijkheid veel last. Zij zijn niet meer bereid alles op gezag te aanvaarden; zij hebben critiek op de preek, critiek op het gedrag van de geestelijkheid, in de biechtstoel, in de spreekkamer en op het huisbezoek. Zij oefenen zelfs critiek uit op de wijze waarop de sacramenten worden toegediend. Naast veel negatiefs zit er in veel gevallen in deze critiek ook iets positiefs. Zij is een reactie tegen het eigen burgerlijk milieu en tegen dat van de parochie. Ook is zij in veel gevallen een poging om werkelijke waarden te ontdekken. Dikwijls mislukt deze poging en scharen zij zich onder de groep van de non-paschantes, die met de kerk breken.
Naast de burgers leeft er in de meeste parochies een groep ongeschoolden. Naar een zeer waarschijnlijke schatting — nauwkeurige cijfers zijn hierover niet bekend — bevindt zich onder hen het grootste gedeelte van de non-paschantes. Zij voelen zich in onze kerken niet meer thuis. De kerken zijn voor hen een deel van de burgerlijke wereld, die zij niet als de hunne kunnen beschouwen. De eerste-, tweede- en derde-klas begrafenissen en trouwmissen, al naar gelang van de dikte der portemonnaie, al naar gelang van de hoogte of laagte van de maatschappelijke positie, zijn voor hen kentekenen van de burgerlijke

maatschappij. De dure en de goedkope plaatsen in de kerk, het feit dat men overal geld voor vraagt, dit alles is voor hen een duidelijke aanwijzing, dat de plaats, die iemand in de kerk inneemt, van zijn geld of van zijn stand afhangt. Zij verstaan de preken niet meer, omdat de predikers hen niet meer verstaan. De geestelijkheid is voor hen zoiets als de baas op het werk. Beiden eisen altijd iets van hun mensen, maar van het werk, van moeilijkheden in het gezin, van verkering of huwelijk hebben zij weinig of geen begrip. Deze gezegden heb ik vrijwel woordelijk uit de mond van ongeschoolden gehoord en opgeschreven. Nog veel sterker dan de andere groepen van de bevolking identificeren zij de kerkorganisatie en de geestelijkheid met de kerk zelf. Zo vervreemden zij, al naar gelang van hun situatie, van de kerk; de een langzaam, de andere snel. Er bestaat nog een andere reden van vervreemding, die met het bovenstaande trouwens nauw samenhangt. Het boven beschreven tekort aan maatschappelijk perspectief strekt zich nl. ook over andere levensgebieden uit. De ongeschoolde bezit weinig toekomstperspectief, noch bij verkering, noch bij huwelijk, noch bij de opvoeding van de kinderen. De actuele nood houdt hen steeds in de momentele situatie gevangen. Ook daardoor gaan de religieuze waarden steeds minder voor de ongeschoolden betekenen. Er is een sterk geestelijk verval onder hen. Zij worden indifferent tegenover de godsdienstige waarden en blijven langzamerhand uit de kerken weg. Tegen de ongunstige invloed van het urbanisatieproces bezitten zij een geringe weerstandskracht.

Het blijkt hier duidelijk hoe nodig het is, dat men de godsdienst weer leert kennen als een levende waarde. Alleen zo zal men er in slagen het formalisme bij een deel van de burgers te doorbreken en aan de positieve elementen in de critiek tegemoet te komen. Dit geldt des te meer voor de ongeschoolden. In de ontmoeting met de priester en met de medegelovige moeten zij de godsdienstige realiteit in levende gestalte belichaamd zien. Want zij zijn alleen te bereiken door persoonlijk contact en sterk afhankelijk van de steun van hun sociaal milieu.

Wij hebben nu de houding van de gelovigen tegenover de godsdienstige waarden beschreven en deze houding enigszins sociaal-psychologisch gemotiveerd. Wij staan nu voor de vraag: beantwoordt de tegenwoordige zielzorgpraktijk aan deze behoeften?

§ 3. AANPASSING VAN DE ZIELZORG

a. *Binnen het kerkgebouw*

Het kernpunt van de godsdienst is de liefde tot God en de voornaamste middelen tot wekking, voeding en ontplooiïng van deze liefde zijn de sacramenten en de prediking. Beide middelen worden toegepast binnen het kerkgebouw. Het kerkgebouw is de locale concentratie van het godsdienstig leven. Het aankweken en onderhouden van het godsdienstig leven door de sacramenten en door de prediking vormen derhalve het wezen van de zielzorg. Alle andere werkzaamheden moeten daaraan ondergeschikt zijn en daarop worden afgestemd.

Wij kunnen dus de vraag stellen: vinden de gelovigen in de toediening der sacramenten en in de preek de godsdienst nog als een levende waarde?

Alle vernieuwingen in de liturgie hebben de volgende twee kenmerken gemeen: het beter leren begrijpen van de levende symbolische waarde van de sacramenten en in de tweede plaats het stimuleren van een meer actieve deelname door de gelovigen. Dit impliceert, dat men er van overtuigd is, dat de sacramenten in de huidige praktijk van de zielzorg veel van hun symbolische waarde hebben verloren en daardoor de gelovigen minder aanspreken. Bovendien beseft men, dat het sacramentele leven teveel werd beschouwd als een zaak van de geestelijkheid en te weinig als die van de gelovigen. Het is inderdaad niet moeilijk deze tekorten in de tegenwoordige zielzorgpraktijk terug te vinden. Is er niet een zekere neiging er te sterk de nadruk op te leggen, dat de sacramenten ex opere operato werken? Gaat de praktijk van de zielzorg soms niet verdacht veel op een magische handeling lijken? Men leeft dikwijls in de mening: als de formule maar goed is uitgesproken en als de handeling maar op de juiste wijze wordt verricht, volgt het effect noodzakelijkerwijze. Maar het toedienen en het ontvangen van het sacrament is geen mechanische, doch een persoonlijke handeling. Niet alleen objectief, maar ook subjectief moet het sacrament een teken zijn, dat genade aanduidt en geeft.

Het sacrament moet een teken zijn, dat door de mensen van deze tijd kan worden verstaan. Wat blijft er dikwijls over van de levende symbolische waarde van de handeling? Zijn de sacramenten in voldoende mate ook psychologische middelen, waardoor de gelovigen tot een levende ontmoeting met God komen. Het Doopsel en het H. Oliesel worden zo efficient mogelijk voltrokken. Welke is de werkelijke betekenis van het Vormsel in het parochiële leven? In de biechtstoel tracht men de mensen in moeilijke gevallen te helpen door in het strak gespannen net van morele verplichtingen gaatjes te vinden. Ontmoeten de gelovigen in de priester wel voldoende de Christus, die in begrijpende liefde de gelovigen tot het edelmoedig aanvaarden van dikwijls grote levensoffers weet te brengen? Hebben de priesters de H. Mis niet te veel voor de gelovigen, ik zou haast zeggen, opgevoerd? Is het besef, zowel bij de gelovigen als bij de geestelijkheid, niet te zwak geweest, dat het Misoffer ook het offer van de gelovigen is? Draagt de prediking niet dikwijls meer het karakter van het afkondigen van een leer dan van het persoonlijk getuigen ener levende waarheid? Ongetwijfeld is de prediking een taak van het

magisterium, maar haar doel is niet het bijbrengen van grotere kennis doch een verdieping en versteviging van het geloof. Door de wirwar van verschillende meningen, welke de moderne mens ontmoet, is het vertrouwen in een rationele bewijsvoering geschokt. Weliswaar is de burger, door een meer verstandelijke levenshouding, voor deze rationele behandelingswijze meer ontvankelijk, maar de ongeschoolde zegt ronduit: „als je maar gestudeerd hebt, kun je alles bewijzen; ook dingen die volkomen tegenstellingen zijn." Toch kan men zeggen, dat zowel de burgers als de ongeschoolden — al is het met een ander accent — in de prediking verlangen naar de realiteit van het geloof.

In het kerkgebouw, waar het toedienen van de sacramenten en de prediking geconcentreerd zijn, komen beiden, burgers en ongeschoolden, samen, niet met het oog op zakelijke belangen, maar voor hun levensbelang. De kerk is bijna de enige plaats in de moderne samenleving, waar burgers en ongeschoolden uit levensbelang samen komen. Het ligt daarom voor de hand er naar te streven de sociaal onvruchtbare tegenstelling tussen burgers en ongeschoolden op te heffen. Boven hebben wij gezegd, dat de ongeschoolde zich in de wereld van de burger niet thuis voelt. In het belang van de zielzorg is het daarom wellicht zaak zich in te spannen, dat juist dit klassenonderscheid in de kerken wordt uitgewist. Wanneer de priester zich afvraagt, hoe het komt dat hij de sacramenten zo weinig van de kant van de gelovigen heeft bekeken, dat hij de godsdienstige bediening zo uit zijn eigen standpunt heeft verricht, dat hij zich zo gemakkelijk met de burgerlijke levenshouding heeft geïdentificeerd, meen ik dat tot verklaring hiervan de volgende factoren in belangrijke mate hebben meegewerkt. Als reactie tegen de Reformatie is in de katholieke kring het onderscheid tussen priester en leek misschien wat al te sterk benadrukt. De geestelijkheid behoort bovendien tot een historisch gegroeide sociale stand en reageert op grond van dit standsbesef, terwijl het sociale element daarvan in onze tijd zo goed als verdwenen is. Het is bovendien niet onmogelijk, dat de opleiding van de geestelijkheid te moralistisch en te dogmatisch is geweest en dat haar houding hierdoor belangrijk beïnvloed wordt. Met moralistisch bedoelen wij, dat de moraal de neiging vertoont een abstract systeem te worden, dat van de religieuze werkelijkheid is losgeraakt. Met te dogmatisch willen wij aangeven, dat de kerkelijke leer niet alleen in principe, maar ook in feite als het verlossend antwoord op alle kwellende vragen wordt beschouwd. Tenslotte is de geestelijkheid voor het grootste deel afkomstig uit de kringen van de burgers en leeft zij in een burgerlijke levenssfeer. Op zich zelf is dat niet iets negatiefs, maar uit het oogpunt van de zielzorg kan dat een belemmering zijn. De ongeschoolden zien de geestelijkheid als de vertegenwoordiger van een burgerlijke maatschappij, welke zij niet kunnen aanvaarden.
De voorstellen en pogingen tot vernieuwing van en in de liturgie en de prediking, mogen niet worden gezien als middeltjes om de mensen te trekken, maar als uitingen van een veranderde verhouding tussen priester en gelovigen en van het besef ener accentverschuiving wat betreft de plaats van de gelovigen in het sacramentele leven van de kerk.

b. *Buiten het kerkgebouw*

Ook buiten het kerkgebouw is het nodig, dat de gelovigen de godsdienst als een levende waarde ontmoeten, ten eerste omdat een aantal mensen niet meer in de kerk komt en in de tweede plaats omdat het godsdienstig leven ook buiten het gebouw zijn steun in de sociale gemeenschap zal moeten vinden. Het is nodig, dat het Christendom weer present is in het sociale midden van de parochie. Op de eerste plaats zal de zielzorger zelf tegenwoordig moeten zijn en wel in zijn hoedanigheid van zielzorger. Een van de belangrijkste middelen hiertoe is ongetwijfeld het huisbezoek. Maar bij dit huiselijk contact zal hij er zich voor moeten wachten in godsdienstige en andere zaken een houding aan te nemen, waar tegenover geen enkele twijfel mogelijk is en waarop geen critiek mag worden uitgeoefend. Het is nodig dat hij afstand doet van zijn burgerlijke depreciatie der ongeschoolden. In vele gevallen is de priester zich van deze depreciatie niet bewust, maar zij wordt door de ongeschoolden op een uiterst gevoelige wijze geregistreerd. Men kent deze houding uit de bekende uitspraken: „het zijn maar fabrieksmeiden", „het zijn maar fabrieksarbeiders", „het is volk van Jan Pet". Bij een zielzorger en bij vele anderen die sociaal werk verrichten, is een dergelijke houding moeilijk te accepteren. Zij komt ook niet altijd en bij iedereen voor. Maar het feit dat een zielzorger dikwijls door ongeschoolden niet wordt geaccepteerd, is in vele gevallen aan een dergelijke houding te wijten. Zelfs wanneer een zielzorger zulk een houding niet bezit, moet hij er toch mee rekenen als vertegenwoordiger van een burgerlijke maatschappij te worden aangezien. Wil hij deze hinderpaal in de zielzorg vermijden, dan zal hij duidelijk het tegendeel moeten demonstreren.
Het is dringend nodig, dat de priester zich gaat realiseren dat de representatie van de godsdienst in het maatschappelijk leven niet alleen door hem tot stand kan worden gebracht. Hij zal er van doordrongen moeten raken, dat deze niet alleen *zijn* taak, maar ook die van de gelovigen is. De belangen van de kerk zijn niet alleen de zijne, maar ook die van de gelovigen. Het is gewenst, dat de gelovigen voor een apostolische taak worden gemobiliseerd. Uit het besef hiervan zijn verschillende lekenactiviteiten gegroeid, zoals K.A., Maria-Legioen en dergelijke. En daarbij is het nodig zich voortdurend af te vragen of

de vorm, waarin dit lekenapostolaat gegoten wordt, altijd voldoende op de concrete situatie is afgestemd. Deze apostolaatsgroepen mogen niet uitsluitend uit een bepaalde groep van de bevolking, met name uit de burgerij, worden geselecteerd. Want alleen reeds door zulk een selectie wordt het werk onder de ongeschoolden zo niet onmogelijk dan toch zeer moeilijk. Het verdient overweging er op te letten dat de te gebruiken methode niet op het maken van directe bekeringen zal gericht zijn. Want het is niet onmogelijk, dat de leden van het lekenapostolaat in hun werk met levensproblemen worden geconfronteerd, welke zij zelf niet aan kunnen. Bovendien getuigt het van weinig inzicht in de feitelijke situatie als men zulke successen op korte termijn nastreeft. Juist de sociaal-psychologische factoren hebben het geloof ondergraven. Men vindt in de gemeenschap geen steun meer voor het godsdienstig leven. Daarom is het zaak deze vormen van apostolaat primair op de vorming ener nieuwe christelijke gemeenschap te richten. Er moet daadwerkelijk christelijk worden geleefd en gehandeld, waardoor de gestalte van Christus voor de mensen weer zichtbaar wordt. Een ieder zal dat moeten doen in zijn eigen milieu. Het is daarom zo belangrijk op de natuurlijke gemeenschappen te letten en er de nadruk op te leggen en de mensen te leren in deze gemeenschappen de christelijke waarden te demonstreren. Heel in het bijzonder geldt dit voor het milieu der ongeschoolden, omdat zij van hun omgeving in sterke mate afhankelijk zijn. De kerk zal er in slagen hun gehele milieu te verchristelijken of zij zal hen geheel verliezen. Ook hier zal de verchristelijking alleen kunnen geschieden door getuigende katholieke actie van mensen uit het milieu zelf. Men hoede zich er zorgvuldig voor hen uit hun milieu te isoleren. Goede voorbeelden hiervan komen voor in het boekje van Abbé Michonneau[4]). De geestelijkheid moet vertrouwen hebben in de leken en hen op hun eigen terrein verantwoordelijkheid laten dragen.

Een andere belangrijke kans voor het lekenapostolaat ligt m.i. op de scholen. Hier bestaat de mogelijkheid het onderwijzend personeel voor het godsdienstig leven te activeren en grote groepen van de parochie te bereiken. Goed opgezette ouderavonden in kleine groepen bieden een vruchtbaar contactmiddel. Een groot gedeelte van de non-paschanten zou men op die manier kunnen bereiken, die men anders zo goed als nooit bereikt. Het belang van het kind is een geheel natuurlijke aanleiding. Deze ouderavonden moeten door het onderwijzend personeel worden voorbereid door de gezinnen persoonlijk te bezoeken. Zo kunnen zij zich van de concrete moeilijkheden in het gezin op de hoogte stellen. In overleg met de zielzorger kan op deze wijze het succes van zulk een avond verzekerd worden. Tien, vijftien jaar lang kan een zielzorger daardoor dezelfde gezinnen ontmoeten. De onderwijzer krijgt de gelegenheid in zijn werkzaamheden meer rekening te houden met de sociaal-paedagogische behoeften van de leerlingen en hij zal daardoor grote invloed kunnen uitoefenen op de ongunstige gevolgen van de sociale ontwikkeling. Op grond van recente onderzoekingen is komen vast te staan, dat de school in dit opzicht ernstig in gebreke blijft. Wanneer dit gebrek wordt weggenomen zal de onderwijzer een bijdrage kunnen leveren tot verbetering van de voorwaarden voor een kerstening van het milieu.

Uit de sociaal-psychologische situatie, die wij boven hebben beschreven, vloeit nog een andere vorm van lekenapostolaat voort. Bekend is de uitspraak van St. Thomas, dat een zekere materiële welstand noodzakelijk is voor een goed godsdienstig leven. Talrijke liefdadige instellingen zijn ten dele uit dit besef, tot leniging van de nood, in het leven geroepen. Hier in Nederland is de materiële nood veel minder groot dan vroeger. Deze materiële hulp in de nood heeft echter naast verschillende voordelen ook veel nadelen voor de zielzorg. Dikwijls namelijk kweekt hij geen persoonlijke maar zakelijke verhoudingen aan, hetgeen onder andere blijkt uit het feit, dat men er dikwijls op uit is de zielzorger zoveel mogelijk uit te buiten. Deze hulp wekt niet op tot zelfstandigheid, maar menigmaal tot verregaande afhankelijkheid. Tenslotte houdt de materiële hulp in de nood de mythe in het leven, dat de kerk uit onuitputtelijke rijkdommen kan putten. Terwijl dus aan de ene kant de materiële nood verminderd is en de noodzaak tot materiële noodvoorziening is afgenomen, is de sociaal-psychologische nood sterk toegenomen. En zoals een zekere materiële welstand een voorwaarde is voor een goed godsdienstig leven, zo zijn er ook sociaal-psychologische voorwaarden daartoe, zoals ik heb trachten duidelijk te maken. Daarom rijst de vraag of de activiteit niet enigszins zou moeten worden verlegd van de materiële noodvoorziening naar hulpverlening in de sociaal-psychologische nood. Deze laatste staat bovendien in veel directer verband met de zielzorg.

Ook hier zal het de zielzorger duidelijk worden, dat hij deze taak niet alleen aan kan. Alle priesters ontmoeten in de biechtstoel, bij het huisbezoek, in de spreekkamer in toenemende mate gevallen, die de zielzorger alleen niet meer aan kan. Zou hij ook hier niet deskundige leken kunnen inschakelen? Zielzorgers hebben daartegen dikwijls veel bezwaren. Men vreest een profanisering van de zielzorg en dikwijls niet ten onrechte. Maar de geestelijkheid zal zich toch dienen af te vragen of zij niet zelf door een ongemotiveerde afwijzende houding deze ongunstige aspecten veroorzaakt heeft. Wanneer de leken niet mét de priesters werken, werken zij naast hen of tegen hen. De activiteit van de deskundige leek is niet te

[4]) Michonneau, *Paroisse communauté missionaire*, Paris, 1945.

stuiten, omdat zij aan een concrete nood beantwoordt. Het lijkt gewenst dat er tussen priesters en leken een vruchtbare samenwerking ontstaat in het belang van de zielzorg. Men moet vertrouwen in de leken durven stellen.

De gedachten, welke in dit artikel zijn neergeschreven, zijn niet nieuw. Veel van de genoemde tekorten van de zielzorger zijn bekend en de gesuggereerde verbeteringen worden hier en daar reeds aarzelend verwezenlijkt. Ik heb hier geprobeerd de veelal bekende en besproken verschijnselen in een begrijpelijk verband te brengen en daardoor een principiële beschouwing over de aanpassing van de zielzorg aan de nood van de moderne tijd mogelijk te maken. Ik hoop daarmee de zielzorger een dienst te hebben bewezen, want voor hem is dit artikel geschreven. Deze opzet verklaart het compendieuze karakter van dit artikel en de sobere en beknopte vorm, waarin de verschillende facetten van dit vraagstuk er zijn belicht.

Sociografische aspecten van de katholieke samenleving in de provincie Friesland

door W. GODDIJN O.F.M., sociol. drs

NEDERLAND VERTOONT EEN MERKWAARDIGE GODSdienstige structuur met tal van regionale verschillen, welke grotendeels uit de inwerking van historische factoren zijn af te leiden. Extreme verschillen treffen wij aan tussen de drie provincies in N.O.-Nederland enerzijds en de twee Zuidelijke provincies anderzijds. De overwegend katholieke provincies Limburg en Noord-Brabant kennen een kleine Protestantse minderheid, met een belangrijke concentratie in Noord-West-Brabant. De overwegend Protestantse provincies Friesland, Groningen en Drente herbergen een katholieke minderheid en vertonen bovendien plaatselijk soms hoge percentages onkerkelijken. Vormen Brabant en Limburg een „diaspora"-gebied voor onze Protestantse medechristenen, het belangrijkste „diaspora"-gebied voor de Katholieke Kerk in Nederland strekt zich uit over de drie Noordelijke provincies. Wanneer het sociaal onderzoek, in zijn specifieke vormen van godsdienst-sociografie en godsdienst-sociologie, zijn diensten wil bewijzen aan een methodisch verantwoorde vorm van zielzorg, dan is het zijn eerste taak de regionale verscheidenheden bloot te leggen en de consequenties daarvan na te gaan voor de practijk van de zielzorg. Een verder voortgezet onderzoek kan dan geleidelijk bijdragen tot de vorming van een pastoraal-sociologie die aangevuld wordt met een pastoraal-sociografie als noodzakelijk complement, waardoor inzicht mogelijk is in het eigen levens-patroon en levensmilieu van een katholieke bevolkingsgroep in een bepaalde streek. Een dergelijke pastoraal-sociografie is niet alleen van practische waarde voor zielzorgers en lekenapostelen in een bepaald gewest, doch ook zuiver informatief van betekenis voor geheel de Katholieke Kerk in Nederland. Zo alleen krijgt de bijzondere medeverantwoordelijkheid, die de leden van de Katholieke Kerk in ons land voor elkander dragen, een zeer concreet omschreven motivering. De drie diaspora-provincies in het Noorden van het land vormen zo niet alleen een „probleem"-gebied voor het Aartsbisdom Utrecht maar voor de katholieke bevolking van Nederland als geheel.

Als eerste bijdrage tot een godsdienst-sociografie van N.O.-Nederland volgen hier enkele resultaten van een onderzoek naar enige sociografische aspecten van de katholieke samenleving in Friesland[1]). Wij beperken ons vooral tot een beschrijving van de actuele situatie, zonder de betekenis van de historische achtergronden te onderschatten. Slechts terloops wordt binnen het kader van deze studie de godsdienstige samenstelling van de niet-katholieke bevolkingsgroep aangeraakt.

Achtereenvolgens beschrijven wij Friesland als diaspora-provincie en geven wij een nadere beschrijving van de bevolkings-concentratie en bevolkingsontwikkeling. Vervolgens wordt de godsdienstig-kerkelijke situatie van de katholieke bevolkingsgroep nagegaan op grond van de differentiatie tussen stad en platteland. Tenslotte worden enige pastoraal-sociologische problemen geformuleerd, welke gedeeltelijk reeds aanleiding geven tot practische conclusies en anderzijds een diepergaand onderzoek zullen stimuleren.

I. FRIESLAND ALS DIASPORA-PROVINCIE

De provincie Friesland maakt deel uit van het grootste diaspora-gebied van de Katholieke Kerk in Nederland, dat buiten de grenzen aansluit bij de diaspora-gebieden van N.W.-Duitsland. In het volkstellingsjaar 1947 woonden in Friesland, Groningen en Drente tezamen 79.633 katholieken temidden van een niet-katholieke bevolking van ruim een millioen nl. 1.101.499 personen. Woonde in dit gebied, dat juist één vierde uitmaakt van het totale Nederlandse grondgebied, in 1947 12.3% van de totale Nederlandse bevolking, van alle Nederlandse katholieken woonde er slechts 2.15%! In Friesland 0.90%, in Groningen 0.73% en in Drente 0.52%. Hoezeer de godsdienstige samenstelling van de bevolking in dit gebied afwijkt van de Nederlandse verhoudingen blijkt uit de volgende tabel (Tabel I).

Zeer hoog blijkt de regionale concentratie van de Gereformeerden (opgevat als totaal van alle Gereformeerde kerkgenootschappen), relatief hoog even-

[1]) Voor een volledig overzicht van de godsdienstige structuur van Friesland verwijzen wij naar: Staverman, Drs M. ofm, „Hedendaagse godsdienst-sociografische schets", in *Bijdrage tot de Kerkgeschiedenis van Friesland*, Franeker, 1951, blz. 127—145.

TABEL I. **De bevolking van Nederland en N.O.-Nederland naar de voornaamste kerkelijke gezindten in absolute aantallen en in % van de totale bevolking van Nederland en N.O.-Nederland op 31 Mei 1947**

Kerkelijke Gezindte	Nederland		N.O.-Nederland	
	abs.	%	%	abs.
Rooms Katholieken	3.703.572	38.5	6.7	79.633
Ned. Hervormden	2.988.839	31.1	45.1	532.934
Gereformeerden	935.956	9.7	21.3	250.966
Overige	355.918	3.7	4.5	52.872
Onkerkelijken	1.641.214	17.0	22.4	264.727
Totaal	9.625.499	100.0	100.0	1.181.132

eens de groep Ned. Hervormden en in iets mindere mate eveneens de groep onkerkelijken. Zeer gering is het percentage katholieken vergeleken met het landelijk percentage.

De twee belangrijkste kenmerken, die structureel de godsdienstig kerkelijke situatie van de katholieken in N.O.-Nederland bepalen zijn: de *minderheidspositie* en de *sterke verspreiding*.

De katholieken zijn vooral woonachtig in de Z.O.-Hoek van Groningen, met daarbij aansluitend de Z.O.-Hoek van Drente en in het Z.Westelijk deel van Friesland, ten Noorden begrensd door de lijn Leeuwarden—Harlingen. Belangrijke concentraties zijn er in de twee grootste agglomeraties van dit gebied: Groningen en Leeuwarden. In de eerste stad woonde in 1947 46.8% van alle katholieken in de provincie Groningen, terwijl in hetzelfde jaar Leeuwarden 26.5% van alle katholieken in Friesland telde. Om dit algemene beeld te voltooien volgen nog enige gegevens, die zowel de minderheidspositie als de verspreiding illustreren. In slechts 7 gemeenten van de 135 in deze drie provincies bereiken de katholieken een percentage hoger dan 20%. In 113 gemeenten maken de katholieken minder dan 10% uit van de bevolking, terwijl in 64 gemeenten de katholieke bevolkingsgroep slechts met 1% of minder vertegenwoordigd is. Meer spectaculair is misschien nog de volgende vergelijking. De katholieke bevolking, in 1947 woonachtig in de stad Breda, is hier „verstoven" over drie provincies!

Friesland is één van deze provincies, waar bijna de helft (42.1%) der katholieken van het N.O.-Nederlandse diaspora-gebied woonachtig is. Het godsdienstig milieu, waarin de kleine groep katholieke Friezen woont en werkt, wordt getekend door tabel II.

TABEL II. **De bevolking van Friesland naar de voornaamste kerkelijke gezindten in absolute aantallen en in % van de totale bevolking van Friesland op 31 Mei 1947.**

Kerkelijke Gezindte	abs.	%
Rooms Katholieken	33.524	7.3
Ned. Hervormden	182.347	39.7
Gereformeerden	111.968	24.4
Overige	23.687	5.2
Onkerkelijken	107.835	23.4
Totaal	459.361	100.0

De ongeveer 34.000 katholieken bevolken tezamen met ruim negen maal zoveel Protestanten en ruim drie maal zoveel onkerkelijken de provincie Friesland. Wanneer wij de minderheidspositie nog gemeentelijk bezien dan blijkt, dat in Bolsward het landelijk gemiddelde bijna wordt bereikt (37.8% katholiek in 1947). Daarop volgen Ameland, Doniawerstal, Workum en Gaasterland met een percentage hoger dan 20%. In 14 van de 44 gemeenten is meer dan 10% katholiek. Van de overige 30 behalen er 13 nog niet de 1%.

De minderheidspositie is hiermee globaal aangegeven. De consequenties daarvan werken door in de aard van het godsdienstig-kerkelijk leven, van het katholieke organisatie-leven en in geheel de maatschappelijke structuur. Er zullen zeker verschillende vormen van „beleving" van het Katholicisme zijn gegroeid in dit milieu, waar de minderheidspositie zeer waarschijnlijk eeuwenlang een feit is geweest. Het „levenspatroon" van het katholieke gezin op het platteland, — autochthoon ingeburgerde katholieke Friezen, die generaties lang hun Geloof hebben bewaard, — zal anders zijn dan dat van de gezinnen in de steden, waar vaak een meer wisselende bevolking is. Anders vooral dan dat van de katholiek, die geboren en getogen is in een streek, waar de traditionele levens- en cultuurvorm — geheel doordrongen van de katholieke levensbeschouwing — nog overwegende invloed heeft, ondanks een zeker functie-verlies van de Kerk. De gevolgen van de minderheidspositie op het katholieke levenspatroon vaststellen en nader analyseren is de taak van de socioloog. Het tweede belangrijke kenmerk, de sterke verspreiding, moet hierbij echter betrokken worden.

II. BEVOLKINGS-CONCENTRATIE

De katholieke bevolking van Friesland is niet gelijkmatig verdeeld over de provincie. Binnen de grenzen der provincie doet zich een regionale verscheidenheid voor in de verspreiding van het katholieke volksdeel. Uit deze regionale differentiatie vloeit voort, dat de situatie van de katholieken in Bolsward anders ligt dan die voor hun geloofsgenoten in Dokkum. De levensstijl van de katholieken rond Blauwhuis, zal

TABEL III. **De verspreiding van de R.K. en de totale bevolking over de vijf steden en de rest van Friesland op 31 Mei 1947, in absolute aantallen en in % van de totale R.K. en de totale bevolking van Friesland**

	R.K.		Totaal		De R.K. bevolking in % v. d. totale bevolking van elk der 5 steden, Overig Friesland en Tot. Friesland
	abs.	%	abs.	%	
Leeuwarden	8.868	26.5	76.679	16.7	11.6
Sneek	2.701	8.1	18.834	4.1	14.3
Bolsward	2.792	8.3	7.389	1.6	37.8
Harlingen	1.671	5.0	10.865	2.4	15.4
Franeker	1.182	3.5	9.050	1.9	13.1
Subtotaal	17.214	51.4	122.817	26.7	14.0
Overig Friesland	16.310	48.6	336.544	73.3	4.8
Totaal Friesland	33.524	100.0	459.361	100.0	7.3

anders van aard zijn dan die van hun geloofsgenoten rond Gorredijk.

Een eerste onderscheid is te vinden in de verspreiding van de katholieken over stad en platteland. De criteria voor het onderscheid tussen stad en platteland zijn nog steeds moeilijk vast te stellen. Men combineert meestal demografische, sociaal-geografische, economische en sociaal-psychologische criteria. Op grond van traditie, inwonertal en beroepsstructuur rekenden wij slechts vijf van de befaamde elf steden tot „stedelijke" agglomeraties (Tabel III). In vergelijking met Friesland als geheel kan men van een betrekkelijk sterke concentratie van de katholieke bevolking spreken in de steden. Vooral de concentratie in Leeuwarden is opvallend, een verschijnsel, dat eveneens geconstateerd kan worden voor de groep onkerkelijken, waarvan in 1947 26.3% in Leeuwarden woonachtig was. Dit in tegenstelling met de Ned. Hervormden en Gereformeerden, waarvoor deze percentages resp. zijn 12.1% en 10.7%. Iets minder dan de helft van de Friese katholieken leeft dus sterk in de plattelands-sfeer, welke voor Friesland als geheel nog steeds kenmerkend kan genoemd worden.

Na Leeuwarden geeft de Zuid-West-hoek (ten N. begrensd door Hennaarderadeel en Wonseradeel) de hoogste concentratie katholieken te zien. Afgezien van Sneek en Bolsward is daar 27% van het totaal aantal katholieken in Friesland woonachtig.

Geheel in overeenstemming met deze verspreiding is de parochiestructuur. Er is uiteraard een relatie tussen de woonplaats van de katholieke gelovigen en de reeds eeuwenher bestaande parochiële centra. Sinds de oprichting van apostolaats-centra binnen de zeer uitgestrekte parochies is er voor de katholieken enige verbetering gekomen in de kerkelijke voorzieningen. Zo is er bijv. sinds November 1952 een nieuwe kapel gevestigd te Bergum, binnen het gebied van de parochie Dokkum, welke vijf gemeenten geheél en drie gemeenten grotendeels zou moeten bestrijken. Afgezien van Dokkum en Ameland bevinden zich in het Noordelijk deel van Friesland boven de lijn Leeuwarden-Harlingen en ten Oosten van de lijn Leeuwarden-Heerenveen geen parochiecentra.

De ongeveer 34.000 katholieken zijn verdeeld over 30 parochies, ressorterend onder drie Dekenaten, waarvan het Dekenaat Heerenveen gedeeltelijk buiten Friesland ligt. In 1949 telden vijf parochies minder dan 300 zielen, eveneens vijf parochies tussen de 300 en 500. Daarnaast waren er 6 parochies met 500 tot 1000 zielen. Tenslotte waren er 14 parochies met meer dan 1000 parochianen, terwijl hiervan slechts 3 ruim 2500 parochianen telden, nl. de St. Bonifaciusparochie te Leeuwarden, en de parochies te Sneek en Bolsward.

Het verspreid wonen[2]) van de katholieke bevolking kan zowel gemeentelijk als parochiëel nader worden aangeduid. Friesland als geheel kan men met recht een „diaspora"-provincie noemen van de katholieke bevolking. Er zijn echter gradaties aan te wijzen. Rangschikken wij die gemeenten, waar minder dan 10% katholieken woonachtig zijn, onder uitgesproken diaspora-gebied dan blijkt, dat van het totaal aantal katholieken in Friesland 5.784 in de diaspora in deze zin verblijven. Hierbij dient men te bedenken, dat Friesland op Drente na de dunst bevolkte provincie van Nederland is. Wanneer wij van een „katholieke" bevolkingsdichtheid mogen spreken dan blijkt, dat in het aldus omschreven uitgesproken diaspora-gebied 2,70 katholieken wonen per vk. kilometer, tegen 25,26 in de rest van de provincie. De gemiddelde bevolkingsdichtheid van Friesland bedroeg op 1 Januari 1952 145, voor Nederland bedroeg dit cijfer 319!

Parochiëel is nog een scherper grens te trekken[3]). In 23 gemeenten van Friesland bevinden zich één of meerdere parochie-centra. In deze gemeenten tezamen woonden in 1947 32.150 katholieken. In de

[2]) Het „verspreid" wonen kan ook in verband gebracht worden met de verschillende typen van dorpsbouw. De polders van Friesland kennen een zg. „verspreide bebouwing", waar de boer vereenzaamd ver van het dorp woont. Vgl. Banning, W., *Moderne Maatschappij-Problemen*, Haarlem 1953, blz. 141.

[3]) Vgl Staverman, a.w. blz. 130.

overige 21 gemeenten slechts 1374: zij woonden in de „verspreiding", in de meest stricte zin van het woord. In dit gebied liggen dan ook de apostolaatscentra, met Drachten als middelpunt nl. in St. Jacobiparochie (gemeente Het Bildt), Oosterwolde (gemeente Ooststellingwerf) en Bergum (gemeente Tietjerksteradeel). Het Minderbroedersklooster te Drachten fungeert uiteraard ook als apostolaatscentrum. De Paters Augustijnen verzorgen de katholieke bevolking op het eiland Terschelling.
Deze meer statistische benadering van het diasporakarakter van katholiek Friesland kan de weg wijzen voor een verder gaand onderzoek naar de invloed van het isolement op de beleving van het Katholicisme. Betekent deze wijze van verspreid wonen ook een geestelijke vereenzaming of zijn er toch nog „sociale geleiders" die de onderlinge contacten versterken en een gemeenschapsvorming mogelijk maken? Deze vraagstukken zullen bij de autochthone katholieke bevolkingsgroep van geheel andere aard zijn dan bij de in Friesland geïmmigreerde katholieken

III. BEVOLKINGS-BEWEGING

Ten opzichte van de sterke demografische veranderingen, welke het Nederlandse volk de laatste honderd jaar heeft doorgemaakt, neemt de verandering van de bevolking in de provincies Friesland, Groningen en Zeeland een bijzondere plaats in. Tegenover de geweldige bevolkingstoename van Nederland als geheel vertoont de bevolkingsontwikkeling in deze drie diaspora-provincies een zwakkere aanwas. Dit is ook van invloed geweest op de ontwikkeling van de katholieke bevolking in deze provincies. In 1849 vertoonden de bevolking der provincies Groningen, Friesland en Zeeland resp. een percentage katholieken van 7.4%, 8.8% en 26.3%, in 1947 resp. 6.0%, 7.3% en 25.7%. De geringe groei van de katholieke bevolking in Groningen en Friesland zal zeker van invloed geweest zijn op de verhoudingsgewijze geringe toeneming van het aantal katholieken in het Aartsbisdom Utrecht. Het aandeel in de totale katholieke bevolking van Nederland daalde van 23.0% in 1849 op 20.0% in 1947. Stellen wij het aantal katholieken van dit bisdom in 1849 op 100 dan blijkt het indexcijfer in 1947 op het bisdom Breda na (met 261,4) het laagste van alle bisdommen nl. 275,1. Dit ondanks het feit, dat dit bisdom nog enigermate kon participeren aan de grote bevolkingsontwikkeling van de randstad Holland. De zwakke ontwikkeling van de katholieke bevolking in Friesland en Groningen in de laatste eeuw is dus in belangrijke mate debet aan de verhoudingsgewijze geringe aanwas van het aantal katholieken in het Aartsbisdom.[4])

[4]) Vgl van Leeuwen, B. ofm „De Nederlandse Bisdommen 1853—1953", sociografische bijdrage van het K.S.K.I., in *Ned. Kath. Stemmen*, jaargang XLIX, 1953, blz. 129—138 en dezelfde auteur elders in dit blad „De groei der Nederlandse bisdommen".

Wij geven eerst de ontwikkeling weer van de katholieke bevolking van Friesland als geheel, daarna van enige gebieden afzonderlijk. In de laatste eeuw is het aandeel van de katholieken in de totale Friese bevolking teruggelopen van 8.8% in 1849 tot 7.3% in 1947, met als dieptepunt 1930, toen dit aandeel 6.98% bedroeg. Tussen 1879 en 1909 valt er zelfs een absolute achteruitgang waar te nemen. De totale bevolking, welke t.o.v. de Nederlandse bevolking, een zwakkere groeikracht vertoonde, steeg sterker dan de katholieke bevolking. In deze periode bedroeg de procentuele toename voor Friesland als geheel 86%, voor de groep katholieken slechts 54%. Dit verschijnsel zien wij nog scherper omlijnd voor de stad Leeuwarden (excl. Huizum), welke aanmerkelijk sterker in bevolking toenam dan Friesland als geheel. Hier bedroeg het percentage katholieken in 1849 19.5%, dus bijna een vijfde deel van de bevolking, tegen 12% in 1947. De procentuele toename voor de totale bevolking van deze stad bedroeg 136.5%, voor de katholieken 46% (Grafiek I).
Een exacte verklaring voor deze typische bevolkingsbeweging is niet gemakkelijk. De situatie in het verleden is nog te weinig verkend om tot zekere vaststellingen te komen. Zijn voor de zwakkere groei van het katholieke volksdeel in Friesland dezelfde factoren in gelijke mate verantwoordelijk, welke worden aangevoerd ter verklaring van de relatieve achteruitgang der katholieke bevolking in geheel Nederland tussen 1830 en 1920? Men noemt het minder en later huwen van de katholieken, welke op hun beurt weer vanuit een sociaal-economische achterstand verklaard moeten worden, als factoren. Rond de eeuwwisseling kwam er een nieuwe ongunstige omstandigheid bij, namelijk de hoge kindersterfte, waardoor de winst uit de meerdere geboorten weer teniet werd gedaan. Zeer waarschijnlijk gelden ter verklaring van de demografische veranderingen van de katholieken in Friesland in veel sterker mate regionale factoren, welke ook de bevolkings-vertraging van Friesland als geheel (en ook van Groningen en Zeeland) kunnen verklaren. De voornaamste factor is de emigratie, het zeer grote vertrek-overschot van deze provincie, terug te voeren op de sociaal-economische structuur, op het agrarisch karakter van deze gewesten en het daarmee samenhangend ontbreken van genoegzaam verspreide industriële en meer stedelijke concentraties.
Het is zeer waarschijnlijk geen toeval, dat er voor de periode van 1879 (rond het begin van de landbouwcrisis) tot 1947 een duidelijke overeenkomst bestaat tussen de twee verhoudingen Nederlandse bevolking-Friese bevolking én Nederlandse katholieke bevolking-Friese katholieke bevolking. Het aandeel van de Friese bevolking in de Nederlandse daalde van 8.2 op 4.5 (1950), voor de katholieke bevolking van Friesland op die van Nederland waren deze cijfers 1.8 en 0.9. Voor de totale bevolking én voor de

GRAFIEK I

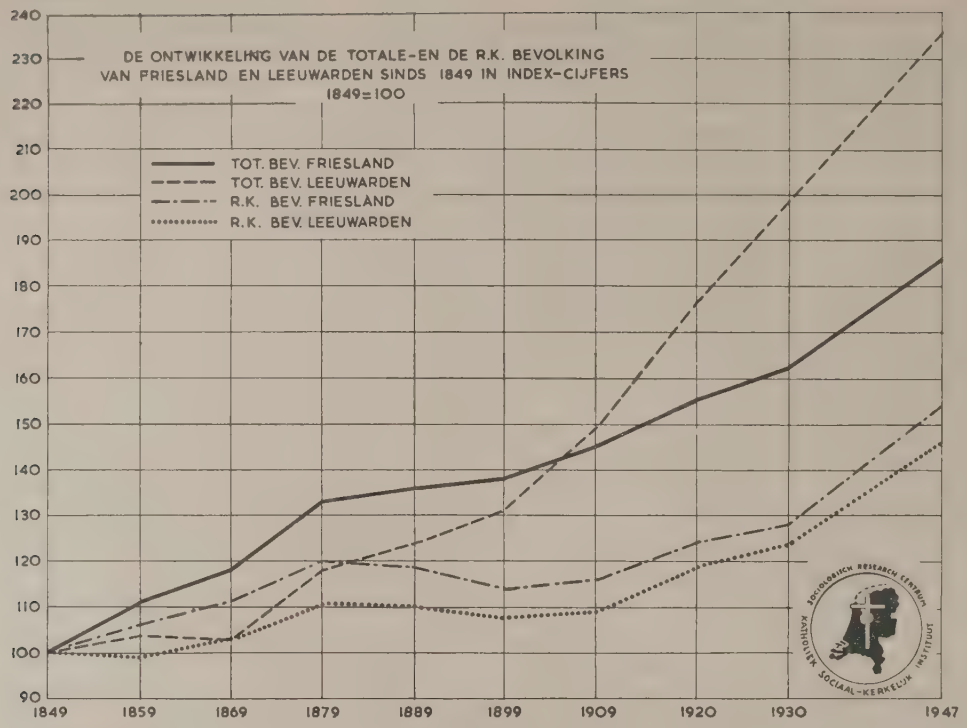

The development of the whole and of the Roman-Catholic population of Friesland and of the town Leeuwarden since 1849 in index-figures. 1849 = 100.

katholieke bevolking van Friesland betekent dit dus ongeveer een halvering. Bezien wij nu nog de toenamepercentages om de parallel te voltooien. De aanwas van de Friese bevolking bedroeg in deze periode procentueel (tot en met 1951) 38%, voor de Nederlandse bevolking 128%. De Nederlandse katholieken stegen met 157.4%, de Friese katholieken met 28.1%. Al is het waar, dat voor de zwakkere groei der Friese bevolking in enige mate het lagere geboortecijfer verantwoordelijk is, het zeer hoge vertrek-overschot is zeker de voornaamste factor. Tussen 1881 en 1950 vertrokken uit Friesland 201.336 personen méér dan er zich vestigden. Zeer omvangrijk blijkt de emigratie in de laatste decennia van de vorige eeuw, in de periode, waarin de katholieke groep zelfs een absolute achteruitgang vertoonde. Een exacte verklaring bieden deze feiten echter niet. Wij kunnen alleen tendenzen aanwijzen, zo bijv. voor de periode 1930—1947 in de bijgaande grafiek (Grafiek II).

Het blijkt, dat de katholieken in deze periode in de verschillende jaarklassen een kleiner aandeel hebben gekregen, met uitzondering van hen, geboren in de jaren 1881—1890. Opvallend is de insnoering van de leeftijdsklasse 1921—1930. Maakten van die leeftijdsklasse de katholieken in 1930 niet minder dan 8.2% uit van het totaal, deze groep van de in genoemde jaren geborenen was in 1947 nog maar voor 7.2% katholiek.

Doet zich de invloed van oorlog, binnen- en buitenlandse emigratie of geloofsafval gelden? Het is moeilijk na te gaan. De factor afval kunnen wij hoogstens uitschakelen bij een vergelijking van de leeftijdspyramide van de katholieken in Nederland en van Friesland, daar er immers geen aanwijzingen zijn dat de afval in Friesland groter zou zijn dan in Nederland (Grafiek III).

De leeftijdsgroep van de 0—14 jarigen en van de 45 jarigen en ouder zijn bij de katholieke Friezen sterker vertegenwoordigd dan bij de katholieke Nederlanders. De insnoering, die de bevolkingspyramide van de katholieke Friezen vertoont is zonder twijfel te wijten aan de emigratie, welke immers voornamelijk ondernomen wordt door personen in de werkende leeftijd, de 15—44 jarigen. Voor de gebieden afzonderlijk bepalen wij ons tot enige aanduidingen. In het toegevoegde cartogram (blz. 31) wordt de ontwikkeling van de katholieke bevolking per gemeente aangegeven voor de periode 1930—1947. Afgezien van Leeuwarden blijkt vooral in het Noordelijk gedeelte en in het centrum een relatieve en vaak ook een absolute achteruitgang van het aantal katholieken. De meeste perspectieven, wat werkgelegenheid betreft, bieden wel de steden. De minste perspectieven heeft zeer waarschijnlijk de plattelands-bevolking van de Z.W.-hoek der provincie Friesland. Tussen 1880/1953 bedroeg de procentuele toename van de totale bevolking in dit gebied slechts 9.1%, tegen een toename van Oostelijk Friesland, het zgn. Zandgebied van 56.8%. Door het

verlenen van kerk-gelegenheid en andere apostolische activiteiten in dit laatste gebied valt hier vooral in de periode 1930—1947 relatief een zeer grote toename van katholieken te constateren. Dit feit mag niet alleen worden toegeschreven aan direct bekeringswerk. De concentraties van katholieken in het uitgesproken diaspora-gebied van Oostelijk en Noord-Westelijk Friesland kunnen in het algemeen worden onderscheiden in drie categorieën: *latente of verdoken katholieken* [reeds vóór de vestiging van het klooster te Drachten of andere apostolaatscentra aanwezig, maar nauwelijks practiserend vanwege een gemengd huwelijk of (en) de verre afstand van de kerk], de van elders uit Friesland of uit andere streken van Nederland in dit gebied *geïmmigreerde katholieken* en *bekeerlingen*, zij, die vanuit een gemengd huwelijk of via een gemengde verkering of zonder een dergelijke aanleiding, dus meer uitsluitend uit religieuze motieven, tot de Kerk zijn overgegaan.
Een nader onderzoek van de bevolkingsontwikkeling der katholieken zou een diepgaande sociografische studie mogelijk maken van de oude kern van autochthone katholieken, waarschijnlijk vooral in de Z.W.-hoek van Friesland aanwezig, en van de immigranten-bevolking, welke daaroverheen is geschoven, ten dele is geïntegreerd of sterk mobiel is gebleven en zo nauwelijks duurzame invloed uitoefent op de maatschappelijke structuur van de katholieke bevolking.

IV. GODSDIENSTIG-KERKELIJKE SITUATIE

Wij bepalen ons hier tot een beschrijving van drie uitingsvormen van godsdienstig-kerkelijk leven: de paschantie resp. non-paschantie, het gemengde huwelijk en het aantal bekeerlingen boven de 7 jaar. Wij passen hierop toe de differentiatie naar stad en platteland, zoals deze boven werd aangegeven, waardoor de godsdienstige structuur duidelijker aan het licht komt. De gegevens zijn gebaseerd op de parochiestatistieken over de desbetreffende jaren.

I - *De stadsparochies kennen vrijwel steeds een hogere resp. veel hogere non-paschantie dan de plattelandsparochies.*

GRAFIEK II

AANDEEL VAN DE ROOMS-KATHOLIEKEN IN DE TOTALE BEVOLKING VAN FRIESLAND PER LEEFTIJDSKLASSE

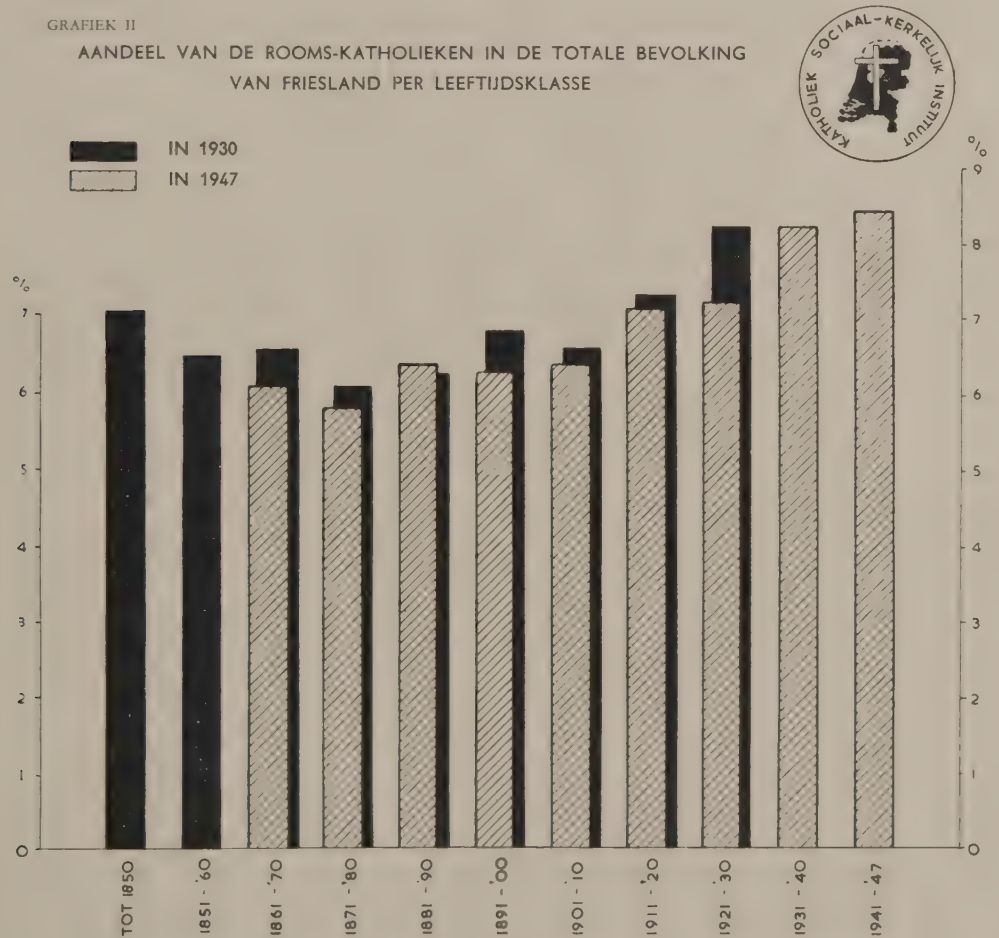

The Roman-Catholics as percentage of the total population of Friesland by agegroups.

GRAFIEK III

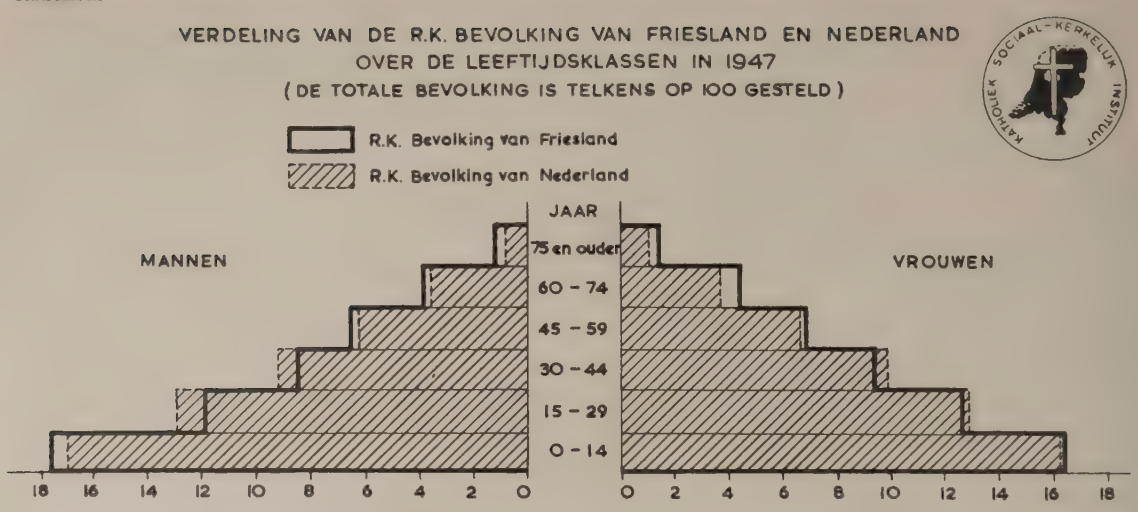
VERDELING VAN DE R.K. BEVOLKING VAN FRIESLAND EN NEDERLAND
OVER DE LEEFTIJDSKLASSEN IN 1947
(DE TOTALE BEVOLKING IS TELKENS OP 100 GESTELD)
R.K. Bevolking van Friesland
R.K. Bevolking van Nederland
JAAR
MANNEN
VROUWEN
75 en ouder
60 - 74
45 - 59
30 - 44
15 - 29
0 - 14
18 16 14 12 10 8 6 4 2 0
0 2 4 6 8 10 12 14 16 18

Distribution of the Roman-Catholic population of Friesland and of the Netherlands over the agegroups in 1947. (the whole population = 100) (to the right: men; to the left: women)

Met uitzondering van Heerenveen en Makkum vertonen de plattelandsparochies blijkens Tabel IV steeds een zeer laag percentage non-paschanten. Voor het jaar 1949 in 20 van de 24 plattelandsparochies zelfs minder dan 3%, in 16 parochies minder dan 2%. Het grootste gedeelte van de plattelandsparochies blijkt dus niet of nauwelijks door het verschijnsel van non-paschantie aangetast. De stedelijke parochies in de provincie Friesland, met uitzondering van Bolsward, vertonen tamelijk hoge percentages non-paschanten, vooral Leeuwarden en Harlingen. Gemiddeld blijken de steden een vijf maal zo hoge non-paschantie te kennen als de plattelands-parochies: 85.6% van de non-paschanten in 1949 verbleef in de vijf steden.

II e *In de stads-parochies komt het gemengde huwelijk veelvuldiger voor dan in de plattelands-parochies* (Tabel V).

Het platteland geeft met 3.8% gemengd gehuwde katholieken een laag percentage te zien. Ook hier blijken van de steden Leeuwarden en Harlingen hoge percentages te vertonen. Sneek en Franeker nemen een tussenpositie in, terwijl Bolsward weer opvalt door een gunstig beeld. Van alle gemengd gehuwde katholieken in Friesland woont 78.4% in de vijf steden.

III - *In de plattelands-parochies zijn non-paschantie en gemengd huwelijk ondanks zekere stijging tussen 1936 en 1949 nog steeds geen omvangrijke verschijnselen.*

Met uitzondering van Franeker blijkt de non-paschantie (men vergelijke tabel IV) in alle stedelijke parochies te zijn gestegen. In de plattelandsparochies is het verloop zeer verschillend geweest. Hier zijn 14 parochies, die een — zij het over het algemeen — geringe stijging te zien gaven in deze periode. Slechts Heerenveen en Makkum vertonen een flinke stijging resp. van 3.2% op 9.8% en van 3.5% op 9.4%. In 3 parochies bleef het percentage non-paschanten constant, in 7 plattelandsparochies viel zelfs enige teruggang te constateren.
Zowel voor de gemengde huwelijken als voor de non-paschanten is er relatief een sterker stijging op het platteland dan in de stad. Per saldo zijn deze

TABEL IV. **Paschanten en non-paschanten voor de vijf steden en overig Friesland in absolute aantallen en de non-paschanten in % van het totaal aantal parochianen boven de 7 jaar, in 1936, 1943 en 1949**

	Paschanten			Non-paschanten			% non-paschanten		
	1936	1943	1949	1936	1943	1949	'36	'43	'49
Leeuwarden	5607	6062	6504	775	945	1102	12.1	13.5	14.5
Sneek	1755	1996	2141	70	77	124	3.8	3.7	5.2
Bolsward	2036	2049	2367	34	55	46	1.6	2.6	1.9
Harlingen	1216	1234	1241	118	115	138	8.8	8.5	10.1
Franeker	998	923	995	68	76	67	6.4	7.6	6.3
Totaal 5 steden	11612	12264	13248	1065	1268	1477	8.4	9.4	10.0
Overig Friesland	10647	11558	12153	128	181	249	1.2	1.5	2.0
Totaal Friesland	22259	23822	25401	1193	1449	1726	5.1	5.7	6.4

verschijnselen echter minder onrustbarend op het platteland en sterk stedelijk geconcentreerd.

IV - *In de stadsparochies komen belangrijk meer bekeringen voor dan in de plattelandsparochies.*

Voor een drietal steekjaren geven wij de cijfers in de volgende tabel (Tabel VI).
In de vijf steden zien wij in vergelijking met het platteland een belangrijk hoger aantal bekeerlingen. Leeuwarden nam in deze drie jaren steeds ongeveer de helft van het totaal aantal voor zijn rekening. Het blijkt een constant verschijnsel te zijn in deze periode dat in de vijf steden steeds meer dan drie kwart van alle bekeringen voorkomen. Zeer opvallend is het feit, dat het meest orthodoxe milieu, het platteland en ook de stad Bolsward, relatief het minste aantal bekeringen laat zien.

V. PASTORAAL-SOCIOLOGISCHE PROBLEMATIEK

Aan een systematische sociografische bestudering van de verschillende facetten van de katholieke minderheids-groep in N.O.-Nederland ontbreekt nog veel. Er is veel meer feiten-materiaal dan hier kon worden weergegeven binnen het kader van een artikel. De aard en ontwikkeling van de religieuze structuur van Friesland als geheel, van het milieu dus in godsdienstig opzicht, werd buiten beschouwing gelaten, eveneens de beroepsstructuur naar

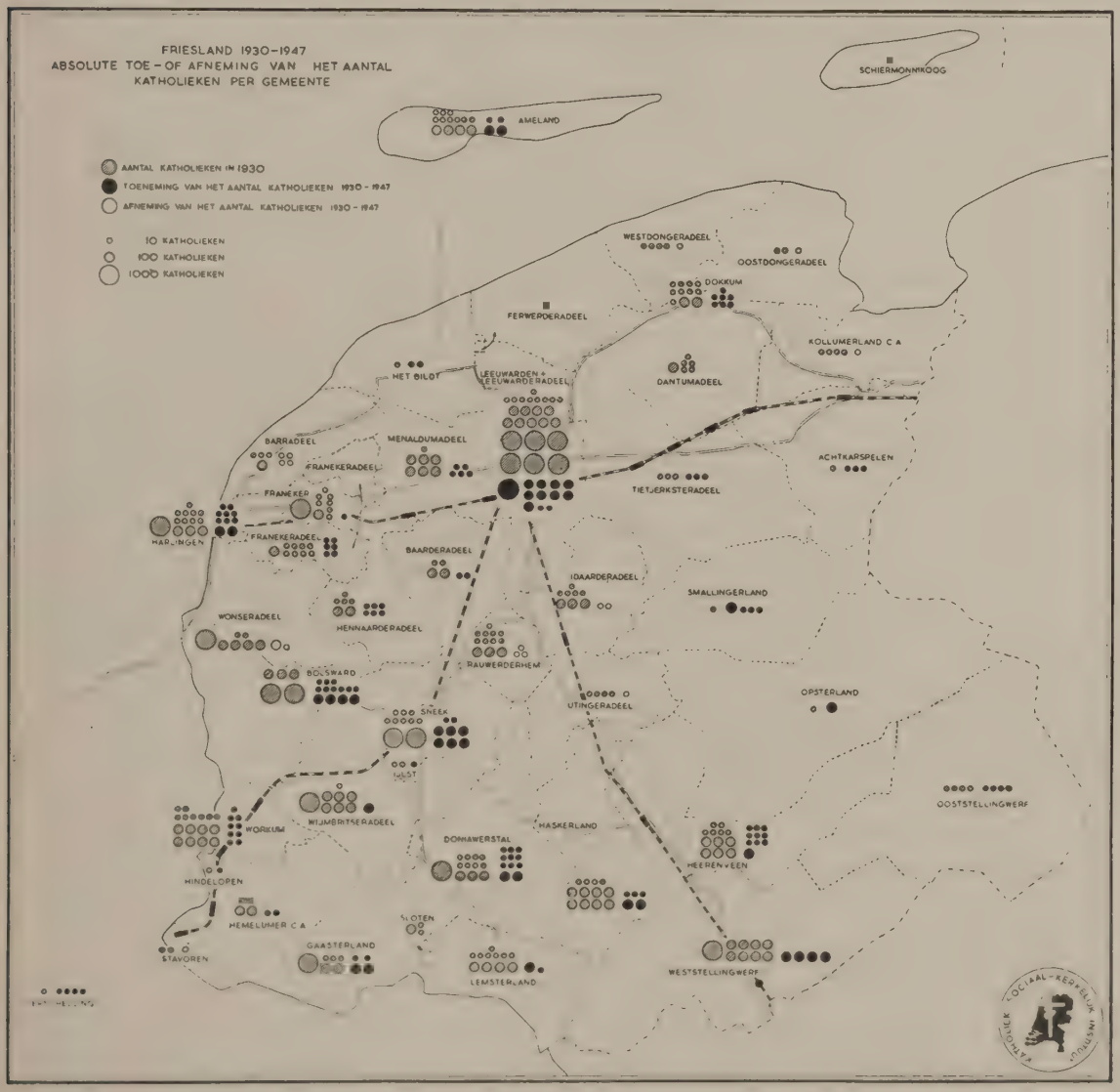

Friesland 1930—1947. Absolute increase or decrease of the number of Catholics by communes
● Number of Catholics in 1930 ● Increase of the number of Catholics 1930—1947
○ Decrease of the number of Catholics 1930—1947.

TABEL V. **Gehuwde en gemengd gehuwde Katholieken voor de vijf steden en overig Friesland in absolute aantallen en de gemengd gehuwde Katholieken in % van het totaal aantal gehuwde Katholieken, in 1936 en 1949**

	1936			1949		
	gem. geh. Katholiek		Totaal gehuw. Katholiek	gem. geh. Katholiek		Totaal gehuw. Kath.
	abs.	%		abs.	%	
Leeuwarden	417	13.0	3209	561	15.7	3573
Sneek	24	4.1	590	67	6.9	965
Bolsward	22	3.7	602	29	3.0	971
Harlingen	45	8.2	549	68	10.7	636
Franeker	32	7.2	442	37	8.3	445
Totaal 5 steden	540	10.0	5392	726	11.0	6590
Overig Friesland	53	1.4	3677	200	3.8	5215
Totaal Friesland	593	6.5	9069	926	7.8	11802

kerkelijke gezindte, de politieke structuur enz. De gegevens zijn echter nog niet voldoende gedifferentieerd en nog te zeer ingesteld op de actuele situatie. Bijgevolg kan de formulering van de sociologische problematiek nog niet volledig zijn. Toch is reeds van de aanvang af synthese noodzakelijk en vooral de inspirerende hypothese. Enige problemen zullen wij trachten te formuleren.

Het diaspora-karakter der katholieke bevolking van Friesland, gekenmerkt door de minderheidspositie en een meerdere of mindere mate van verspreiding, confronteert de kleine katholieke groep voortdurend met een niet-katholieke omgeving. De wederzijdse beïnvloedingen analyseren vormt een eerste taakstelling. Hoe verloopt het proces van de opinievorming over de „anderen"; komt de minderheidsgroep van de katholieken inderdaad tot een „ontmoeting" in de existentiële betekenis van het woord of wordt de niet-katholieke, vaak zeer orthodox-christelijke, soms onkerkelijke levensstijl ervaren als een „uitdaging"? Het antwoord op deze vragen zal verschillend zijn naar gelang de plaatselijke samenlevingen verschillen en ook naar de aard van de katholieke groeperingen. Het is zeer waarschijnlijk, dat de autochthone katholieke bevolking, verspreid over het platteland van de Z.W.-hoek van Friesland een sterk en geprononceerd levenspatroon heeft gevormd, dat geheel berekend en afgestemd is op het andersdenkend milieu. Aanpassingsmoeilijkheden zullen echter optreden bij de meer mobiele immigranten-bevolking. Misschien kwam zij uit een omgeving, waar haar geloofsovertuiging gemeengoed was en sterk traditioneel gebonden. Hier worden zij als „vreemden" ontvangen, vooral in de stricte diaspora-gebieden. Hoe verloopt het proces van de gemeenschapsvorming van de nieuwe katholieke kernen enerzijds en de assimilatie met andersdenkenden anderzijds? Het is bekend, dat Protestanten levend in een overwegend katholiek milieu hiervan de invloed ondergaan. Men kan een toename van het kerkbezoek constateren en zelfs worden er in vergelijking met andere streken in het land meer kinderen gedoopt[5]). Het is waar, dat deze kerkelijke practijken voor een katholiek anders liggen dan voor een Protestant, maar in ieder geval is het niet ondenkbaar, dat gering kerkbezoek van protestanten en het geheel „bevrijd" zijn van kerkelijke plichten van onkerkelijken van invloed is op de katholieke „new-comer". Een immigrant toont graag, juist wegens het ontbreken van alle achtergrond, door uiterlijke kentekenen zijn plaats op de maatschappelijke ladder. Hij streeft in zijn nieuwe milieu naar een zeker maatschappelijk prestige en

[5]) Vgl Verwey-Jonker, H. „De Protestanten in de steden van Oostelijk Noord-Brabant", in *Handboek Pastorale Sociologie*, Den Haag, 1953, 243.

TABEL VI. **Aantal bekeerlingen boven de 7 jaar voor de vijf steden en overig Friesland in absolute aantallen en in % van het totaal aantal bekeerlingen boven de 7 jaar in de jaren 1936, 1943 en 1949**

	1936		1943		1949	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Leeuwarden	39	55.0	14	46.7	45	53.6
Sneek	5	7.0	4	13.3	9	10.7
Bolsward	6	8.5	1	3.3	2	2.4
Harlingen	5	7.0	2	6.7	5	6.0
Franeker	4	5.6	2	6.7	7	8.3
Totaal 5 steden	59	83.1	23	76.7	68	81.0
Overig Friesland	12	16.9	7	23.3	16	19.0
Totaal Friesland	71	100.0	30	100.0	84	100.0

tracht leidende posities te bemachtigen[6]). Hoe verloopt dit proces, wanneer hij steeds meer ervaart, dat zijn geloofsovertuiging niet sociaal geaccepteerd is? Zal hij ook zijn plaats als katholiek durven innemen of deze overtuiging uit maatschappelijk oogpunt verbergen? Deze overwegingen gelden in sterke mate voor de nieuwe katholieke verspreide gemeenschappen op het platteland, maar in zekere mate evenzeer voor „new-comers" in een stad als Leeuwarden, welke bijna voor de helft onkerkelijk is. Ook hier zal de sociale controle van de katholieke gemeenschap anders geaard zijn, dan in overwegend katholieke of orthodox-christelijke plaatsen.

Tegen deze achtergrond kan men zich ook afvragen of er in een diaspora-gebied specifieke factoren werken, die zowel van invloed zijn op het proces van de verwijdering ván als van de toenadering tót de Kerk. Is het relatief hoog aantal bekeerlingen in Leeuwarden vooral toe te schrijven aan bekering „wegens" een huwelijk en het relatief lage aantal in Bolsward aan een zeker isolement, versterkt door wederzijdse vooroordelen? Hoe kan in dit verband de plaats en functie gezien worden van het gemengde huwelijk? Wat is de invloed van neutraal Lager resp. Middelbaar Onderwijs op de jeugd en op de verdere vormgeving van de katholieke levensstijl juist in dit milieu. Kan het proces van de bekering volledig tot voltooiïng komen in een overwegend niet-katholieke samenleving, waardoor de ontwikkeling van de „sensus catholicus" wordt belemmerd? Een andere serie vragen kan gesteld worden t.a.v. de zielzorgstructuur. Juist tengevolge van de verspreiding van kleine katholieke kernen worden deze gesteund door een verhoudingsgewijs sterk ontwikkeld zielzorg-apparaat. Dit geldt voor het aantal priesters en voor instellingen als parochies, scholen enz. In de beroepsgroep „bedienaars van de godsdienst" maken de katholieken 17.5% uit, terwijl slechts 8.9% van de mannelijke beroepsbevolking (met godsdienst) katholiek is. Dit schept kansen voor directe zielzorg, apostolaat en voor oecumenische contacten. Anderzijds ook problemen voor de kleine katholieke groep om dit „apparaat" in stand te houden. Dit geldt met name voor de zeer kleine parochies, die toch hun vaste onkosten hebben voor onderhoud van kerk en pastorie, personeelsvoorzieningen enz., en voor de nieuwe katholieke gemeenschappen, verzorgd vanuit de apostolaatscentra.

Ook de excentrische ligging van Friesland met het eigen cultuurpatroon van het Friese volk zijn factoren, die doorwerken in de katholieke bevolkingsgroep. Worden de katholieken feitelijk verwaarloosd door centraal verzorgende instituten (waar rationele overwegingen vaak overheersen!) tengevolge van het kleine aantal, de excentrische ligging en de geheel specifieke problemen, die hier aan de orde zijn? Inhoeverre is de katholieke bevolking geïntegreerd in het eigen cultuur-patroon van dit gewest? Geldt dit alleen voor de autochthonen en niet voor de immigranten? Is in dit opzicht de oude, autochthone katholieke bevolking van de Z.W.-hoek van Friesland door structuurveranderingen en emigratie niet in gevaar, zodat er een accents-verschuiving komt naar de immigranten-bevolking?

Al deze vragen kunnen „mutatis mutandis" toegepast worden op de gehele katholieke diaspora-bevolking in N.O.-Nederland. Dat er een eigen pastoraal-sociologische diaspora-problematiek is blijkt reeds uit dit algemene beeld. Voorlopig moeten wij ons beperken tot een verder verzamelen en verwerken van gegevens, waardoor een diepgaand onderzoek mogelijk zal worden.

[6]) Vgl Hofstee, E. „Enkele opmerkingen over het probleem van selectie bij migratie", in *Sociologisch Jaarboek VI*, Leiden, 1952, blz. 25.

ROOKGORDIJN OM HET KINDERTAL

door Prof. G. H. L. Zeegers en Dr J. Godefroy

In het Octobernummer van het *Katholiek Staatkundig Maandschrift* neemt *Observer* het op voor de door ons becritiseerde K.V.P.-brochure *Gezin als basis van Gezinspolitiek*, van de hand van Drs Platenburg. Observer tracht enkele door Platenburg gemaakte blunders — gebruik van het zgn. legergemiddelde[1]) als maatstaf voor de vruchtbaarheid van de Nederlandse huwelijken en onjuist gebruik van de huwelijksvruchtbaarheidsstatistiek — zoveel mogelijk te verkleinen. Had Observer het daarbij gelaten dan zouden wij geen aanleiding hebben gevonden op zijn artikel te reageren. Nu hij zich evenwel ten doel heeft gesteld „de onjuistheden die de brochure Zeegers-Godefroy *meent*[2]) te kunnen aantonen, objectief te bekijken" en de „zwakke plekken, eventueel foutieve uitgangspunten van Platenburg *en van Zeegers-Godefroy*[2]) te onderzoeken" worden wij tot weerlegging gedwongen. Het artikel van Observer geeft aanleiding tot de volgende opmerkingen.

I. — Het door Platenburg berekende legergemiddelde (5,28) had deze tot de uitspraak verleid „dat een gehuwde vrouw in Nederland, die tenminste 20 jaar gehuwd blijft, gemiddeld 5,28 kinderen ter wereld brengt", een uitspraak die een gemis aan critisch vermogen verraadt en tegen welke zich onze critiek in de eerste plaats heeft gericht. Hiervoor was een analyse van het „legergemiddelde" nodig, welke in hoofdstuk III van onze brochure wordt gegeven. *Onze critiek op het legergemiddelde wordt door Observer als juist erkend* (blz. 250 van Kath. St. Mschr.). Evenwel zouden volgens Observer de door Pl. voor de verschillende onderdelen van onze bevolking afzonderlijk berekende legergemiddelden nog wel enige waarde hebben, omdat zij aantonen dat de (waardevolle) middengroepen minder vruchtbaar zijn dan de andere bevolkingsgroepen. Wij bestrijden dit niet, maar mogen hierbij wel aantekenen dat men om dit aan te tonen de legergemiddelden niet nodig heeft. De betrokken cijfers kunnen direct en *juist* uit de huwelijksvruchtbaarheidsstatistiek worden berekend. Hierin worden de gegevens vermeld voor niet minder dan 38 verschillende beroepsgroepen. De vruchtbaarheid van enkele daarvan — vanzelfsprekend berekend over *alle* huwelijken, inclusief de kinderloze, omdat het er om gaat het verschil in vruchtbaarheid der verschillende categorieën aan te tonen — vindt men bij wijze van voorbeeld in de tabel op blz. 11 van onze brochure *Demografie en Gezinspolitiek*. Zie ook de hieronder afgedrukte grafiek.

II. — Platenburg meende voor zijn op het legergemiddelde gebaseerde en hierboven geciteerde uitspraak een bevestiging te vinden in de gegevens der huwelijksvruchtbaarheidsstatistiek van 1947. Na bestudering hiervan meent hij dat de cijfers *„onomstotelijk"*[2]) aantonen „dat het grotere gezin van om en nabij vijf kinderen het normale Nederlandse gezin genoemd moet worden". Onze brochure toont aan dat het gemiddelde voor de in de periode 1924—1928 gesloten eerste huwelijken die op 31/5/1947 nog bestonden, 3,41 heeft bedragen. *Dit cijfer wordt door Observer als juist erkend* (blz. 251 van Kath-St. Mschr.).

III. — Mèt de heer Platenburg wijst Observer op de onbruikbaarheid van de Woning- en Gezinstelling van 1947 voor het bepalen van het voor de gezinspolitiek relevante gemiddelde kindertal. Onze mening wijkt ook hierin niet van die van Observer af (zie blz. 54 van onze brochure). Volgens Observer moet men zich op de cijfers van de huwelijksvruchtbaarheidsstatistiek baseren „omdat deze cijfers alleen ons inlichten over de vraag, hoeveel kinderen een gezin gemiddeld tegelijkertijd tot zijn last zal krijgen". Op het door hem gekozen cijfer zullen wij hierna nog ingaan. *Ten onrechte* is Observer van mening dat het door hem verlangde cijfer *direct* uit de huwelijksvruchtbaarheidsstatistiek zou kunnen worden afgeleid. Zulks kan nl. alleen geschieden door een *gecombineerd gebruik* van de uitkomsten van deze statistiek met die van de *Statistiek van de Loop der Bevolking*. Ter toelichting diene het volgende: Het *tot last* zijn impliceert een leeftijdsgrens. Kinderen boven een bepaalde leeftijd zijn de ouders niet meer „tot last". In de Kinderbijslagwet heeft men (terecht of ten onrechte, dat doet er hier niet toe) de zestien-jarige leeftijd als grens gekozen. In onze brochure Demografie en Gezinspolitiek (blz. 54 e.v.) hebben wij berekend dat het gemiddeld aantal jaren dat tussen de huwelijkssluiting en de geboorte van het tiende kind verliep, vóór en ná de oorlog bijna zeventien jaren heeft bedragen. Waaruit men kan afleiden dat de grootste gezinnen (bijv. van tien kinderen en meer) nooit méér dan 9 kinderen tegelijkertijd „tot hun last" kunnen hebben. Het door Observer gezochte gemiddelde moet voor een bepaalde huwelijksjaargang dus altijd wat lager zijn dan het gemiddelde over alle levendgeborenen berekend aangeeft. In de aanhangsels bij onze brochure worden nog andere factoren genoemd, die het door Observer gezochte gemiddelde in de werkelijke bevolking nog verder naar beneden moeten drukken: bijv. de zuigelingen- en de kindersterfte, de huwelijksontbindingen e.d.m.

IV. – Voor het door Observer (sub 3) bedoelde gemiddelde kiest deze het gemiddeld aantal levendgeborenen uit vruchtbare huwelijken, gesloten in de periode 1924–1928 vóór de 25ste verjaardag van de vrouw. Deze beperking tot de minder-dan-25-jarigen wordt op geen enkele wijze redelijk gemotiveerd („lijkt mij volkomen reëel," blz. 252). Integendeel. Zodra Observer een poging daartoe doet, blijkt de zwakheid van zijn

[1]) Gemiddeld aantal kinderen der gezinnen waartoe de voor het leger gekeurden der lichting 1952 behoorden.
[2]) Cursief van ons.

GEMIDDELD AANTAL LEVENDGEBORENEN IN OP 31 MEI 1947 GETELDE HUWELIJKEN (INCLUSIEF DE KINDERLOZE HUWELIJKEN)

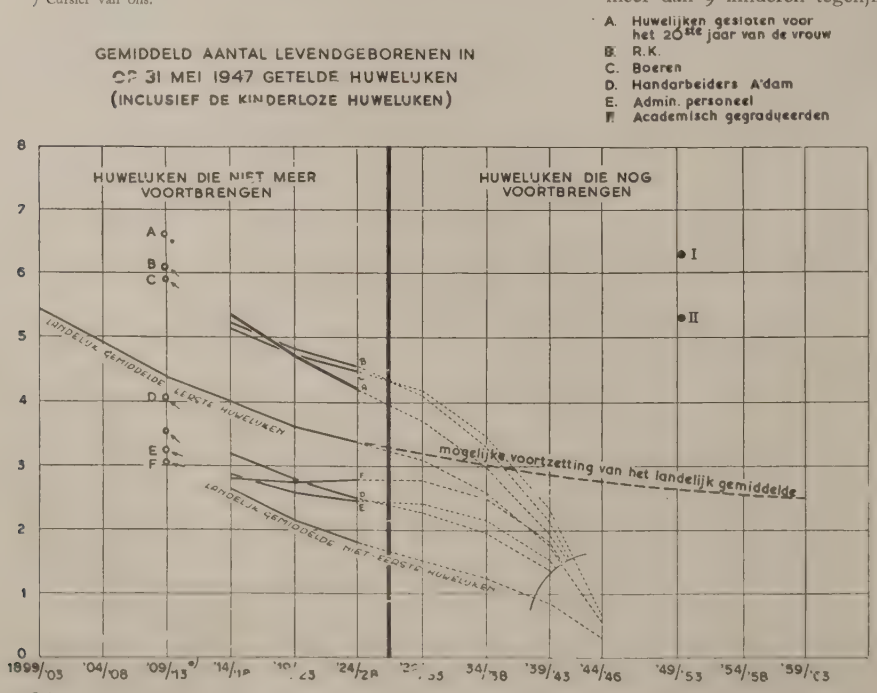

standpunt. Het door hem berekende gemiddelde (4,10) zou volgens hem maar een geringe wijziging ondergaan „wanneer we alle huwelijken hierin betrekken gesloten voor het 30ste levensjaar van de vrouw. En dan heeft dit cijfer betrekking op 80% van de gesloten huwelijken. De huwelijken op latere leeftijd blijven veelal kinderloos, *zodat de kinderbijslag zich terecht op de door Platenburg bedoelde huwelijken behoort af te stellen*"[2]). (Blz. 252). Waarom deze kleine wijziging niet even aangebracht? Laten wij het voor Observer doen: het gemiddelde komt voor alle vóór de 30-jarige leeftijd gehuwde vrouwen op 3,89 te liggen. Dat van *veelal kinderloos blijven geen sprake is blijkt wel hieruit dat meer dan 70% van de bedoelde op hogere leeftijd gesloten huwelijken vruchtbaar was met een gemiddeld kindertal van meer dan drie*! Er is geen enkele reden om deze huwelijken buiten beschouwing te laten. Het gemiddelde bedraagt dan ook voor *alle* vruchtbare eerste huwelijken die in 1924—1928 werden gesloten en die in 1947 nog bestonden 3,81, een cijfer dat nog al wat afwijkt van het door Observer berekende (4,10) en dat met Platenburg's 4,95 helemaal niet meer vergelijkbaar is. De hierboven geciteerde zinsnede „*dat de kinderbijslag zich terecht op de door Platenburg bedoelde huwelijken behoort af te stellen*", raakt kant noch wal, en kan men beschouwen als een mislukte poging om te sauveren tegen beter weten in. O.m. door middel van de kinderbijslag wordt in de verdeling van het totale in ons land verloonde bedrag een „correctie" aangebracht ten behoeve van gezinnen met (jonge) kinderen. Aan deze correctie zijn *alle* lonen onderworpen, *ook die van kinderloze echtparen*. Het getuigt van volstrekte willekeur dat Observer (in navolging van Platenburg) voor de bepaling van het „gemiddeld aantal kinderen dat een gezin tegelijkertijd tot zijn last zal krijgen" de kinderloze huwelijken uitsluit. Gelet op de bijdrage die ook de ongehuwden bij de looncorrecties hebben te leveren, heeft het berekenen van dat gemiddelde voor „de beoordeling van de billijkheid van de kinderbijslag en het treffen van een regeling dienaangaande" (blz. 249) zelfs in het geheel geen betekenis.

V. — Voor de berekening van de kosten der kinderbijslagregeling en de veranderingen die in deze kosten zullen optreden wanneer de progressie van de kinderbijslag met het kindertal per gezin verandering ondergaat, moet men het aantal kinderen beneden een bepaalde leeftijdsgrens kennen benevens hun verdeling naar hun rangorde (of wat op hetzelfde neerkomt, de verdeling over de gezinnen met zulke kinderen). In onze brochure *Demografie en Gezinspolitiek* hebben wij deze cijfers berekend voor de gehele bevolking beneden 16 jaar op 31/5/1947. De geïnteresseerde lezer mogen wij wel naar de bron verwijzen. Op overeenkomstige wijze hebben wij voor dit verweer de verdeling berekend *voor alle minderjarigen*, aannemende dat men in de regel na de 20-jarige leeftijd zijn ouders „niet meer tot last is". Het gemiddelde aantal minderjarigen per eerste huwelijk (nu vanzelfsprekend alleen berekend op huwelijken *met* kinderen) bedroeg in 1947 bij benadering 2,89. De verdeling der betrokken huwelijken naar het aantal levendgeborenen kinderen was als volgt:

met 1 kind	27,4%	met 5 kinderen	6,2%
met 2 kinderen	27,7%	met 6 kinderen	3,9%
met 3 kinderen	17,6%	met 7 of m. k.	6,6%
met 4 kinderen	10,5%		

De verdeling der kinderen die „tegelijkertijd tot last zijn" over de „gezinnen die kinderen tegelijkertijd tot hun last hebben", wijkt sterk af van de verdeling die de huwelijksvruchtbaarheidsstatistiek voor de huwelijken die in 1924—1928 werden gesloten te zien geeft. De verklaring van dit verschijnsel moge hier achterwege blijven. Wie onze brochure raadpleegt (blz. 54—60) benevens tabel 12 der huwelijksvruchtbaarheidsstatistiek, zal die zelf wel ontdekken. De juistheid van de door ons gevolgde methode wordt o.i. bewezen door de statistiek van het *Vereveningsfonds*. Het gemiddeld aantal ten laste komende kinderen in de gezinnen van loontrekkers met kinderen beneden 16 jaar, bedroeg in 1950 2,36. De verdeling van die kinderen vindt men op blz. 28 van onze studie. Alleen zulke cijfers hebben voor het bepalen van de kinderbijslag betekenis. Zij stellen ons in staat voor de relatief weinige gezinnen, die veel kinderen tegelijkertijd tot hun last hebben, een aanmerkelijke verbetering hunner onvoldoende gezinsinkomsten te krijgen, door een slechts zeer bescheiden correctie van het totale verloonde bedrag. Alleen voor dit doel werden de betreffende berekeningen gemaakt.

Vatten we het bovenstaande in enkele regels samen:

1. Observer erkent dat het zgn. „legergemiddelde" geen uitsluitsel kan geven over de huwelijksvruchtbaarheid. Het (gemiddelde) vijfkindergezin van Platenburg is evenzeer een fabeltje als het (gemiddelde) tweekindergezin dat hij (terecht) bestreed. De berekening van legergemiddelden voor andere doeleinden is overbodig.
2. Ten onrechte meent Observer dat men het aantal kinderen „dat een gezin tegelijkertijd tot zijn last zal krijgen" direct uit de huwelijksvruchtbaarheidsstatistiek zou kunnen afleiden. Hij ziet over het hoofd dat men met de gemiddelde tijdsafstand die tussen huwelijk en geboorte verloopt rekening moet houden.
3. De wijze waarop Observer met de huwelijksvruchtbaarheidscijfers manipuleert is onaanvaardbaar; hij kan de door hem (in navolging van Platenburg) gekozen leeftijdsgrens niet motiveren, verzwakt intengedeel zijn standpunt met zijn uiteenzettingen betreffende de vruchtbaarheid van op hogere leeftijd (van de vrouw) gesloten huwelijken. De uitsluiting der kinderloze huwelijken is willekeurig. Het practische nut van een gemiddelde als door hem bedoeld is twijfelachtig.
4. Tenslotte geven wij de verdeling der eerste huwelijken met minderjarige kinderen naar het aantal levendgeboren kinderen dat op 31/5/1947 nog niet meerderjarig was. (Het gemiddelde bedroeg voor alle eerste huwelijken met minderjarigen 2,88). Het practische nut van een dergelijke verdeling wordt in Demografie en Gezinspolitiek bewezen.

Hiermede mogen wij wel volstaan. Ons ontbreekt de lust in te gaan op de vele nog resterende onjuistheden die „Observer" in zijn artikel debiteert. Wij menen echter niet te mogen sluiten zonder een aantekening over de betekenis, positief of negatief, welke aan de onderhavige polemiek kan worden toegekend.

Een zelfs grove wetenschappelijke „faux pas" op demografisch terrein, welke de katholieke gezinspolitiek in haar sociaal-wetenschappelijke fundering suspect dreigde te maken, stelde het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut voor een onaangename doch niet te vermijden taak. Het was de noodzaak openlijk correctief op te treden en er de aandacht op te vestigen dat in de katholieke samenleving het sociaal-wetenschappelijk onderzoek institutioneel wel zo voldoende gevorderd is dat de Katholieken voor de wetenschappelijke fundering van hun sociaal-politieke problemen geen beroep behoeven te doen op de, in dit geval, ontoereikende demografisch-wetenschappelijke techniek van een outsider, wiens ijver wellicht een voor hem en voor de door hem gediende zaak een minder riskante activiteit waard zou zijn. De correctie binnen de katholieke kring is noodzakelijk mede om de gelding van het katholiek sociaal-wetenschappelijk onderzoek ook buiten de katholieke kring te handhaven en te bevorderen. Er was in deze affaire niets persoonlijks van onze kant. Het is te betreuren dat door de pers in de condensatie van het probleem een te zwaar accent is gelegd op de dramatis personae. En dit is nog te betreuren om een andere reden. In niet-deskundige kringen is de indruk gewekt dat er omtrent de gezinsgrootte en aanverwante problemen onder de katholieken een wetenschappelijke controverse bestaat. Voorzover deze indruk door het artikel van „Observer" en ons antwoord daarop nog zou worden versterkt, kunnen wij niet anders verklaren dan dat deze controverse een mystificatie is. Het ging en gaat niet over wetenschappelijke dubia, over min of meer houdbare standpunten. Er zijn slechts evidente onjuistheden gerectificeerd. Verdere polemiek kan geen ander doel hebben dan door afleidingsmanoeuvres een openlijke erkenning van gemaakte fouten te vermijden en om een persoon te sauveren voor prestigeverlies op dit punt. Het artikel van „Observer" maakt helaas die indruk.

De polemiek heeft een zuiver wetenschappelijke correctie, die nodig was, overgebracht in het sociaal-psychologisch vlak van tegenstellingen. Dit gebeurt niet zonder leed. Wij betreuren dit niet minder, juist omdat wij er geen enkele verantwoordelijkheid voor dragen. De fout ligt bij degene, die de „spectaculaire" resultaten van zijn onderzoek, zonder zich eerst afdoende te vergewissen van de deugdelijkheid van zijn resultaten, heeft gemeend rechtstreeks te moeten brengen in de grote publiciteit op een politiek vlak.

Summaries - Zusammenfassungen - Résumés

An approach to the problem of vocations in the Netherlands
by J. Dellepoort litt. drs. pr.

In the first part the author gives a quantitative analysis of the problem of vocations in the Netherlands. In view of the enormous problems in the surrounding countries caused by the deficiency of vocations the question arises if perhaps in this country the same development may be threatening. The desirable extent of the sacerdotal body is determined by the essential tasks and by a reasonable activity. In these two criterions (essential and reasonable) a subjective element is hidden.
In the first criterion the quality of the achievement of the task enters in to the case and besides that the desirability of a division of tasks, the tendency of specialization, observable in pastoral care as well as in so many other professions.
As regards achievement of activity: is the body in special sectors of its work perhaps overburdened or is it elsewhere a case of inefficient use? When judging the situation in this country we must restrict ourselves to the general remark that already now complaints are heard about a lack of young forces in pastoral care.
They are not yet alarming by no means.
When taking the existing proportions between the number of Catholics in our country and the number of priests working in the pastoral care (1.04 per thousand Catholics), as a starting point for an estimation of the requirements for pastoral care in the future, the minimum need is no doubt obtained.
With the aid of numbers of density and of a prognostication of the Catholic population the author calculated beforehand the number of priests up to the year 1980.
The Catholic Institute for Social-Ecclesiastical Research estimates the total catholic population for that year at about 5 million souls. So 5.000.000 × 0.00104 priests will have to be available for pastoral care or 5200. In 1951 there were 4100 priests. Between 1951 and 1980 some 2900 of the actual sacerdotal body will have to be relieved owing to mortality, senescence etc., so that the number of new ordinations will have to amount to 1100 + 2900 = 4000. As new ordinations will also sustain some loss in this period (estimated at 3% in 30 years) the total essential supply will be some 4120, i. e. about 137 a year on an average.
On the ground of the existing quantitative proportions between regular and secular priests the essential supply for the secular clergy will be about 125 a year.
For the present the supply amounts to 80 a year on an average, so that the education will have to be extended considerably.
In the final part of this article a number of factors are mentioned exerting their influence on the accomplishment of vocations and which are being submitted to an investigation by the author, a co-operator of the Catholic Institute for Social-Ecclesiastical Research.

Soziographische Untersuchung bezüglich Priesternachwuchs in Holland
von J. Dellepoort litt. drs. pr.

Der Autor gibt im ersten Teil dieses Aufsatzes eine Analyse über das Priesternachwuchsproblem in den Niederlanden.
In Anbetracht der sehr grossen Schwierigkeiten, welche der Mangel an Priesterberufen in den Nachbarländern hervorgerufen hat, entstand die Frage ob eine derartige Entwicklung auch unser Land bedroht. Die zu erwünschende Grösse des Priesterkorps wird bestimmt durch die Tätigkeiten, welche man für notwendig hält und durch eine vernünftige Arbeitsleistung. In beiden Massstäben (notwendig-vernünftig) steckt ein subjektives Element. Bei dem Ersten kommt zwangsweise die Qualität der Aufgabeerfüllung in Diskussion und daneben die Frage ob eine Aufgabeverteilung, eine Spezialisierung in der Seelsorge erwünscht sei, wie sie auch in anderen Berufen stattgefunden hat. Und was dem zweiten Massstab, die Arbeitsleistung, anbelangt: ist das Priesterkorps auf bestimmten Gebieten seiner Tätigkeit vielleicht überbürdet oder kann man anderswo vielleicht von unzweckmässiger Anwendung reden? Bei der Beurteilung der Lage in unserem Lande beschränkt der Autor sich zu der allgemeinen Bemerkung dass man im Augenblick bereits über Mangel an jungen Kräften in der Seelsorge klagt. Beunruhigend aber ist die Lage bestimmt noch nicht.
Wenn man das heutige Verhältnis zwischen der Anzahl der Katholiken und der in der Seelsorge tätigen Priester (1.04%) einer Bedarfsberechnung für die zukünftige Seelsorge zu Grunde legt, wird der Mindestbedarf zweifelsohne hervortreten.
Mit Hilfe von Dichtigkeitsziffern und einer Prognose für die katholische Bevölkerung in den Niederlanden hat der Autor die Priesterzahl bis zum Jahre 1980 vorausberechnet. Das Institut für Katholische Sozialforschung schätzt die katholische Totalbevölkerung für dieses Jahr auf ungefähr 5 Millionen Katholiken. Es werden also 5.000.000 × 0.00104 Priester d.h. 5200 für die Seelsorge gebraucht werden. Im Jahre 1951 gab es 4100 Priester. Für den Behalt des Priesterkorps werden zwischen 1951 und 1980 ausserdem 2900 Priester ersetzt werden müssen (wegen Sterblichkeit, Veralterung usw.), so dass die Zahl der neuen Priesterweihen wenigstens 1100 + 2900 = 4000 zu betragen haben wird. Weil aber auch die neuen Weihen in diesem Zeitabschnitt einen bestimm-

ten Verlust zu verzeichnen haben werden (geschätzt auf 3% in 30 Jahren), wird der totale Nachwuchsbedarf zu ± 4120, oder durchschnittlich ± 137 pro Jahr, steigen. Auf Grund des jetzt bestehenden quantitativen Verhältnisses zwischen Weltpriestern und Ordensgeistlichkeit wird der Nachwuchsbedarf für die Weltpriester durchschnittlich ± 125 pro Jahr betragen. Im Augenblick aber beträgt der Nachwuchs durchschnittlich 80 pro Jahr. Die Ausbildung wird also beträchtlich erweitert werden müssen.
Am Ende des Aufsatzes wird vom Autor eine Anzahl Faktoren erwähnt, die das Zustandekommen eines Priesterberufes beeinflussen und die im Augenblick von ihm als Mitarbeiter des Instituts für Katholische Sozialforschung einer eingehenden Untersuchung unterworfen werden.

Description sociographique des vocations sacerdotales
par J. Dellepoort litt. drs. pr.

L'auteur donne au début un aperçu sur le nombre des vocations aux Pays-Bas, et quelques considérations concernant ces chiffres. La pénurie de prêtres dans les pays voisins crée de multiples difficultés: serait-on exposé ici au même recul?
Deux facteurs déterminent le nombre requis pour le clergé; en premier lieu: les occupations jugées indispensables; en second lieu: un emploi rationel du temps et des forces disponibles.
Ce double critère (l'indispensable et le rationel) couvre un élément personnel et subjectif. Quant au premier point: dans l'accomplissement des devoirs il faudra tenir compte inévitablement de la façon comment on s'y prend d'un côté, et d'autre part d'un partage des tâches et de la tendance vers la specialisation qui se manifeste dans les oeuvres pastorales aussi bien qu'ailleurs. Quant au second point c.à.d. le travail sacerdotal: dans certains secteurs le clergé étant surchargé, dans d'autres secteurs le rendement du travail sacerdotal est sans efficacité.
Jugeant la situation de chez nous (aux Pays-Bas) l'auteur se restreint à la remarque suivante: déjà des plaintes sans être pourtant alarmantes pointent au sujet de la pénurie de jeunes élements dans la charge d'âmes.
Prenant maintenant comme point de départ, pour le calcul des necessités dans l'action pastorale future, le rapport existant entre le nombre des catholiques aux Pays-Bas et le nombre des prêtres à charge d'âmes (1,04 pour mille catholiques) on aura sans doute un aperçu sur le besoin minimal. Consultant le chiffre de la densité des prêtres ensemble avec le calcul approximatif de la hausse du nombre des catholiques, l'auteur a osé pronostiquer le montant de prêtres pour l'an 1980. L'Institut Catholique de Recherches Social-Ecclesiastiques estime que le total des catholiques atteindra en ce jour environ 5 millions de personnes. On aura donc besoin de 5.000.000 × 0,00104, soit de 5200 de prêtres pour le ministère sacerdotal. En 1951 il y avaient 4100 prêtres. De ce total on devra soustraire (entre 1951 et 1980) 2900 personnes qui seront éliminés par la mort, vieillissement, etc. Conclusion: avant 1980 on aura à ordonner 1100 + 2900 = 4000 prêtres. Même ce nombre aura un déchet (compté 3% durant 30 ans), et on finira par l'affirmation que ± 4120 ordinations seront d'urgente nécessité, soit ± 137 par an.
Comparant la quantité de prêtres séculiers et réguliers, les séminaires épiscopaux auront à former environ ± 125 de néomystes par an. Le montant étant à présent d'une moyenne de 80 chaque année, cette base devra s'élargir d'une façon considérable.
La dernière partie de cette étude énumère les éléments qui aident à la éclosion d'une vocation sacerdotale. Vue l'importance de ces conditions constituantes l'auteur prépare un examen à part sur ce sujet.

* * *

Growth of the dioceses in the Netherlands
by Dr B. van Leeuwen O.F.M.

From the results of the census the growth of dioceses in the Netherlands may be known exactly. The lists 1—4 and the accessory diagrams show:
1. that the number of Catholics in the Netherlands has more than trebled from 1853, the year in which the episcopal hierarchy was re-established.
2. that this growth is distributed irregulary, however, among the five bishoprics.
At the outset 's-Hertogenbosch (Bois-le-Duc) was the largest diocese; already in 1879, however, it was surpassed by the diocese of Haarlem, counting in 1953 nearly four times as much Catholics as in 1853.
This is a consequence of the concentration of the population in the zone of towns in the western part of the country, called Town-district Holland, with the cities of Amsterdam, Rotterdam and The Hague.
In the last few decennaries, however, the growth of the diocese of Haarlem has been slackening as compared with the dioceses of Utrecht, 's-Hertogenbosch and Roermond. The diocese of Breda, already in an exceptive position in 1853, has known the slightest growth.
The Netherlands belong with Belgium and Germany to the countries with the largest bishoprics.

Das Wachstum der niederländischen Bistümer
von Dr B. v. Leeuwen O.F.M.

Aus den Ergebnissen der Volkszählungen ist das Wachstum der niederländischen Bistümer mit grosser Genauigkeit abzuleiten. Die Tabellen 1—4 sowie die zugehörigen graphischen Darstellungen zeigen:

1. dass die Zahl der Katholiken in den Niederlanden seit 1853 — das Jahr, in dem die bischöfliche Hierarchie wiederhergestellt wurde — mehr als dreifach zugenommen hat;
2. dass dieses Wachstum aber ungleichmässig über die drei Bistümer verteilt ist; zunächst war Herzogenbusch das grösste Bistum; im Jahre 1879 wird es aber schon durch das Bistum Haarlem, das im Jahre 1953 eine fast dreimal so grosse Anzahl Katholiken zählte als im Jahre 1853, überflügelt. Diese Tatsache ist eine Folge der Bevölkerungskonzentration in dem westlichen Städtegürtel des Landes, in der sogenannten „Randstadt Holland", in der die grossen Städte, Amsterdam, Rotterdam und Haag gelegen sind. In den letzten Jahrzehnten ist im Wachstum des Bistumes Haarlem, im Vergleich mit dem der Bistümer Utrecht, den Bosch und Roermond, eine Verzögerung eingetreten. Das Bistum Breda, das sich schon seit 1853 in einer Ausnahmelage befindet, ist verhältnismässig am geringsten gewachsen.
3. Die Niederlande gehören mit Belgien und Deutschland zu den Ländern mit den umfangreichsten Bistümern.

La croissance des diocèses néerlandais
par Dr B. v. Leeuwen O.F.M.

La croissance des diocèses néerlandais peut être jugée grâce aux résultats des recensements. Les tables 1—4 et les graphiques annexes montrent:

1. que le nombre des catholiques aux Pays-Bas a plus que triplé depuis 1853, année du rétablissement de la hiérarchie épiscopale;
2. que par ailleurs cet accroissement est inégalement distribué entre les 5 diocèses. Initialement Bois-le-Duc était l'évêché le plus important, mais dès 1879, il est dépassé par le diocèse de Harlem, qui, en un siècle, a presque quadruplé ses effectifs. Ce dernier phénomène est dû à la concentration démographique dans la ceinture urbaine qui borde l'Ouest du pays. Appelée „Randstad Holland", celle-ci comprend les grands centres Amsterdam, Rotterdam et La Haye. Il est à noter cependant qu'au cours des dernières décades, le rythme de croissance du diocèse de Harlem s'est ralenti, en regard des accroissements enregistrés dans les diocèses de Bois-le-Duc, Utrecht et Roermond. Le diocèse de Bréda, qui déjà en 1853 occupait une position à part, a connu l'accroissement le moins important.

Les Pays-Bas sont, avec la Belgique et l'Allemagne, parmi les pays caractéristiques pour leurs diocèses peuplés.

* * *

The adaptation of ministration to the needs of to-day
by W. Stoop O.F.M., psych. drs

For any ministration to be effective it will be necessary to take the social-psychological situation of the faithful also into account. The attitude towards faith is to a considerable extend determined by their social reaction-pattern.

An outline of this social reaction-pattern is given of those faithful, who have been absorbed in the urbanisation process. An important phenomenon in this process appears to be the *de*crease of personal ties and the *in*crease of organisatorial relations.

In the ways of reaction upon the social organisation mainly two types can be distinguished: the „citizens" and the unskilled labourers. Both these types are therefore more clearly described, and the main nuances within a certain type in connection with its social reaction are indicated.

Next follows an examination in how far ministration has been adapted to this social situation within and outside the churchbuilding, with an attempt to demonstrate the importance and need of a lay-apostolate adequately adjusted to the social situation.

Einige Betrachtungen über die Anpassung der Seelsorge an den Anforderungen unserer Zeit
von W. Stoop O.F.M., psych. drs

Wenn die Seelsorge Erfolg haben will, wird sie auch die sozialpsychologische Lage der Gläubigen berücksichtigen müssen. Was dem Glauben anbelangt wird die Haltung der Menschen in hohem Masse durch das Gesamtbild ihrer gesellschaftlichen Reaktionen (reaction-pattern) bestimmt.

In diesem Aufsatz wird das Gesamtbild der gesellschaftlichen Reaktionen jener Gläubigen beschrieben, die in die Grossstadtbildung einbezogen sind. In diesem Prozess tritt das wichtige Phänomen hervor, dass die persönlichen Bindungen verringern und die sachlich-organisatorischen Beziehungen zunehmen. In der Gestalstungsweise der gesellschaftlichen Reaktionen sind hauptsächlich zwei Typen zu unterscheiden: die Bürger und die ungeschulten Arbeiter. Diese zwei Typen werden hier beschrieben und die wichtigsten Nuancen innerhalb eines bestimmten Types in Bezug auf ihre gesellschaftliche Reaktionsart werden markiert.

Weiter wird geprüft in wie weit die Seelsorge dieser sozialen Lage gewachsen ist, sowohl innerhalb wie ausserhalb des Kirchengebäudes. Der Aufsatz wird beendet mit dem Versuch die Wichtigkeit und Notwendigkeit eines auf die gesellschaftliche Lage adäquat eingestellten Laienapostolates klar zu machen.

Quelques considérations sur l'adaptation de l'action pastorale aux exigences de notre temps
par W. Stoop O.F.M., psych. drs

Si l'action pastorale se veut efficace, elle doit tenir compte de la situation psycho-sociale des fidèles. Leur attitude devant la foi est en effet, dans une large mesure, conditionnée par leurs divers „types de réaction" sociale (social response-pattern).
L'auteur décrit le „type de réaction" sociale propre au fidèle engagé dans le processus d'urbanisation. Caractéristique de ce processus est le relâchement des liens personnels au profit des relations „organisées" qui se multiplient et se resserrent.
Selon le mode de réaction à l'organisation sociale, deux catégories principales se laissent nettement discerner: le bourgeois et le travailleur non-qualifié. Ces deux catégories sont décrites et les sous-catégories les plus importantes déterminées d'après leur „type spécifique de réaction" sociale.
La question est ensuite examinée: dans quelle mesure l'action pastorale, aussi bien à l'extérieur qu'à l'intérieur de l'église, est-elle adaptée à la situation sociale? La conclusion s'attache à démontrer l'importance et la nécessité d'un apostolat laïque axé de façon adéquate sur cette situation.

* * *

Sociographical aspects of the Catholic population in the province of Friesland
by W. Goddijn O.F.M., soc. drs

Friesland belongs with Groningen en Drente to the three „diaspora"-provinces of the Catholic Church in the northern part of the Netherlands. The Catholics in this province find themselves in the position of a *minority* and moreover they live very much *disseminated*. Only 7.3% of the total population of Friesland were Catholics in 1947 (for the Netherlands 38.5%). In 14 of 44 municipalities more than 10% are Catholics, while in 13 municipalities 1% is not attained.
The catholic population of Friesland is concentrated relatively strongly in the towns, especially in Leeuwarden (26.5% of all the Catholics in Friesland). Next to Leeuwarden the South-West District has a high concentration of Catholics. Some 34000 Catholics are to be found in 30 parishes, only three of which count more than 2500 parishioners; 10 parishes count less than 500.
In the diaspora-district strictly speaking (municipalities with less than 10% of Catholics) are living 5784 of the total number of Catholics, i. e. 2.70 Catholics per square kilometre.
As compared with the Netherlands the development of the population in Friesland has shown a strong retardation these last 100 years.
The total population has increased more than the catholic population, however, the share of which has receded from 8.8% in 1849 to 7.3% in 1947 ; for Leeuwarden this is much stronger still. In percentages the entire Frisian population increased by 38% during this period; the total Dutch population by 128%, the Frisian Catholics by 28.1% and the Dutch Catholics by 157.4%.
By contrast with the central and the northern districts, the eastern part of Friesland showed a relatively big increase of Catholics in the period 1930—1947. Non-paschantia and mixed marriages occur more frequently in town parishes than in country parishes. In 1949 the percentage of non-paschantes in the five towns amounted to 10% over against 2% in the country.
For mixed marriages these figures amounted to 11% and 3.8%. Conversions on the contrary are of much more frequent occurrence in the town parishes.
As a results of the position as a minority in the north eastern Netherlands the following problems present themselves: confrontation of the small catholic group with a non-catholic environment; mutual influence; difficulties of adaptation to the migrating population; mixed marriages; influence of neutral primary resp. secondary Education etc.

Die soziographischen Aspekte der katholischen Bevölkerung in der Provinz Friesland
von W. Goddijn O.F.M., soc. drs

Friesland gehört mit den Provinzen Groningen und Drente zu den drei „Diaspora-provinzen" der Katholischen Kirche in den nördlichen Niederlanden. Die Katholiken in dieser Provinz befinden sich in einer *Minoritätslage* und leben ausserdem stark *zerstreut*. Im Jahre 1947 war nur 7.3% der Totalbevölkerung Frieslands katholisch (Durchschnittsprozentsatz für Niederland = 38.5). In 14 der 44 Gemeindebezirken ist mehr als 10% der Bevölkerung katholisch und in 13 Gemeindebezirken bleibt man unter 1%.
Die katholische Bevölkerung Frieslands ist ziemlich stark in den Städten konzentriert, namentlich in Leeuwarden (26.5% aller Katholiken Frieslands). An zweiter Stelle tritt die Südwest-Ecke mit einer starken Konzentration von Katholiken. Die annähernd 34.000 Katholiken Frieslands sind verteilt über 30 Pfarreien, von denen nur 3 mehr als 2.500 Gläubigen zählen; 10 Pfarreien haben weniger als 500 Gläubigen. Im reinen Diasporagebiet (Gemeinden mit weniger als 10% Katholiken) leben 5.784 der Gesamtzahl der Katholiken; also 2.7 Katholiken pro km².
Die Bevölkerungsentwicklung in Friesland zeigt im Vergleich mit dem ganzen niederländischen Gebiete in dem letzten Jahrhundert eine erhebliche Verzögerung. Die Gesamtbevölkerung der Provinz wuchs aber stärker als der katholische Bevölkerungsteil, dessen Prozentsatz von 8.8% in 1849 auf 7.3% in 1947 zurückfiel. In Leeuwarden trat dieser Rückfall noch stärker ein. Prozentuell nahmen in diesem Zeitabschnitt die Totalbevölkerung Frieslands mit 38%, die Totalbevölkerung des ganzen niederländischen Gebietes mit 128%, die friesischen Katholiken mit 28.1% und die

gesamt-niederländischen Katholieken mit 157.4% zu. Im Gegensatz zum zentralen und nördlichen friesischen Gebiete verzeichnete das östliche Friesland im Zeitabschnitt 1930—1947 einen verhältnismässig sehr grossen Zuwachs von Katholiken.
Die Nichterfüllung der Osternpflicht und die Mischehen kommen in den Stadtpfarreien häufiger vor als auf dem Lande. In 1949 war die Anzahl non-paschantes in den 5 Städten 10% gegenüber 2% auf dem Lande. In Bezug auf die Mischehen liegen beziehungsweise die Prozentsätze 11% und 3.8% vor. Es gibt dagegen in den Stadtpfarreien verhältnismässig mehr Bekehrungen.
Infolge der Minoritätslage der Katholiken in den nordöstlichen Niederlanden treten u.a. folgende Probleme hervor. Konfrontation der kleinen katholischen Gruppe mit einer nicht-katholischen Umgebung; gegenseitige Beeinflussung; Assimilationsschwierigkeiten bei der immigrierenden Bevölkerung; die Mischehe; der Einfluss des neutralen Elementar-, bzw. höheren Unterrichtes usw.

Aspects sociographiques de la population catholique dans la province de Frise

par W. Goddijn O.F.M., soc. drs

La Frise est, avec Groningen et Drente, l'une des trois provinces de diaspora catholique dans les Pays-Bas septentrionaux. Les catholiques y constituent une petite minorité et sont de plus fort dispersés. En 1947, 7,3% de la population totale y étaient catholiques (contre 38,5% pour l'ensemble des Pays-Bas). Sur 44 communes, 14 seulement dépassaient les 10% de catholiques, alors que 13 n'atteignaient même pas 1%.
La population catholique de la Frise est assez fortement concentrée dans les centres urbains, surtout à Leeuwarden (26,5% de tous les catholiques frisons). Après Leeuwarden, c'est dans le Zuid-West-Hoek (Coin-Sud-Ouest) que se situe la plus forte concentration catholique. Les quelques 34.000 catholiques frisons sont distribués sur 30 paroisses. 3 d'entre elles comptent plus de 2500 paroissiens. 10 d'entre elles en comptent moins de 500. Dans la diaspora au sens strict (communes avec moins de 10% de catholiques) habitent 5.784 catholiques (soit une densité de 2,7 par km. carré).
Tout au long du siècle écoulé, le développement de la population en Frise se caractérise, en regard des Pays-Bas dans leur ensemble, par une lenteur marquée. L'accroissement de la population globale est néanmoins plus fort que celui de la population catholique, dont le pourcentage tombe de 8,8% en 1849 à 7,3% en 1947; pour Leeuwarden, le décalage est plus prononcé encore. Pour la période considérée, l'accroissement de la population frisonne a été de 38%, celui de la population néerlandaise de 128%, celui des catholiques frisons de 28,1%, celui des catholiques néerlandais de 157,4%. La Frise orientale, en opposition au Centre et au Nord, accuse, pour la période 1930—1947, une augmentation relativement élevée du nombre des catholiques. Les non-paschalisants et les mariages mixtes sont plus nombreux dans les paroisses urbaines que dans les paroisses rurales. En 1949, le pourcentage des non-paschalisants était 10,0% dans les cinq centres urbains contre 2,0% à la campagne. Pour les mariages mixtes, les chiffres étaient respectivement 11,0% et 3,8%. Les conversions par contre sont relativement plus nombreuses dans les paroisses de ville.
La position minoritaire des catholiques dans le N.O. des Pays-Bas pose des problèmes délicats: la confrontation d'une faible minorité catholique avec un entourage non-catholique; l'influence réciproque; les difficultés d'adaptation pour les immigrants; le mariage mixte; l'influence de l'enseignement neutre, etc.

NORUS

ONTROETER

1. geeft **BRANDSTOFBESPARING.**
2. geeft **roetvrije** ketels, vlampijpen en rookkanalen.
3. voorkomt **vonken** en schoorsteenbranden.
4. belemmert **slakvorming** op de wanden.
5. verwijdert en voorkomt **zwavelneerslag.**
6. houdt de **economizer** schoon.
7. verkort en vermindert de **roetblaastijden.**

A. DE JONG TH. N.V.

ROTTERDAM
'S-GRAVENDIJKWAL 149-151
TELEF. 35164 (3 LIJNEN)

ADREMA

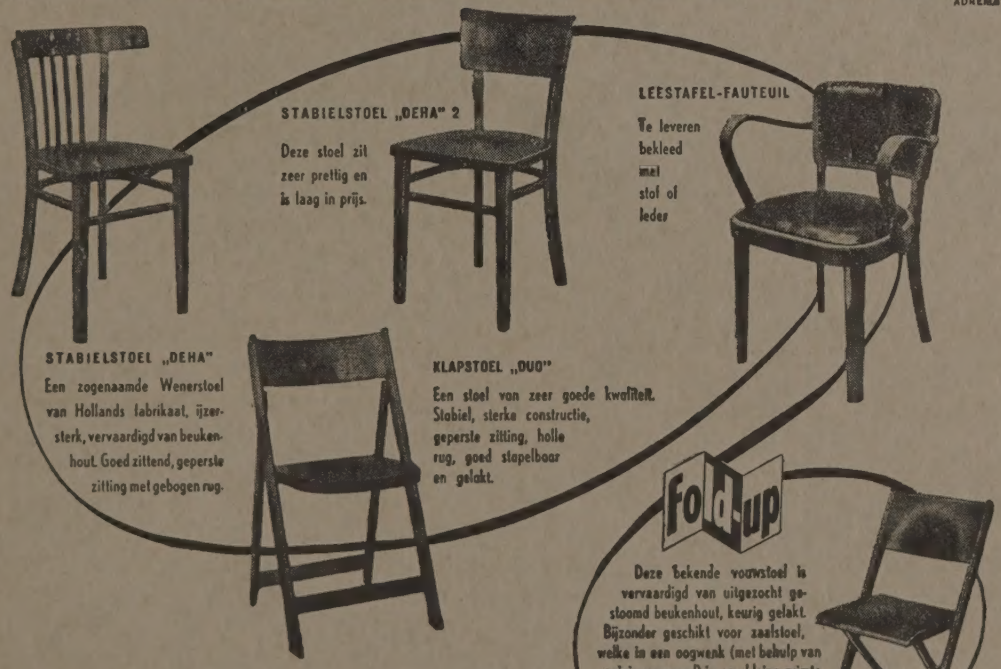

STABIELSTOEL „DEHA" 2

Deze stoel zit zeer prettig en is laag in prijs.

LEESTAFEL-FAUTEUIL

Te leveren bekleed met stof of leder

STABIELSTOEL „DEHA"

Een zogenaamde Wenerstoel van Hollands fabrikaat, ijzersterk, vervaardigd van beukenhout. Goed zittend, geperste zitting met gebogen rug.

KLAPSTOEL „DUO"

Een stoel van zeer goede kwaliteit. Stabiel, sterke constructie, geperste zitting, holle rug, goed stapelbaar en gelakt.

Fold-up

Deze bekende vouwstoel is vervaardigd van uitgezocht gestoomd beukenhout, keurig gelakt. Bijzonder geschikt voor zaalstoel, welke in een oogwenk (met behulp van weinig personeel) in een kleine ruimte moet worden opgeborgen. 44 gevouwen stoelen beslaan een ruimte van slechts 1 m^3. De vouwstoel met de vele mogelijkheden.

N.V. RAKET's Handel Mij.

Rijnkade 53, Arnhem, Tel. 22231

Fabrikanten Delissen & Hekman

RUYS
HANDELSVERENIGING N.V.

de zaak, die de meest moderne kantoormachines brengt!

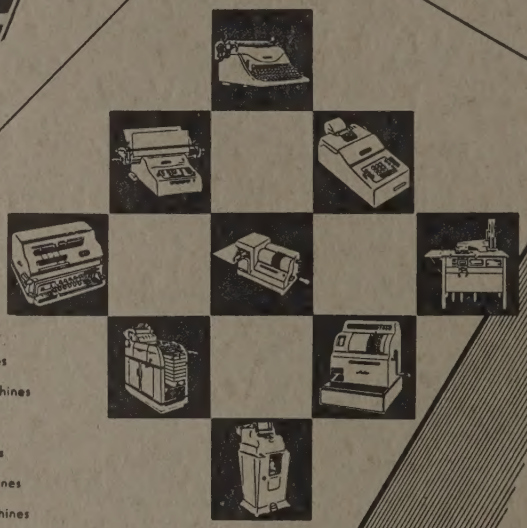

schrijfmachines
boekhoudmachines
telmachines
rekenmachines
frankeermachines
adresseermachines
drukmachines
kasregisters
ponskaartenmachines

Onze geïllustreerde catalogus verschijnt 2 x per jaar en wordt U op aanvraag gaarne franco toegezonden. - Postbus 308 - Den Haag

RUYS' HANDELSVEREENIGING

HOOFDKANTOOR: LANGE VOORHOUT 17 - 'S-GRAVENHAGE - TELEFOON 184160*

FILIALEN TE: Amsterdam, Rokin 36, Tel. 62611 - Rotterdam, Eendrachtsweg 4, Tel. 27110 - 's-Gravenhage, St. Jacobstraat 77, Tel. 184160 - Utrecht, Domstraat 9, Tel. 12171 - Groningen, Oude Ebbingestraat 47, Tel. 20812 - Arnhem, Jans Binnensingel 16, Tel. 24987 - Eindhoven, Dommelstraat 21, Tel. 2543.

TECHNISCHE HULPPOSTEN TE: Almelo, Kerkstr. 14, Tel. 3733 - Amersfoort, Krommestraat 5, Tel. 6513 - Deventer, Brink 65, Tel. 4477 - Doetinchem, Usselkade 10, Tel. 154 - Goes, Vlasmarkt 14, Tel. 2674 - Gouda, Oosthaven 23, Tel. 3140 - Haarlem, Oud. Oude Gracht 83, Tel. 14113 - Hilversum, Langestr. 109, Tel. 3737 - Leeuwarden, Hofplein 33, Tel. 8923 - Leiden, Nieuwe Rijn 25, Tel. 23341 - Nijmegen, van Welderenstraat 5, Tel. 26798 - Tilburg, Heuvel 55, Tel. 2573 - Venlo, Hoogstraat 1, Tel. 3929 Zaandam, Zuiddijk 69, Tel. 2709 - Zwolle, Voorstraat 41, Tel. 7801